T.C.

İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

HADİS BİLİM DALI

HADİSLERDE KÜFÜR KAVRAMI VE DEĞERLENDİRİLMESİ

YUŞA SEVEN

YÜKSEK LİSANS TEZİ

DANIŞMAN

Dr. Öğr. Üyesi SELAHATTİN YILDIRIM

MALATYA - 2025

ÖN SÖZ

Bismillah,

Allah'a hamd, Resûlüne salât ve selam olsun.

İslâm dininin beşerî veya muharref semavî dinlerden ayırıcı en temel vasıflarından biri dinamik oluşudur. Bu dinamizm, İslâm medeniyetiyle birlikte ortaya çıkan ilimlerde açıkça görülmektedir. Örneğin fıkhın, her geçen gün insanoğlunun karşılaştığı güncel problemlere çözüm sunabilmesi İslâm'ın zikrettiğimiz özelliğini gösterir niteliktedir. Tabi bu durumun, Peygamber'in (s.a.v.) sünneti vesilesiyle olduğu mâlumdur. Bununla birlikte semavî olmasına rağmen güncelliğini yitiren, müntesiplerini çelişkilerle ve karmaşık sorunlarla yüz yüze bırakan dinlerin durağanlığı, din adamları tarafından tahrif edilmesinden ve peygamberlerinin (a.s.) sünnetini muhafaza etmemelerinden kaynaklanmaktadır.

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerîm'i tahrif edilmekten koruyacağını vaad etmiştir. Bu, Kur'ân'ın lafzen tahriften muhafaza edileceği anlamına geldiği gibi Allah'ın âyetlerdeki muradının ve kastının da saptırılamayacağı anlamına gelmektedir. Bu vaadin tecellisi olarak Kur'ân; hafızlar tarafından ezberlenerek, kâtipler ve matbaalar tarafından yazılıp basılarak ve kimi kuruluşların takibi vesilesiyle korunmaktadır. Allah'ın (a.c.) muradının ne olduğunu ortaya koyan ve bunu kıyamete kadar koruyan ise sünnet ve hadistir. Nitekim sünnetin en önemli ve başta gelen görevi beyândır. Bunu Allah (a.c.), Kur'ân'da Resûlullah'a (s.a.v.) tevdi etmiştir. Resûlullah'ın (s.a.v.) yeni hüküm ihdas eden hadisleri yanında beyân sadedinde birçok hadisi vardır.

Hadisler; namaz, oruç, zekât ve hac gibi muâmelâta dair birçok konuyu kapsamakla birlikte itikadî hususları da barındırmaktadır. Hadislerde, kişiyi İslâm dairesine dahil eden şartlar belirtildiği gibi Müslüman olduktan sonra dinden uzaklaştıran ve küfre düşüren amellere de değinilmiştir. İslâm'da birçok hukukî kaide, bireyin bulunduğu dinî konuma göre icra edildiğinden ötürü küfür ameli işleyen kimse; -bazı şartlar yerine getirilip maniler de ortadan kalktıktan sonra- tekfir edilmiş ve ridde ehlinden addedilmiştir. Temel hadis kaynaklarında iman ve küfür ile ilgili kavramlar, iman ismi ile açılmış kitaplarda yer almasının yanı sıra muhtelif bablar altında da görülmektedir. Haliyle küfre konu olan meselelerin bir kısmı hadislere dayandırılmaktadır.

Bu çalışma giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde çalışmanın konusu, önemi ve kavramsal çerçevesi gibi konulara değinilecektir. Birinci bölümde küfür kelimesinin hakiki anlamda kullanıldığı hadislere yer verilecektir. İkinci bölümde ise küfür

kelimesinin mecâzî anlamda geçtiği hadisler üzerinde durulacaktır. Sonuç kısmında ise hadisler üzerinde yapılan araştıma neticesinde varılan sonuç kaleme alınacaktır.

Tez konusunun belirlenmesinde ve ilerleyen aşamalarda tavsiyelerde bulunarak destek olan danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM'a teşekkür ederim. Ayrıca ders döneminde bilgilerinden istifade ettiğim Prof. Dr. Saffet SANCAKLI ve Dr. Öğr. Üyesi Serkan DEMİR hocalarıma teşekkür ederim. Maddî/manevî desteğini benden esirgemeyen, en yoğun olduğum dönemlerde bile sabreden sevgili eşim Hilal SEVEN ve iki senedir hayatımıza renk katan, çalışmalarımdan dolayı ihmal etmek zorunda kaldığım biricik kızım Betül SEVEN'den dolayı Allah'a (a.c.) hamd ve şükranlarımı sunuyorum. Bu çalışmanın hayrını Allah'tan (a.c.) niyaz ediyorum. Çaba bizden, tevfîk O'ndandır.

Yuşa SEVEN

Malatya / 2025

ÖZET

Bu çalışma giriş, iki ana bölüm ve sonuç kısımlarından oluşmaktadır. Giriş bölümünde, çalışmanın amacı ve kapsamı belirtilerek genel bir çerçeve çizilmiş ve tez ile doğrudan veya dolaylı bir şekilde ilişkili olan kavramlara yer verilmiştir.

Birinci bölümde; küfür lafzının geçtiği hadislerdeki, görüşlerin genelinin hakiki küfre delâlet ettiği belirtilen ameller incelenmiştir. Önemine binaen bu bölümde yer verilen hadisler, farklı mezheplere mensup şârihlerin kavillerinden hareketle değerlendirilmiştir. Ayrıca söz konusu hadislerdeki amellerle ilgili varsa icmâ oluşmuş görüşlere de yer verilerek kapsamlı bir analiz sunulmuştur.

İkinci bölümde ise hadislerde küfür ifadesiyle anılan ancak aslî küfür olmayan konulara yer verilmiştir. Bu bölümdeki rivayetlerde zikredilen amellerin dinden çıkaran küfür olmadığı; hadis şerhleri, âyetler ve sair hadislerden yararlanılarak açıklığa kavuşturulmuştur. Aynı zamanda hadislerin sened ve metin analizleri yapılmış, tahrîci yapılan hadislerin isnad zinciri ve cerh edilmiş râvi bilgileri tablo halinde gösterilmiştir.

Son olarak elde edilen verilere ve oluşan kanaate değinilen, araştırmanın genel bir değerlendirmesinin yapıldığı sonuç bölümü ile tez tamamlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, İman, Amel, Küfür, Tekfir

ABSTRACT

This study consists of an introduction, two main chapters, and a conclusion. The introduction outlines the aim and scope of the research, providing a general framework and presenting concepts directly or indirectly related to the thesis topic.

The first chapter examines the deeds mentioned in hadiths that include the term “kufr” (disbelief), focusing on those generally interpreted as actual disbelief. The hadiths included in this section due to their importance are analyzed in light of the interpretations offered by scholars from various Islamic schools of thought. In addition, where applicable, the study incorporates views that have reached scholarly consensus (ijmāʿ) regarding the deeds described in these hadiths, thus offers a comprehensive analysis.

The second chapter addresses issues described in the hadiths with the expression “kufr”, though they are not fundamentally interpreted as disbelief. The deeds mentioned in these reports are clarified using hadith commentaries, verses from the Qur’an, and other hadiths, as not constituting disbelief that excommunicates from Islam. This chapter also includes both chain of transmission (isnād) and content (matn) analyses of the relevant hadiths. Furthermore, tables are provided to present the isnād chains of the cited hadiths and information on narrators subject to jarḥ (criticism).

Finally, the thesis concludes with a summary of findings and conclusions drawn from the research, along with recommendations intended to guide future studies.

Keywords: Hadith, Faith, Deed, Disbelief, Takfir

ONUR SÖZÜ

Dr. Öğr. Üyesi Selahattin YILDIRIM danışmanlığında yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “Hadislerde Küfür Kavramı ve Değerlendirilmesi” isimli tez çalışmamın bilimsel ahlâk ve etik ilkelere aykırı olacak bir yardıma başvurmadan tarafımdan yazıldığını ve istifade ettiğim tüm eserlerin metin içinde ve kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu belirtir, bunu onurumla doğrularım.

Yuşa SEVEN

2025

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ ..... **ii**

ÖZET ..... **iv**

ABSTRACT ..... **v**

ONUR SÖZÜ ..... **vi**

İÇİNDEKİLER ..... **vii**

KISALTMALAR ..... **ix**

GİRİŞ **1**

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi 1

2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları 2

3. Araştırmanın Yöntemi 2

4. Araştırmanın Kaynakları 3

5. Kavramsal Çerçeve 4

5.1. Din 5

5.2. İslâm 7

5.3. İman 9

5.4. Küfür 13

6. Küfür Hükmünü Vermede Haber-i Vâhid'in Delil Değeri 17

BİRİNCİ BÖLÜM **20**

1. KÜFÜR KELİMESİNİN HAKİKİ ANLAMDA GEÇTİĞİ HADİSLER **20**

1.1. Dinden İrtidat Etmek 20

1.2. Namazı Terk Etmek 23

1.3. Resûlullah'ın (s.a.v.) Hakemliğini Kabul Etmemek 33

1.4. Put, Resim vb. Şeyleri Yapmak 38

1.5. Kur'ân Hakkında Tartışmak 45

1.6. Kâhine Gitmek ve Söylediklerine İnanmak 48

1.7. Yağmurun Yağmasını Yıldıza Nisbet Etmek 50
İKİNCİ BÖLÜM 57
2. KÜFÜR KELİMESİNİN MECÂZÎ ANLAMDA GEÇTİĞİ HADİSLER 57
2.1. Müslümana "Ey Kâfir!" Diye Seslenmek 57
2.2. Mümine Küfür İsnad Etmek 62
2.3. Namazla Zekâtı Birbirinden Ayırmak 63
2.4. Müslümanların Birbirleriyle Savaşması 71
2.5. Bir Müslümanı Öldürmek 74
2.6. İnsanların Soyuna Dil Uzatmak ve Ölüye Ağıt Yakmak 80
2.7. Allah'tan Başkası Adına Yemin Etmek 83
2.8. İçki İçmek 84
2.9. Ok Atmayı Bırakmak 86
2.10. Kölenin Efendisinden Kaçması 88
2.11. Babasından Başkasına Kendini Nispet Etmek 92
2.12. İyiliğe Nankörlük Etmek 94
2.13. Kadının Kocasının İyiliklerini İnkâr Etmesi 95
2.14. Fasıklık Yapmak 98
SONUÇ 100
BİBLİYOGRAFYA 101

KISALTMALAR

(a.c.)	: Azze ve celle
(a.s.)	: Aleyhimusselam
b.	: bin, ibn (oğlu)
bk.	: Bakınız
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
h.	: Hicrî
No.	: Numara
öl.	: Ölüm tarihi
(r.a.)	: Radıyallahu anhu
(r.anhâ)	: Radıyallahu anhâ
(r.anhum)	: Radıyallahu anhum
s.	: Sayfa
(s.a.v.)	: Sallallâhü aleyhi ve sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzerleri
y.y.	: Yayın Yeri Yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

İSAM ve YÖK Tez veri tabanlarından *hadis* ve *tekfir* kavramlarıyla tarama yaptığımızda farklı bilim dallarında tez konumuzla ilgili yapılmış benzer çalışmaların varlığıyla birlikte hadis alanında bu tür bir çalışmanın olmadığını gördük. Aynı zamanda diğer alanlarda var olan çalışmaların ekseriyetle tarihsel olayları kapsadığını, günümüzle geçmiş arasında köprü kurmadığını görmüş olduk. Bu araştırmanın gayesi; hadislerde geçen küfür lafızlarının delâlet ettiği anlamların tespiti, değerlendirmesi ve tekfire ne ölçüde konu olduğudur.

Yapılan çalışmalar incelendiğinde iman ve küfür gibi itikadî konuların yaygın olarak Kelâm Bilim Dalı çerçevesinde incelendiği görülmektedir. Fakat bu tür meseleler, kelâmı ilgilendirmekle beraber başta tefsir ve hadis alanı olmak üzere diğer ilmî araştırmaların gündeminde de yer edinmektedir. Hatta hicrî ilk üç asra bakıldığında Ehl-i sünnet ve özellikle hadis imamlarının; iman ve küfür ile ilgili hususları irdelemiş, aykırı gördükleri inanç ve düşüncelere karşı reddiyelerle birlikte birçok eser kaleme almış oldukları görülmektedir. Tarihsel sürecin bu kavramları şekillendiren etkisi güncel tartışmalara da kaynaklık teşkil etmektedir. Dolayısıyla günümüzde de bu tür itikadî konularda akademik çalışmalar devam etmektedir.

Geçmişte olduğu gibi günümüzde de dinî konulardaki tartışmalar ve fikir ayrılıkları devam etmektedir. Bu ayrışmaların yoğun olduğu alanlardan biri hiç şüphesiz küfür olgusudur. Özellikle son zamanlarda tekfir söylemlerinden dolayı küfür konusu gündem olmuş, konuyla ilgili makaleler, tezler ve kitaplar yazılmış ve halen yazılmaya devam etmektedir. Her topluluk, rivayetlerde geçen küfür lafızlarını kendi inancı ve düşüncesi doğrultusunda yorumlamakta ve bu doğrultuda hareket etmektedir.

Tezin gayesi; küfür lafızlarının geçtiği hadisleri, hadislerde geçen küfür kavramlarından hangilerinin hakiki anlamdaki küfre delâlet ettiğini, hangilerinin ise nankörlük veya diğer anlamlarda anlaşılması gerektiğini muteber kaynaklar vasıtasıyla tespit etmektir. Dolayısıyla çalışma boyunca açılan başlıklarda küfür lafızlarının geçtiği hadisleri inceleyecek, hadisle bağlantılı olması halinde yer yer "iman etmiş olmazlar" veya "bizden değildir" gibi ifadelerin geçtiği nakillere de kısaca değineceğiz.

Küfür amelleri hususundaki tartışmaların yoğunluğu ve birbirine tamamen zıt olan fikirlerin oluşu bizleri bu alanda araştırma yapmaya sevk etmiştir. Hadisler çerçevesinde

işleyeceğimiz küfür-tekfir kavramlarının mahiyetinin doğru tespiti, araştırmamızın önemini ortaya koymaktadır.

2. Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Hadis dendiğinde akla ciddî bir külliyat gelmektedir. Herhangi bir kavramı veya olguyu tüm hadis kaynaklarını tarayarak ele almak zor olduğu gibi çalışmamızın hacmini de artıracak bir durumdur. Bu nedenle araştırmanın amacına uygun olarak kapsam sınırlandırmasına gidilmiş ve konu, sahih hadisler çerçevesinde *Kütüb-i Tis'a* ile kayıtlı tutulmuştur.

Açılan bir başlık ile ilgili ele aldığımız hadis Buhârî (öl. 256/870) ve Müslim'in (öl. 261/875) *Sahîh*'lerinde geçiyorsa diğer eserlerde bulunan aynı rivayetlere ayrıca değinilmeyecektir. Hadislerin şerhlerini incelerken ilgili kaynakların en meşhur olanlarından yararlanılacaktır.

Alanımızın hadis olması hasebiyle genel itibariyle küfür konusuyla ilgili âyet zikretmeyeceğiz. Fakat bazı konularda hadis kaynaklarında âyetlerden yararlanıldığı görülmektedir. Zira âyetler ve hadislerin birbirlerinin anlaşılmasında yol gösterdiği mâlumdur. Bu nedenle herhangi bir konu, özellikle âyetlerle desteklendiğinde daha anlaşılır hale gelmişse yeterli düzeyde âyetlere yer verilecektir.

Çalışmada; kâfirlerden bahsedilen rivayetlerin de varlığından ötürü küfür kavramının geçtiği her hadis yerine, kişiyi küfre düşürme tehlikesi bulunan davranış ve amellerin yer aldığı hadisler incelenecektir. Kişiyi küfre düşüren durumları ima yoluyla bildiren hadislere ve kimi dolaylı yorumlar neticesinde tekfire delil getirilebilecek rivayetlere ise değinilmeyecektir.

3. Araştırmanın Yöntemi

Çalışmaya, küfür lafızlarının geçtiği hadisleri tespit etmekle başlanacaktır. *el-Mektebetü'ş Şâmile* isimli bilgisayar programı kullanılarak *kefere*, *yekfuru*, *kâfirun*, *kufrun*, anahtar sözcükleriyle ilgili hadislerin Arapça metin ve kaynaklarına ulaşılmaya çalışılacaktır. Akabinde hadisler tercümeleri ile birlikte ilgili başlıkların altına yazılacaktır.

Rivayetler, *Kütüb-i Tis'a* kaynaklarının meşhur olan sırası göz önünde bulundurularak zikredilecektir. Hadisleri doğru bir şekilde değerlendirebilmek için klasik hadis şerhlerine başvurulacaktır. Böylece muhaddis olan şârihlerin yorumları görülecek ve varsa fıkıh imamlarının vermiş olduğu hükümlere erişilecektir. Hadislerle ilgili farklı mezheplere ait görüşler tezi zenginleştirecek ve farklı bakış açıları kazandıracak bir unsurdur. Binaenaleyh çalışmanın hadis alanı üzerine yapılacak olması bizi, mezhep görüşlerini tespit etmek için fıkıh

kitaplarına bakmaktan ziyade farklı mezheplere mensup muhaddislerin şerhlerini incelemeye sevk edecektir. Zira fıkıh kitaplarında itikadî konulardan ziyade amelî konular yer almaktadır. Bu nedenle erişebildiğimiz ölçüde Hanefî, Şafiî, Hanbelî ve Malikî mezheplerinden herhangi birine mensup şârihlerin eserlerinden yararlanmaya çalışılacaktır. Örneğin, Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen bir hadisin şerhi hem (Şafiî) İbn Hacer'in (öl. 852/1449) *Fetḥu'l-bârî*'sinden hem de (Hanefî) Aynî'nin (öl. 855/1451) *Umdetü'l-Kârî*'sinden ayrıca zikredilecektir.

Konu eksenli işlenecek hadislerin tahrîci yapılacak, tespit edilen mütabi`[1] rivayetlerin metinleri birbirleriyle kıyaslanacak, isnad zinciri verilecek ve senedde yer alan cerhe tâbi râvilerin halleri ilk geçtiği yerlerde zikredilecektir. Hadisin tamamen terk edilmesini gerektirecek bir durum söz konusu olmadığı sürece sıhhat değerlendirmesi yapılmayacaktır.

4. Araştırmanın Kaynakları

Akademik çalışmaların bulunduğu veri tabanlarında yapılan taramalarda küfür kavramını doğrudan ele alan benzer bir çalışma, "Küfür Konulu Rivâyetlerin Değerlendirilmesi" başlığı ile Üsame Güneş tarafından Yüksek Lisans Tezi olarak hazırlanmıştır.[2] Her ne kadar tezimiz ile Güneş'in çalışması kavramsal açıdan yakın görünse de iki çalışma yöntem, kapsam ve yaklaşım yönünden önemli ölçüde farklılıklar barındırmaktadır.

Güneş; kendi çalışmasında "küfür" kavramının etimolojik tahlilleri üzerinde yoğunlaşmış, Kur'ân ve hadislerdeki karşılığına değinmiş, böylece âyet ve hadislerin bağlamından ziyade içerisinde küfür teriminin herhangi bir formda geçip geçmediğine odaklanmıştır. Ayrıca hadislerin şerhlerine yüzeysel bir şekilde değinmiştir. Güneş'in çalışması, terminolojik zeminde ilerleyen bir görünüme sahip olduğundan konuyla ilgili alana kavramsal açıdan katkı sağlamıştır.

Bu çalışmada küfür kavramının geçtiği bütün hadisler ele alınmayacak, mücerred olarak küfür kavramının incelenmesi yerine Müslüman bir kimsede bulunduğu zaman küfür olarak nitelendirilebilecek amelleri konu alan hadisler üzerinde durulacaktır. Böylelikle hadisler üzerinde daha spesifik ve derinlemesine bir yorum elde edilecektir. Hadislerin ve ihtiva ettiği mânaların anlaşılması için klasik şerhlere ve konuyla ilgili fikir beyan etmiş mezhep âlimlerinin

---

[1] Tezde çokça geçeceğinden bu kavramın tanımına yer verilmesi uygun görülmüştür. Mütabi`/mütâbaat kelimesi terim olarak "ferd veya garîb olduğu sanılan bir hadisin râvisine, hadisi tahriç edilmeye elverişli başka bir râvi tarafından muvâfakat edilmesi ve hadisin aynı şeyhten yahut senedin daha üst kısmında yer alan başka bir râvisinden benzer ifadelerle nakledilmesi" demektir. Salahattin Polat, "Mütâbaat", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/180.

[2] Üsame Güneş, *Küfür Konulu Rivâyetlerin Değerlendirilmesi* (Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021).

görüşlerine başvurularak farklı görüşlerin mukayese edilmesine imkân sağlanacaktır. İşlenen hadislerin varsa mütabi` rivayetleri metin ve sened yönünden incelenecek, isnad zinciri ve râvilerle ilgili önemli bilgiler tablo halinde gösterilecektir. Böylece sened-metin-şerh üçlüsüyle hadis alanına, konuyla ilgili derinlemesine incelenmiş bir çalışma ortaya koyarak disiplinlerarası araştırmaların istifadesine katkı sağlanacaktır. Bu yönüyle çalışmam, Güneş'in kavramsal katkısını tamamlayıcı nitelikte olup, hadis ilminin metodolojik araçlarıyla "küfür" konusuna özgün bir perspektif kazandırmayı amaçlamaktadır.

Çalışmada *iman, küfür, tevhid* ve *şirk* konuları çerçevesinde yazılan makale ve tezlerden istifade edilecektir. Bazı kavramların sözlük ve ıstılah anlamlarını bulmak için Cevherî'nin (öl. 400/1009'dan önce) *Tâcü'l-luġa*, Fîrûzâbâdî'nin (öl. 817/1415) *el-Ḳâmûsü'l-muḥîṭ*, Râgıb el-İsfahânî'nin (öl. V. yüzyılın ilk çeyreği) *el-Müfredât* isimli eseri, hadislerde geçen garip ifadelerin tespiti için İbnü'l-Esîr'in (öl. 606/1210) *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîṯ* sözlüğü kullanılacaktır. Âyetlerin anlamları için *kuran.diyanet.gov.tr* sitesi üzerinden *Kur'ân Yolu* meâli ve *Kur'ân Yolu Tefsiri*'nden istifade edilecektir.

Çalışmada nakillere yer verilen Arapça eserlerin tercümesinde -gerekli kontroller yapılarak- çoğunlukla *ChatGPT* yapay zekâ modeli kullanıldı. Özellikle önemli olan yerler tashih edilmeden yazılmadı. Aynı zamanda vakitten tasarruf etme amacıyla açılan başlıkla ilgili konularda yazılmış akademik çalışmaların bulunması ve tezimizi ilgilendiren bölümlere yönlendirmesi açısından optimum düzeyde yapay zekâdan yararlanıldı. ChatGPT'den yararlanırken YÖK'ün hazırlamış olduğu yapay zekâ kullanımına dair etik rehberde çizilen sınırlar doğrultusunda hareket edildi. Ayrıca hadislerin mütabîlerini kolayca tespit etmek için *Câmiu'l-Kütübi't-Tis'a* isimli mobil uygulamadan istifade edildi.

5. Kavramsal Çerçeve

Kavramlar anahtar vazifesi görür. Dişlileri hatalı veya eksik oluşturulmuş bir anahtar, kapıları açamaz. İlmî değeri olan her eserin bazen bizzat müellifleri, kitaplarının girişinde geri kalan kısmın istifadesini kolaylaştıracak mukaddimelere yer vermiştir. Buralarda söz konusu kavramsal çerçeve dahil olmak üzere çeşitli izahatlarda bulunmuşlardır. Bazen de müellifin talebeleri ya da yazılan kitabın mefhumunu anlayan kimseler, yanlış anlaşılmaların önüne geçecek çalışmalar ortaya koymuşlardır. Kimi müellif ise açmış olduğu her başlıkta bu durumu gözeterek ilerlemiştir.

Benzer durum âyet ve hadisler için de söz konusudur. Âyetlerde geçen lafızların anlaşılması için kimi zaman başka âyetlere kimi zaman tefsir kaynaklarına kimi zaman Arap

şiirine kimi zaman da Kur'ân için hazırlanmış terimler sözlüğüne başvurulmuştur. Hadislerde yer yer geçen nâdir ve anlamı muğlak olan kavramların doğru tespiti için ise *Garîbü'l-hadîs* adında bir ilim dalı teşekkül etmiştir. Tüm bu çabalar, asıl muradın önündeki engelleri kaldırmak ve anlam karmaşasına engel olmak içindir.

Binaenaleyh çalışmamızda tekfirle ilgili kısma geçmeden önce tezin ana kavramlarının daha doğru anlaşılması için "din" ve "İslâm" kavramlarına değindikten sonra "küfür" kavramını, "her şey zıddıyla mâlûmdur" kaidesi gereği bununla birlikte "iman" kavramını incelemeye çalışacağız.

5.1. Din

"Deyn" masdarından türeyip isim olan "الدِّين" kelimesi sözlükte ceza, karşılık, itaat etmek, itaate zorlamak, İslâm, âdet, durum, zillet ve yasa/hüküm gibi anlamlara gelmektedir. Bununla uyumlu olarak din kavramı Kur'ân'da; "أَءِنَّا لَمَدينونَ"[3] âyetinde hesaba çekilip cezalandırılmaktan, "مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ"[4] âyetinde mükâfat ve ceza gününden, " مَا كانَ لِيَأْخُذَ أَخاهُ فِي دِينِ الْمَلِكِ"[5] âyetinde ise yürürlükte olan kanundan bahsedilen anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Din kavramı ile aynı kökten türeyen "دَانَ" sözcüğü ise hâkim olma anlamında bir hadiste şöyle geçmektedir: "الكَيِّسُ مَنْ دَانَ نَفْسَهُ وَعَمِلَ لِمَا بَعْدَ المَوْتِ/*Akıllı kişi nefsine hâkim olup ölüm sonrası için amel eden kimsedir.*"[6] Aynı zamanda Allah'ın bir sıfatı olan "deyyân" da "hüküm sahibi" anlamına gelmektedir.[7]

Müsteşrik Macdonald, Arap lugatçıların din kelimesi hakkında vermiş oldukları birçok mânayı şöyle özetlemiştir:

a) Ârâmî-İbrânî dilinden Arapçaya geçmiş "hüküm" mânasına gelen kelime,

---

3 es-Sâffât 37/53.

4 el-Fâtiha 1/4.

5 Yûsuf 12/76.

6 Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-Tirmizî, *Sünenü't-Tirmiẕî*, thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdulbâḳî (Mısır: Şirketu Muṣṭafâ'l-Bâbî'l-Ḥalebî, 1395/1975), "Sıfatu'l-Kıyâmetu ve'r-Rekâiku ve'l-Kısâs", 25 (No. 2459).

7 Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. ʿAlî Cemâluddîn b. Manẓûr er-Ruveyfiʿî İbn Manẓûr, *Lisânu'l-ʿArab* (Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1414/1993), 13/169-170; Ayrıca bk. Günay Tümer, "Din", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/312.

b) Hâlis Arapça olup "örf, âdet" mânasına gelen ve birincisiyle yakınlığı bulunan kelime,

c) "Din" mânasını ifade eden ve Farsça vasıtasıyla (daenâ) gelen kelime[8]

Kur'ân'da din kavramı doksan iki yerde geçmekte, bunların dışında üç ayrı yerde farklı türevlerde bulunmaktadır. Söz konusu âyetlerde din kelimesinin; zül, yönetme/yönetilme, itaat, hüküm, tapınma, tevhid, İslâm, şeriat, hudûd, âdet, ceza, hesap ve millet anlamlarında kullanıldığı görülmektedir.[9]

Din kavramını Kur'ân çerçevesinde inceleyen Mevdûdî (1903-1979) dinin:

- Hâkimiyet ve egemenlik,
- Hâkimiyet karşısında boyun eğme ve itaat,
- Söz konusu hâkimiyetin etkisi altında kurulan fikrî ve amelî düzen,
- Bu düzene bağlılık ve itaat sonucu elde edilen mükâfat ya da isyan ve karşı çıkmanın neticesi olarak yüce egemenlik tarafından verilen ceza.

şeklinde Kur'ân'da dört ana başlıkta yer aldığını söylemiştir.[10]

Dinin; "hâkimiyet ve egemenlik" anlamındaki kullanımına örnek, "*Firavun, "Bırakın beni de şu Mûsâ'yı öldüreyim! Rabbine yalvarsın bakalım (kurtulabilecek mi)! Çünkü onun, dininizi değiştirmesinden yahut ülkede huzursuzluk çıkarmasından kaygı duyuyorum" dedi.*"[11] âyetinde görülmektedir. Burada Firavun'un çekindiği ve insanları kendisine karşı uyardığı din değişikliğinden maksat sadece itikadî anlamda değildir. Şayet Mûsâ (a.s.) davetinde muvaffak olursa, egemen otoritenin ve insanların hayat nizâmı olarak kabul ettikleri mevcut hukuk sisteminin değişeceğinden korkmaktadır Firavun. Aynı şekilde Mevdûdî; "*Ehl-i kitap'tan Allah'a ve âhiret gününe inanmayan, Allah ve resûlünün yasakladığını yasak saymayan ve hak dine uymayan kimselerle, yenilmiş olarak ve kendi elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.*"[12] âyetinin, yukarıda maddeler halinde verilen anlamların tamamını haiz olduğunu söylemiştir.[13]

---

8 Cavit Sunar, "Din Nedir", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1-4 (1962), 66.

9 Tümer, "Din", 9/312.

10 Ebü'l-A`lâ el-Mevdûdî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, çev. İsmail Kaya - Osman Cilacı (İstanbul: Beyan Yayınları, 2019), 98.

11 el-Mü'min 40/26.

12 et-Tevbe 9/29.

13 Mevdûdî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, 103-104.

Ayrıca, "*Kuşkusuz Allah katında din İslâm'dır.*"[14] âyetinde dinin birçok anlamı içerisinde barındırdığı[15] gibi "*Kim İslâm'dan başka bir din arama çabası içine girerse, bilsin ki bu kendisinden asla kabul edilmeyecek…*"[16], "*Bütün dinlerin üzerindeki yerini alsın diye resûlünü, doğru yol rehberi ve hak din ile gönderen O'dur…*"[17], "*Fitne ortadan kalkıncaya ve dinin tamamı Allah için oluncaya kadar onlarla savaşın.*"[18] âyetlerinde din lafzı ile kastedilen anlamların itikadî, amelî, ahlâkî ve fikrî tüm hususları kapsadığı görülmektedir.[19]

Hadislerde gerek sözlük gerek ıstılah anlamında din kelimesi bir hayli geçmektedir. Lugat anlamına yeterince değinildiğinden dolayı bununla ilgili örneklere yer vermeye gerek yoktur. Bunun dışında meşhur Cibrîl (a.s.) hadisini aktardığı yerde Buhârî, hadisin içerisinde zikredilen hususların din kılındığını söylemiştir.[20] İman, İslâm, ihsan ve kıyamet vaktinden bahsedilen hadisin sonunda Resûlullah (s.a.v.), "*Bu Cibrîldi, insanlara dinini öğretmek için geldi.*"[21] buyurarak aslında din mefhumunun ne denli kapsamlı olduğunu, öyle ki hayatın tamamını ve ölüm sonrasını dahi kapsadığını ifade etmiştir. Yine "*Din nasihattir.*"[22], "*Kişi, dostunun dini üzeredir.*"[23] vb. hadislerde din kavramı farklı anlamlarda konu edinmektedir.[24]

5.2. İslâm

Lugatta arınma, kurtuluş, esenlik ve barış anlamlarına gelen "silm" veya "selm" kökünden türemiş İslâm kavramı; "sulh ve selâmet gayesiyle boyun eğmek, tâbi ve teslim olmak" şeklinde tanımlanmaktadır. Terim olarak ise İslâm, Allah'ın (a.c.) emirlerine teslim

---

14 Âl-i İmrân 3/19.

15 Bk. *Kur'ân Yolu Tefsiri* (Erişim 29 Aralık 2023), 1/522.

16 Âl-i İmrân 3/85.

17 et-Tevbe 9/33.

18 el-Enfâl 8/39.

19 Mevdûdî, *Kur'ân'a Göre Dört Terim*, 104.

20 Bk. Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buḫârî el-Buḫârî, *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*, thk. Muṣṭafa Dîb el-Buġâ (Dımaşk: Dâru İbn Keşîr; Dâru'l-Yemâme, 1414/1993), "İmân", 36.

21 Buḫârî, "İmân", 36 (No. 50).

22 Buḫârî, "İmân", 40 Bab başlığında muallak olarak zikredilmiştir.

23 Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebî Dâvûd*, thk. Şuayb el-Arnaûd (b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-ʿÂlemiyye, 2009), "Edeb", 19 (No. 4833).

24 Bk. Tümer, "Din", 9/313.

olmak, boyun eğmek, itaat etmek ve O'nun (a.c.) hükmünü kabul etmek anlamlarına gelmektedir.[25]

İslâm kavramı Kur'ân'da farklı terkiplerde sekiz ayrı yerde geçmekle birlikte fiil olarak geçtiği yerlerde; "tevhid inancına sahip bulunmak"[26], "Allah'a (a.c.) yönelmek"[27], "O'na teslim olmak"[28] ve "Allah'a (a.c.) teslimiyetin gereğini yapmak"[29] anlamlarında kullanılmıştır. Aynı zamanda "الإسلام" şeklinde sadece dört âyette geçmektedir. Buralarda ise İslâm'ın; Allah (a.c.) katında tek makbul din olduğu[30], kendisinden başka bir dinin asla kabul edilmeyeceği[31], kendisinde hiçbir eksiklik bulunmayan ve Müslümanlar için seçilip Allah (a.c.) tarafından razı olunan din olduğu[32] ve Allah'a (a.c.) teslim olmaya davetin adı[33] olarak geçtiği görülmektedir.[34] Ayrıca İbrâhim'in (a.s.) yahudi veya Hristiyan olmadığı beyan edilen âyette "حَنِيفاً مُسْلِماً"[35] ifadesi, "hanîf" kavramının İslâm ile eş anlamlı olduğunu göstermektedir. Zira hanîf kelimesinin Kur'ân'daki karşılığı İslâm ile ilgili yapılan sözlük ve ıstılah tanımlarıyla neredeyse aynıdır.[36]

Hadislerde ise "الإسلام" kavramı çokça geçmektedir. Yoğun olarak bu kavram, "iman" ismiyle açılmış bölümlerde bulunmaktadır. İslâm'ı; Cebrâil'in (a.s.) sorusu üzerine Resûlullah (s.a.v.), "*İslâm, Allah'a ibadet etmen, O'na hiçbir şeyi ortak koşmaman, namazı kılman, farz olan zekâtı vermen ve Ramazan orucunu tutmandır.*"[37] şeklinde tanımlamıştır. Hadiste Allah

---

25 Ebû ʿAbdurraḥmân el-Ḫalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-Ḫalîl b. Aḥmed, *Kitâbu'l-ʿAyn*, thk. Mehdî el-Maḫzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâʾî (Beyrut: Mektebetu'l-Hilâl, 1988), 7/266; İbn Manẓûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 12/289; Ayrıca bk. Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/1.

26 el-Enbiyâ 21/108.

27 el-Bakara 2/112; Lokmân 31/22.

28 el-Bakara 2/131; el-Mü'min 40/66.

29 ez-Zümer 39/54.

30 Âl-i İmrân 3/19.

31 Âl-i İmrân 3/85.

32 el-Mâide 5/3.

33 Saf 61/7.

34 Bk. Sinanoğlu, "İslâm", 23/1.

35 Âl-i İmrân 3/67.

36 Bk. el-Bakara 2/135; Şaban Kuzgun, "Hanîf", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/36.

37 Buḫârî, "İmân", 36 (No. 50); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *Ṣaḥîhu Müslim*, thk. Muḥammed Fuâd ʿAbdulbâḳî (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâṯi'l-ʿArabî, 1374/1955), "İmân", 9.

Resûlü (s.a.v.) İslâm'ın, sözlükteki ve Kur'ân'daki karşılığıyla uyumlu olarak teslimiyetin temelini oluşturan hususlarına değinmektedir. Ayrıca âyet ve hadislerde İslâm kavramı ile "fıtrat" kavramları arasında sıkı bir anlam ilişkisinin olduğu görülmektedir. Ebû Hüreyre (r.a.) "*Her doğan, fıtrat üzere doğar. Sonra anne ve babası onu yahudileştirir, hristiyanlaştırır veya Mecûsîleştirir.*"[38] hadisini rivayet ettikten sonra "*O halde sen hanîf olarak bütün varlığınla dine, Allah insanları hangi fıtrat üzere yaratmışsa ona yönel! Allah'ın yaratmasında değişme olmaz. İşte doğru din budur; fakat insanların çoğu bilmezler.*"[39] âyetini okumuştur. Bu nevi nakillere dayanarak İslâm âlimleri fıtratın, insan içerisine yerleştirilmiş olan İslâm'a/tevhide meyil olduğunu belirtmişlerdir.[40]

5.3. İman

Lugatta iman sözcüğü "e-mi-n" kökünden türemiş olup "emnen", "emânen", "emenen" ve "emeneten" gibi masdarlarıyla yer almaktadır. Korkunun zıddı olarak güven ve emniyet olarak tanımlanır.[41] Bu itibarla iman, nefsin huzuru ve korkunun zeval bulması anlamlarına gelmektedir. İnsanın emniyette olduğu hale "emânün" denilirken bazen de "insanın üzerinde emin kılındığı şeyin, kendisine emanet edilen ve verilen şeyin" adı olarak kullanılmıştır.[42]

Terim olarak iman kavramı; şeriatı kabul etmek, teslim olmak[43] ve Resûlullah'ın (s.a.v.) getirdiği şeriatın adı olarak kullanılır. Bu sebeple Allah'a (a.c.) ve Peygamber'e (s.a.v.) iman edip gönderilen şeriata uyan herkes bu kelimeyle (iman) vasıflanmış olur.[44]

Kur'ân'da iman kavramı 800'den fazla âyette geçmektedir. İman ve müminlerle ilişkili olarak "sıdk" kelimesi, şüpheden uzak bir şekilde inanmak anlamında "yakīn"[45] kavramının farklı varyantlarıyla görülmektedir. Ayrıca İbnü'l-Cevzî (öl. 597/1201) imanı; "kalple tasdik, dille ikrar ve organlarla amel" şeklinde tanımlamakta ve imanın Kur'ân'daki halini; tasdik, dil

---

38 Buḫârî, "Cenâiz", 78 (No. 1292); Müslim, "Kader", 2658.

39 er-Rûm 30/30.

40 Bk. el-A'râf 7/172-173; *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 4/312-316.

41 Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kūb el-Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1428/2007), 1176.

42 Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân*, thk. Ṣafvân ʿAdnân ed-Dâvûdî (Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412), 90; Ayrıca bk. Kerim Polat, *İman-Amel Münasebeti Açısından İbn Teymiyye'nin Tekfîr Anlayışı* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017), 10.

43 Fîrûzâbâdî, *el-Ḳāmûsü'l-muḥîṭ*, 1176.

44 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 91.

45 Bakara 2/4; el-Mâide 5/50.

ile ikrar, tevhid, peygamberi onaylama ve namaz şeklinde sınıflandırmaktadır.[46] Hadis kaynaklarına gelince burada da iman bahsi yoğun bir şekilde yer almaktadır. Özellikle Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde, Tirmizî (öl. 279/892) ve Nesâî'nin (öl. 303/915) *Sünen*'lerinde müstakil başlıklarda iman konusu ele alınmıştır.[47]

Hacim olarak incelediğimizde sadece iman ismiyle açılmış kitaplarda geçen hadis sayısı:

- Müslim'in *Sahîh*'inde 215[48],
- Nesâî'nin *Sünen*'inde 55[49],
- Buhârî'nin *Sahîh*'inde 51[50],
- Tirmizî'nin *Sünen*'inde ise 39[51] olarak görülmektedir.

Bunların dışında hadis imamları, diğer bütün bölümlerde de yer yer iman ile ilgili hadisleri tekrarlamışlar veya konu bağlamında farklı hadisler zikretmişlerdir.

İmanla ilgili kısımda en fazla hadis zikreden Müslim, *Sahîh'i*ne ilk olarak "Îmân" kitabıyla başlamış ve girişte zikrettiği hadiste imanın tarifinin de geçtiği meşhur Cibrîl (a.s.) hadisine yer vermiştir. Söz konusu hadiste Ömer (r.a.) şöyle anlatır: "*Resûlullah'ın (s.a.v.) yanında olduğumuz bir günde… 'Cibrîl; Allah Resûlüne (s.a.v.), Bana iman hakkında bilgi ver.' dedi. O (s.a.v.) şöyle dedi: 'İman; Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe ve kazâ ve kaderin hayrına da şerrine de inanmandır.*'"[52]

İman meselesi geçmişten günümüze en fazla tartışılan hususlardan biri olmuştur. Daha ziyade imanın mahiyetiyle ilgili cereyan eden fikir ayrılıkları, kelam ilminin ortaya çıkmasıyla birlikte körüklenmiştir. Bir kısım kelamcıya göre iman, kalbin tasdikinden müteşekkil;

---

46 Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *Nüzhetü'l-aʿyüni'n-nevâẓır fî ʿilmi'l-vücûh ve'n-neẓâʾir*, thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1404), 145-146.

47 Mustafa Sinanoğlu, "İman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/213.

48 Bk. Müslim, "İmân" Burada şöyle bir açıklama yapmak gerekmektedir: Müslim'in "İman" ismiyle açmış olduğu kitapta naklettiği hadis sayısının diğer üç hadis imamınkinden fazla olması, konuyla ilgili Müslim'in daha fazla hadis aktardığı anlamına gelmemektedir. Zira diğer hadis imamları, eserlerinin tamamında yer yer imanla ilgili hadis rivayetine devam etmişlerdir. Sayıları zikretmekteki maksat meseleyi şematize etmektir.

49 Bk. Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *Süneni'n-Nesâî,* thk. Hasan Muhammed el-Mesûdî (Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1348), "İmân ve Hükümleri".

50 Bk. Buḫârî, "İmân".

51 Bk. Tirmizî, "İmân".

52 Müslim, "İmân", 9.

bazılarına göre sadece dil ile ikrar; kimilerine göre de bunlarla birlikte âzalarla ameli içinde barındırmaktadır.[53]

Ehl-i hadîsin imanı; kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve amel olarak tanımladığı bilinmektedir. Örneğin Buhârî *Sahîh*'inde "Kitâbu'l-îmân" bölümünde açtığı ilk babda imanın; söz ve fiil olduğunu, artıp azalabileceğini belirtmiştir.[54] Ayrıca Ebü'l-Hasan el-Eş'arî de (öl. 324/935-36) hem hadis ashabının hem de Ehl-i sünnet'in iman hakkındaki görüşlerinin aynı olduğunu ifade etmiştir.[55]

Buhârî, iman kitabında "İmanın Amel Olduğunu Söyleyen Kimse" ismiyle açmış olduğu bab başlığında hadisten önce şu âyetleri zikretmiştir: "*İşte bu, yapıp ettiklerinizle girmeyi hak ettiğiniz cennettir.*"[56], "*Rabbine andolsun ki yaptıklarından dolayı muhakkak surette onların hepsini sorguya çekeceğiz!*"[57] ve "*Amel sahipleri böylesi bir kazanç için çalışmalıdır.*"[58] âyetlerine yer vererek Buhârî; hadisle ilgili görüşünü ortaya koymuştur. Aynı zamanda Hicr sûresi 93. âyette geçen "yaptıklarından" sözüyle kastedilenin "Lâ ilâhe illallah" olduğu görüşünü aktarmıştır.[59]

Söz konusu hadiste Allah Resûlü'ne (s.a.v.) sorulan soruya verilen cevap, hem fiilî olan amelleri hem de kavlî olan ameli kapsamaktadır. Resûlullah (s.a.v.) amellerin en faziletli olanlarını, "*İçerisinde şüphe barındırmayan bir iman, hakkı verilerek yapılmış bir cihad ve kabul olunmuş bir hacdır.*"[60] şeklinde sıralamıştır. Bu hadiste dikkatimizi çeken nokta, "içerisinde şüphe barındırmayan iman" örneğidir. Zira şüphe, kalpte veya zihinde gerçekleşen bir duygudur. Dolayısıyla bu hususun amel kısmına dahil oluşu amelin sadece âzalarla yapılan birtakım eylemlerden ibaret olmadığını göstermektedir.

Nesâî'nin *Sünen*'inde "İman ve Hükümleri" kitabının başında açmış olduğu birinci bab, "Amellerin En Faziletlisi Bahsi" ismini taşımaktadır. Burada yer alan ilk hadiste Ebû

---

53 Sinanoğlu, "İman", 22/213.

54 Buḫârî, "İman", 1.

55 Ebü'l-Hasen Alî b. İsmâîl el-Eşʿarî, *Maḳālâtü'l-İslâmiyyîn ve'ḫtilâfü'l-muṣallîn*, thk. Naîm Zarzûr (b.y.: el-Mektebetu'l-ʿAṣriyye, 1426/2005), 1/227; Ayrıca bk. Fatih Kurt, "Şehzade Korkud'a Göre İman-Küfür Sınırı", *Diyanet İlmi Dergi* 56/1 (Mart 2020), 160.

56 ez-Zuhruf 43/72.

57 el-Hicr 15/93.

58 es-Sâffât 37/61.

59 Buḫârî, "İmân", 16.

60 Buḫârî, "İmân", 16 (No. 26).

Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah'a (s.a.v.) "*Amellerin en faziletlisi nedir?*"[61] sorusu sorulmuştur. Allah Resûlü'nün (s.a.v.) verdiği cevap ise amel dendiğinde ilk akla gelen, uzuvlarla yapılan fiiller değildir. Bilakis "*Allah'a ve Resûlü'ne imandır.*"[62] cevabıyla aslında imanın amelle, amelin de imanla ayrılmaz bir ilişkisinin olduğunu göstermektedir. Bu durumda özellikle kelime-i tevhidi söyleyenlerin cennete gireceğinden bahseden rivayetleri irdelemek gerekmektedir. Ebû Zer'den (r.a.) nakledilen bir hadis şöyledir:

"*Nebî'nin (s.a.v.) yanına geldim. Üzerinde beyaz bir elbise vardı ve uyuyordu. Sonra tekrar geldim, uyanmıştı. Bana şöyle buyurdu: 'Herhangi bir kul, Lâ ilâhe illâllah der ve bu hâl üzere ölürse mutlaka cennete girer.' Ben sordum: 'Zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?'* Şöyle buyurdu: *'Zina etse ve hırsızlık yapsa da.'* Tekrar sordum: *'Zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?'* Yine buyurdu: *'Zina etse ve hırsızlık yapsa da.' Bir kez daha sordum: 'Zina etse ve hırsızlık yapsa da mı?' Bunun üzerine şöyle buyurdu: 'Zina etse ve hırsızlık yapsa da Ebû Zer'in burnu yere sürtse de.' dedi.* Ebû Zer, bu hadisi rivayet ettiğinde şöyle derdi: *'Ebû Zer'in burnu yere sürtse de.*'"[63]

Bu vb. hadislerden dolayı âlimlere kelime-i tevhid ile ilgili sorular yöneltilmiştir. Vehb b. Münebbih'e (öl. 114/732) "'Lâ ilâhe illallah cennetin anahtarı değil midir?' diye sorulduğunda o, 'Evet, ancak dişsiz anahtar yoktur. Eğer dişleri olan bir anahtar getirirsen kapı sana açılır. Fakat dişleri olmayan bir anahtar getirirsen kapı açılmaz.' diye cevap vermiştir."[64]

Hasan-ı Basrî'ye (öl. 110/728) "Bazı insanlar diyor ki, kim 'Lâ ilâhe illallah' derse cennete girer." denildiğinde: "Kim 'Lâ ilâhe illallah' der ve onun hakkını ve farzlarını yerine getirirse cennete girer." şeklinde cevap vermiştir. Aynı zamanda ona, "Kim Lâ ilâhe illallah'ı ihlâsla söylerse cennete girer." hadisinde geçen *ihlâs*ın ne olduğu sorulduğunda o, Allah'ın (a.c.) haram kıldığı şeylerden uzak durulmasıdır demiştir. Kelime-i tevhid, cennete girişin sebebi olarak kabul edilmiştir; fakat bazı âlimlere göre bu sözün şartları ve engelleri vardır. Şartlar, farzların yerine getirilmesi; engeller, büyük günahların işlenmesidir. Yine Hasan-ı Basrî tevhid kelimesi için çadır benzetmesi yapmıştır. Ona göre Lâ ilâhe illallah, çadırın direğidir

---

61 Nesâî, "İmân ve Hükümleri", 1 (No. 4985).

62 Nesâî, "İmân ve Hükümleri", 1 (No. 4985).

63 Buḫârî, "Libâs", 23 (No. 5489); Müslim, "İmân", 94.

64 Buḫârî, "Cenâiz", 1.

ancak çadırın ayakta durabilmesi için halatlara ihtiyacı vardır. Halatlar ise farzların ifası ve haramlardan sakınılmasıdır.[65]

Bazı âlimlere göre kelime-i tevhidi söyleyenin cennete gireceğinden haber veren hadisler, farzlar ve cezalar gelmeden öncedir. Bunlar, daha sonra tevhidin şartları olarak eklenmiştir. Bazıları ise bu hadislerin çoğunun farzlar ve cezalardan sonra rivayet edildiğini bildirmişlerdir. Bu durumda "Lâ ilâhe illallah" hadislerinde geçen *sıdk* ve *ihlâs* gibi kayıtlara âlimlerin yapmış olduğu açıklamalar daha mâkul görünmektedir. Dolayısıyla ihlâs ve doğrulukla söylenen kelime-i tevhid, kişinin kalbinde sadece Allah'a (a.c.) kulluğu yerleştirecek; başka mahlûkatın ilâhlaştırılması söz konusu olmayacaktır.[66]

İmanın tanımı konusunda yapılan ayrımlar incelendiğinde, tartışmaların temelde iki görüş etrafında döndüğü görülmektedir. Görüşlerden biri imanı, dil ile ikrar ve kalp ile tasdik olarak nitelendirmektedir. Diğer görüş ise buna ameli de dahil etmektedir. Ameli imana dahil edenlerin öne sürdükleri argümanları dikkatle gözden geçirdiğimizde tarafların, "amel" mefhumunu tanımlamalarının birbirleriyle aynı olmadığı fark edilmektedir. Bunun sebebi "Lâ ilâhe illallah"a yüklenilen mâna üzerinden anlaşılmaktadır. Kelime-i tevhid, ilk bakışta sadece dil ile telaffuz edilen bir söz gibi görünse de bunun amelî boyutunun da olduğu iddiası göz ardı edilememelidir. Binaenaleyh imanı sadece sözlü telaffuzdan müteşekkil saymak, aksini ispat eden bunca rivayete göz yumulmasını gerektirir. Burada kastedilen ameller iman-küfür bağlamında değerlendirilen amellerdir.

5.4. Küfür

Sözlükte küfür kelimesi "k-f-r" kökünden türemiş olup geniş anlamda bir şeyi örtmek ve mezar anlamlarında kullanılmakta, bir şeyin rüzgâr tarafından toprakla örtülmesiyle oluşan toz bulutuna ise "mekfûr" denmektedir.[67] Bundan ötürü geceye, insanları örttüğü için; çiftçiye, toprakla tohumu gizlediği için "kâfir" denmiştir. Terim olarak; Allah'ın (a.c.) birliğini, peygamberlerini, şeriatı veya bu üçünü inkâr etmek ve nimetlere karşı nankörlük küfür ile tanımlanmaktadır.[68]

---

65 Ebü'l-Ferec Zeynüddîn ʿAbdurraḥmân b. Aḥmed b. ʿAbdirraḥmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşḳī İbn Receb, *Câmiʿu'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem,* thk. Muḥammed el-Aḥmedî Ebu'n-Nûr (Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2004), 2/623-624.

66 İbn Receb, *Câmiʿu'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem*, 2/624.

67 Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî, *Tâcü'l-luġa ve ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye*, thk. Aḥmed ʿAbdulġafûr ʿAṭṭâr (Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987), 2/807.

68 Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, 714.

Kur'ân'da küfür kavramı kırk bir yerde masdar halinde geçmektedir. Ayrıca birçok âyette aynı kökten türemiş isim ve fiiller bulunmaktadır. Aynı şekilde hadis kitaplarında da özellikle "iman" bablarında çokça geçmektedir. Hadislerde küfür olan amellerden bahsedildiği gibi kâfirin vasıflarına da değinilmiştir.[69]

Kaynaklarda küfrün, küçük ve büyük olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. Küçük küfür (mecâzî anlamda küfür), rivayetlerde nankörlüğü veya bazı günahları ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Büyük küfür (hakiki anlamda küfür) ise mâlum olduğu üzere kişiyi dinden çıkaran inanç, söz ve fiillerdir.[70] Dolayısıyla kişi inanç veya söz ile küfre düşebileceği gibi fiiller ile de düşebilmektedir.

Küfür kavramını incelerken onun mezid formatı olan tekfir kavramını ele almakta yarar vardır. Tekfîr konusu fıkhî bir meseledir. Bir Müslümanın kardeşine kâfir diyebilmesi mümkün müdür? Veya zâhiren karşı tarafta küfür ameli görmek o kimseye kâfir demek için yeterli midir? Konunun daha iyi anlaşılması adına tekfir kavramının tanımı, şartları ve engellerine tezin alanını aşmayacak ölçüde kısaca değinmek önem arz etmektedir.

Tekfir sözcüğü de "küfür" ile aynı kökten türemektedir. Sözlükte bir kimsenin, efendisini tâzim etmek amacıyla öne doğru eğilen köle gibi başını aşağı eğmesidir. Kralın taçlandırılması için de "tekfir" kavramı kullanılmaktadır. Genel itibariyle tekfir, birinin bir başkasına boyun eğmesi anlamına gelmektedir.[71] Tekfirin terim anlamı ise, Allah'ın (a.c.) Peygamber'e (s.a.v.) vahiy vasıtasıyla bildirdiği herhangi dinî bir esası inkâr eden kişinin kâfir olduğuna hükmetmek demektir. Kur'ân'da tekfir kelimesi geçmemekle birlikte farklı kalıplarda gelen sözcüklerle nitelenen kimselerin tekfir edilmesi gerektiği anlaşılmaktadır. Örneğin; İslâm'ı kabul ettikten sonra elfâz-ı küfrü söyleyenlerin[72], mürted olan kimselerin[73] ve imanın ardından inkârcılığa sapıp bunda ısrar edenlerin[74] tekfir edilmeleri gibi. Aynı zamanda Kur'ân'da; tevhidi reddedenlerin, peygamberlerden (a.s.) herhangi birini inkâr edenlerin, Kur'ân'ın bazı hükümlerini veya herhangi bir hükmünü yok sayanların, Muhammed'e (s.a.v.) muhalefet

---

69 Mustafa Sinanoğlu, "Küfür", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/534-535.

70 Yusuf Şevki Yavuz, "Tekfir", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/354.

71 İbn Manẓûr, *Lisânu'l-ʿArab*, 5/150-151.

72 et-Tevbe 9/74.

73 el-Bakara 2/217; Âl-i İmrân 3/106; et-Tevbe 9/66.

74 Âl-i İmrân 3/90.

edenlerin, Allah'ın haramlarını helal -helallerini haram- sayanların, Allah (a.c.) ve âyetleriyle, peygamberler (a.s.) ve emirleriyle dalga geçenlerin kâfir ilân edildiği görülmektedir.[75]

Hadislerde "tekfir" ifadesi bu haliyle geçmemektedir.[76] Küfrün çeşitlerinin, kâfirin vasıflarının zikredildiği ve tekfire işaret eden lafızların geçtiği hadisler tezin konusu olduğundan ayrıca değinmeye gerek yoktur.

Tekfirin şartlarına geçmeden evvel "şart" sözcüğünün anlamını zikretmek gerekir. "Şart" kelimesi, bir şeyin varlığının kendi varlığına bağlı olmasını ifade eder. Aynı zamanda o şeyin yapısından bir parça teşkil etmez. Örnek olarak, abdest namazın şartıdır. Dolayısıyla şartın tanımı gereği abdest olmadan namazın geçerliliği söz konusu değildir. Fakat abdest namazın mahiyetinden değildir.[77] Yani abdestin varlığı namazı gerektirmez. Ama abdestin yokluğu namazın yokluğunu gerektirir. Tekfirin şartları üç kısma ayrılmaktadır. Tekfir eden ile tekfir edilen kişide bulunması gereken ve tekfire konu olan amelde aranan şartlar şeklindedir.

Fâilden maksat tekfir edilen kişidir. Bu kimsede; mükellef (akıl bâliğ) olmak, işlediği fiili kasıtlı olarak yapmak ve bu işi yaparken irade hürriyetinin bulunması şartları aranır. Mükellef olmanın gerekliliği şundandır: Bir kimse şayet deli veya çocuk ise yaptığı işten sorumlu tutulmamıştır. Sorumluluk, ancak mükellef olmayı gerektirir. İşlenen fiilde kastın aranmasına gelince, küfrü gerektirecek fiil veya söz kişiden istemsiz bir şekilde ortaya çıkarsa bu durum o kimsenin tekfirine engeldir. Çölde devesini arayan adamın, kaybettiği deveyi bulduğunda aşırı sevinçten dolayı hata edip ağzından zâhiren küfür sözü çıkması örnek gösterilebilir.[78] Ancak bu şartla ilgili şu detayı zikretmekte fayda var: Bir kimsenin, küfür sözü olduğunu bilmeden o sözü yanlışlıkla telaffuz etmesi ile küfür sözünü bildiği halde kasıtsız söylemesi aynı değildir. Üçüncü şarta gelince, irade hürriyeti söz konusu değilse ve kişi ikrah altındaysa bu durumda o kimseye tekfir hükmü uygulanamaz.[79]

Burada iki şart zikredilmektedir. Birincisi, mükellefin tekfire konu olan söz veya fiilinin küfre delâletinin açık olmasıdır. Şayet açık değilse bu şart yerine gelmemiş dolayısıyla mükellef kimsenin tekfiri de câiz olmamış olur. Bu konuda söylenen söz veya işlenen fiilin, şüpheye

---

75 Yavuz, "Tekfir", 40/350.

76 Yavuz, "Tekfir", 40/351.

77 Zekiyüddîn Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlül-Fıkh)*, çev. İbrahim Kâfi Dönmez (Ankara: TDV Yayınları, 2016), 265.

78 Müslim, "Tevbe", 2747.

79 Faruk Furkan, *İslâm Hukuku Açısından Tekfir Meselesi Şartları-Engelleri ve Ahkâmı* (Konya: Nedâ Yayınları, 2013), 207-208.

mahal vermeyecek düzeyde sarih olması önem arz etmektedir. Örnek olarak bir kimse ağzını bozup "… Muhammed" derse "Bu adam Peygamber'e (s.a.v.) hakaret etti." diyerek o kimseye hemen tekfir hükmü uygulanmaz. Önce bu sözünden kimi kastettiği sorulur. Şayet Peygamber'i (s.a.v.) kastettiğini söylerse zaten kâfir ilân edilir. Yok, bu sözünden falan kimseyi kastetmişse bu kişiye tekfir hükmü uygulanamaz. İkinci şart ise, kendisiyle hüküm verilen şer'î delilin delâletinin kat'î olmasıdır. Değilse yine tekfir ahkâmının uygulanması mümkün olmamaktadır.[80]

İlk olarak kişinin işlediği fiili kabul etmesi gerekir. Şayet kabul ederse başka şart aranmaz. Fakat kabul etmezse o zaman iki âdil şahit gereklidir. Kişi küfür fiilini işlemiş ve kabul etmiyor, iki şahit de bulunamıyor ise beraat-i zimmet asıldır kaidesince o kimseye tekfir ahkâmı uygulanamaz. Bu kısımda bir de şahitlik yapan kişide aranan şartlar mevcuttur. Bunlar: Müslüman olma, bulûğa ermiş olma, akıl sahibi olma ve âdil olmadır. Konunun daha iyi anlaşılması açısından şu âyetlerin nüzul sebebi önemlidir: "*Onlar, 'Resûlullah'ın yanındakilere geçimlik bir şeyler vermeyin ki etrafından dağılıp gitsinler' diyenlerdir. Oysa göklerin ve yerin hazineleri Allah'ındır; ama münafıklar anlamıyorlar!"; "Şöyle diyorlar: 'Hele Medine'ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!' Halbuki asıl güç ve izzet Allah'ındır, Resûlü'nündür, müminlerindir; fakat münafıklar bunu bilmezler!*"[81] Bu âyetlerin iniş sebebi şöyle aktarılır:

"Zeyd b. Erkam (r.a.) anlatır: Bir gazvede bulunuyordum ve Abdullah b. Übey'i şöyle derken duydum: 'Resûlullah'ın yanındakilere nafaka sağlamayın ki etrafından dağılıp gitsinler. Eğer Medine'ye dönersek, üstün olanlar daha aşağı olanları oradan çıkaracaklardır.' 'Bunun üzerine bunu amcamın oğluna veya Ömer'e anlattım. O da bunu Resûlullah'a iletti. Resûlullah beni çağırdı ve ben de olanları anlattım. Sonra Resûlullah, Abdullah b. Übey ve arkadaşlarına bir elçi gönderdi. Onlar yemin ettiler ve söylediklerini inkâr ettiler. Resûlullah beni yalanladı, onları doğruladı. Bu olay beni hiç olmadığı kadar üzdü. Eve gidip oturdum. Amcam bana dedi ki: 'Neden Resûlullah'ın sana öfkelenmesini ve seni yalanlamasını gerektirecek bir iş yaptın?' Bunun üzerine Allah şu âyeti indirdi: '*Münafıklar sana geldiği zaman*…'[82] Sonra Resûlullah beni çağırdı ve şöyle dedi: 'Allah seni doğruladı ey Zeyd!'"[83]

---

80 Furkan, *İslâm Hukuku Açısından Tekfir*, 208.

81 el-Münâfikûn 63/7-8.

82 el-Münâfikûn 63/1.

83 Buḫârî, "Tefsir", 375 (No. 4617).

Bu örnekte Zeyd'in (r.a.) şahitliğinin kabul edilmemesi ya tek kişi olmasından veya yaşının küçük olmasından ötürü olmuştur. İbn Übey'in iddiayı kabul etmemesi de ondan had cezasını düşürmüştür. Zira söylediği sözler Peygamber'e (s.a.v.) hakaret içeren ve had gerektiren sözlerdir. Bir diğer husus, konuyla ilgili âyet inmesine ve Zeyd'in (r.a.) doğrulanmasına rağmen Peygamber'in (s.a.v.) had cezası tatbik etmemesidir. Dolayısıyla âlimlerin ifade ettiğine göre, bir suç iki yoldan biriyle ispat edilemezse vahiy o suçun işlendiğini belirtse bile suçun sahibine gereken ceza uygulanamaz. Peygamber'in (s.a.v.) kendi bilgisiyle, tek kişinin şahitliğiyle veya vahiyle; suç işleyen kişi kabullenmedikçe ceza uygulamaması gibi.[84]

Zikrettiğimiz şartların herhangi birinin yerine gelmemesi tekfirin engellerindendir. Bunun dışında tekfir konusunda genellikle adı anılan İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) de tekfir hususunda benzer şartları ve engelleri zikrettiği görülmektedir. Örnek olarak, "Mutlak tekfir muayyen tekfiri gerektirmez."[85] ile büyük günah işleyenlerin tekfir edilemeyeceği verilebilir.[86]

İbn Teymiyye, tekfirin ancak şer'î bir asla dayanması gerektiğinin altını çizmektedir. Değilse aklî yorumlar yaparak hüküm vermenin câiz olmadığını belirtmiştir. Küfür konusunun şeriatın getirdiği bir hüküm olduğu ve şer'î hükümlerde de aklın bir dahlinin olamayacağı gerçeği meseleyi vuzuha kavuşturmaktadır.[87] İbn Teymiyye'nin, bu vb. görüşleri incelendiğinde asıl amacının şu olduğu anlaşılmaktadır: İslâm dini; sahâbe (r.anhum), tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn döneminde nasıl yaşandıysa o şekilde yaşanmalıdır. Dolayısıyla o, ilk üç asırda bulunmayıp sonradan dine ilâve edilen bütün düşünce ve inanç türleriyle her türlü mücadeleyi vermiştir.[88]

6. Küfür Hükmünü Vermede Haber-i Vâhid'in Delil Değeri

Bu çalışma hadisler çerçevesinde itikâdî konuları ihtivâ ettiğinden terim olarak haber-i vâhidin de ele alınıp incelenmesi gerekmektedir. Nitekim haber-i vâhidin hücciyeti meselesi geçmişten günümüze farklı görüşlerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Haber-i vâhid, anlam

---

84 Furkan, *İslâm Hukuku Açısından Tekfir*, 209-212.

85 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım (Medine: Kral Fahd Mushaf Bastırma Merkezi, 1425), 35/99.

86 Polat, *İbn Teymiyye'nin Tekfir Anlayışı*, 147.

87 Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Der'ü Te'âruzi'l-Akl ve'n-Nakl*, thk. Muhammed Reşâd Sâlim (Suudi Arabistan: Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi, 1411), 241-242.

88 Polat, *İbn Teymiyye'nin Tekfir Anlayışı*, 160.

itibariyle "bir kişinin diğer bir kişiden naklettiği haber" şeklindedir. Fakat usulcüler, fakihler ve hadisçiler haber-i vâhid terimini tevâtür düzeyine ulaşmamış her haber için kullanmışlardır.[89]

Haber-i vâhidin itikâdî ve amelî konularda delil olup olmayacağı, çalışmayı ilgilendiren asıl meseledir. Ehl-i hadîse göre haber-i vâhid, her konuda hüccet teşkil etmelidir. İmam Şafiî (öl. 204/820) er-Risâle'sinde, "el-Huccetü fî Tesbîti Haberi'l-vâhid"[90] başlığı altında; Buhârî Sahîh'inde "...بَاب: مَا جَاءَ فِي إِجَازَةِ خَبَرِ الْوَاحِدِ الصَّدُوقِ/Doğru Sözlü Bir Kişinin Haberinin Delil Oluşu..."[91] babında örneklerle haber-i vâhidin dinî konularda hücciyetini ispatlamaya çalışmışlardır. Ehl-i hadîs, haberin güvenilir bir isnadla gelmesiyle kesin bilgi ifade edeceğini kabul eder ve onlar nezdinde bu haber, dinde delil olarak kullanılabilir.[92] Hadisçilerle birlikte İslâm âlimlerinin çoğu, haber-i vâhidin gerek amel gerekse inanç konularında delil alınabileceği kanaatindedirler. Aksini söylemek, dinde ikinci kaynak olan sünneti ihtiva eden hadislerin çoğu haber-i vâhid statüsünde olduğundan gerçeklikle bağdaşmamaktadır.[93] Bu durumu daha somut bir şekilde belirtmek için konuyla ilgili birkaç hadisi incelemek önem arz etmektedir.

Hadislere geçmeden önce bir kişiden gelen haberle amel edilip edilmeyeceğine dair sahâbe (r.anhum) döneminde herhangi bir tartışmanın söz konusu olmadığını söylemek gerekir. Zira bizzat Resûlullah (s.a.v.) başta olmak üzere onun ashabı da birçok konuda tek kişinin getirdiği habere itibar edip ona göre hareket etmişlerdir. Haber-i vâhid ile amel edilebileceğine dair zikredilen en meşhur hadise; Kubâ Mescidi'nde Mescid-i Aksâ'ya yönelmiş vaziyette namaz kılan Müslümanların, tek bir kişiden gelen haberle yönlerini Kâbe'ye çevirmeleridir.[94] Bu olayda özellikle dikkat çeken nokta, Müslümanların ittifak üzere farz olarak bildikleri kıblelerinin yönünü, güvenilir birinden gelen bilgi doğrultusunda değiştirmiş olmalarıdır. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) onlara, "Siz daha öncesinde bir kıble üzereydiniz. Onu terk

---

89 Detaylı bilgi için bk. Mustafa Ertürk, "Haber-i Vâhid", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 14/349; Mücteba Uğur, *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018), 7.

90 Bk. Ebû ʿAbdillâh Muḥammed b. İdrîs b. ʿAbbâs eş-Şâfiî, *er-Risâle,* thk. Aḥmed Muhammed Şâkir (Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358/1940), 401.

91 Buḫârî, "Temennî", 10.

92 Ahmet Yücel, *Hadis Tarihi* (İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2012), 74.

93 Ertürk, "Haber-i Vâhid", 14/351.

94 Buḫârî, "Temennî", 10 (No. 6824). Ayrıca 6825 no.lu hadiste; kıble değişikliğini bildiren âyeti, ikindi namazını kılmakta olan ensardan bir topluluğa bir kişinin haber vermesiyle birlikte rükûda bulunan cemaatin yönlerini hemen o esnada değiştirdikleri bilgisi yer almaktadır. Ayrıca bk. Şâfiî, *er-Risâle,* 406-408.

etmeniz ancak bizzat benden işitmenizle ya da genel bir haberle yahut birden fazla kişinin haberiyle olurdu, bir kişinin haberiyle değil." gibi bir söz sarf etmemiştir.[95]

Ayrıca Allah Resûlü (s.a.v.) zekât memurlarını, elçilerini ve kadılarını farklı yerlere sözlü iletide bulunmak, mektup ulaştırmak veya dinî hükümleri uygulamak için fert olarak göndermiştir. Bununla birlikte muhatap kitle, kendilerine ulaştırılan meseleleri başkalarının şahitliğine başvurmadan tasdik etmişlerdir. Hatta bilindiği üzere Resûlullah (s.a.v.) bir dönemde on iki kişiyi on iki ayrı hükümdara İslâm'a davet amacıyla göndermiştir.[96] Bir diğer örnek ise içkinin tamamıyla haram kılındığını bildiren âyetin[97] indiğini bir sahâbenin (r.a.) bildirmesiyle orada bulunan ashabın (r.anhum) hemen içki küplerini sokaklara dökmeleridir. Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivayette, kendisi o sırada Ebû Talha el-Ensârî'ye, Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh'a ve Übey b. Kâ`b'a (r.anhum) içki servisi yapmaktadır. Âyeti haber alır almaz Ebû Talha, Enes'e içki testilerini kırmasını emretmiştir.[98]

Bu vb. örneklerden haber-i vâhidin belirli kıstasları sağlaması sonucu kabul edilebileceği görülmektedir. En önemli ölçüt, gelen haberin kabulünde haberi getiren kişinin adalet ve zabt özelliklerinin gözetilmesidir. Dolayısıyla haberi getiren kişi söz konusu yönlerden güvenilir bir kimse ise bu haber kabul edilmekte, değilse, "Fâsık biri size bir haber getirdiğinde doğruluğunu araştırın."[99] âyeti gereğince haberin araştırılması gerekmektedir. Resûlullah (s.a.v.) zamanında uygulanan bu yöntemle binlerce insan, tevâtür derecesine ulaşmayan haberlere güvenerek İslâm dinini kabul etmişlerdir. Böylece onların, kendilerine gelen haberde tevâtür şartını aramadıkları görülmektedir.[100]

---

95 Şâfiî, *er-Risâle*, 406-408.

96 Şâfiî, *er-Risâle*, 415-418.

97 el-Mâide 5/90-91.

98 Buḫârî, "Temennî", 10 (No. 6826); Şâfiî, *er-Risâle*, 408-410.

99 el-Hucurât 49/6.

100 Ertürk, "Haber-i Vâhid", 14/349-350.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. KÜFÜR KELİMESİNİN HAKİKİ ANLAMDA GEÇTİĞİ HADİSLER

Bu bölümde, elde edilen bulgulardaki tartışma yoğunluğunun hakiki küfür üzerinde olduğu küfür lafzı geçen hadisler yer almaktadır. Hadislerde geçen küfür lafızlarından kastın ne olduğu, karşıt görüşlerin birlikte incelenmesiyle ortaya konmaya çalışılacaktır.

1.1. Dinden İrtidat Etmek

Osman'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "لا يَحِلُّ دَمُ امرِئٍ مسلمٍ إلا بإحدَى ثلاثٍ: رجل كَفَرَ بعدَ إسلامٍ، أو زنَى بعدَ إحصانٍ، أو قتَلَ نفساً بغيرِ نفس/*Bir Müslümanın kanı, ancak üç durumda helal olur: İslam'dan sonra küfre düşmesi, evliyken zina etmesi veya bir cana karşılık haksız yere birini öldürmesi*."[101]

Hadisin Buhârî'nin *Sahîh*'inde geçen varyantında sınıflar şu şekildedir: "Nefis karşılığında nefis, evli olan zinakâr, dinini terk eden ve cemaati bırakan kimse."[102] Fakat Ebû Dâvûd'da geçen küfür lafzı yerine burada "المفارق لدينه" ifadesi yer almaktadır. Bundan dolayı başta *Sünen*'de geçen rivayete yer verdik. Konuyla ilgili detaylı açıklamayı da *Fethu'l-bârî*'de yer aldığı için oradan aktaracağız.

Buhârî, bu hadisi ele aldığı başlığa kısas âyetini[103] yerleştirmiştir. Hadiste geçen "dinini terk eden ve cemaati bırakan kimse" sözüyle kastedilen, bir kimsenin Müslüman topluluğuna karşı çıkması ve onlardan ayrılmasıdır. Kurtubî'ye (öl. 671/1273) göre Müslüman topluluğun yanından ayrılan kişi dinini terk etmiştir. Fakat mürted olan kişi dinini tamamıyla terk etmişken sadece topluluktan ayrılan kimse, dininin bir kısmını terk etmiştir. Müslümanların icmâı yanında farklı davrananların ise küfre düşebileceklerini söyleyen âlimler bulunduğu gibi kâfir olmayacaklarını söyleyenler de bulunmaktadır. Buradaki temel ayrım, aykırı hareket eden kişinin İslâm'da sarih olan bir hükmü inkâr edip etmemesiyle ilgilidir.[104]

Bu hususta cemaatin faziletini ve cemaatten ayrılmayla ilgili tehditleri içeren hadisler de bulunmaktadır. "*Kim cemaati bir karış bile terk eder ve bu halde ölürse, ancak Câhiliye üzere*

---

101 Ebû Dâvûd, "Diyât", 3 (No. 4502).

102 Buḫârî, "Diyât", 5 (No. 6484).

103 el-Mâide 5/45.

104 Ebü'l-Fażl Şihâbüddîn Aḥmed b. ʿAlî b. Muḥammed el-ʿAsḳalânî İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî Şerḥu Ṣaḥîḥ el-Buḫârî*, thk. Muḥibbuddîn el-Ḫaṭîb (Mısır: el-Mektebetu's-Selefiyye, 1379/1959), 12/201-202.

ölmüş olur."[105]; "*Cemaatten bir karış ayrılan kimse, boynundan İslâm bağını çıkarmıştır.*"[106]; "*Cemaate bağlı kal; zira kurt, sürüden ayrılanı yer.*"[107]; "*Kim cennetin genişliğini arzu ederse cemaate bağlı kalsın.*"[108] Bu vb. hadisler cemaatin ne denli önemli olduğunu vurgulamaktadır. Değilse cemaatten ayrılan kimsenin kâfir olduğunu kanıtlayan bir karîne barındırmamaktadır. Tıpkı Resûlullah'ın (s.a.v.) Ebû Zer'e (r.a.), "Sende Câhiliye var."[109] demesi gibi. Nasıl ki Allah Resûlü'nün (s.a.v.) bu hadisinden yola çıkarak Ebû Zer'e küfür isnad edemeyiz ki hadisten maksat Ebû Zer'de Câhiliye'ye ait bir hasletin bulunmasıdır, aynı şekilde diğer hadisler de cemaatten ayrılanın tekfirine delil teşkil etmez.

Cemaatten ayrılmanın Câhiliye üzere ölüme benzetilmesi, İslâm'dan önce insanların asabiyet bağlarıyla bir arada bulunmasındandır. Câhiliye devrinde Araplar kendi aşiretini yanına alır Kur'ân ve sünnetin zemmettiği ırkçılık davasını güderlerdi. İslâm ile birlikte Allah'ın (a.c.) bir lütfu olarak sahâbe, "*Müminlerin gönüllerini birleştiren de O'dur. Dünyanın bütün servetini harcasaydın onların gönüllerini birleştiremezdin, fakat Allah onların aralarını düzeltti.*"[110] âyetinde belirtildiği üzere hiçbir şeyin kendilerini bir araya getiremeyeceği kimseler iken iman ettiklerinde inançlarıyla aynı çatı altında toparlanmıştır. Bu aşamadan sonra İslâm topluluğunu bırakmak Câhiliye âdeti olarak sayılmıştır ve küfre düşme ihtimali, hadislerden de anlaşılacağı üzere yükselmiştir.

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden nakledilen hadis metninin tamamında, Osman'ın (r.a.) evinde muhasaraya alındığı günden bahsedilmektedir. Bu olay üzerine Osman (r.a.) yanına gelenlere, "Beni neden öldürmek istiyorlar? Oysa Resûlullah'ı (s.a.v.) şöyle buyururken işittim…"[111] diyerek hadisin asıl kısmını zikretmiştir. Hadisin *Sünen*'deki varyantında "كَفَرَ" lafzı geçtiği için başlıkta bu rivayete yer verildi. Aynı zamanda küfür lafzı geçmeksizin ve Osman'ın (r.a.) anlattığı olay olmaksızın hadisin metni, benzer anlamda Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde bulunmaktadır.[112] Ancak burada sadece küfür lafzı geçen hadisin mütabi` varyantları

---

105 Buḫârî, "Fiten", 2 (No. 6645); Müslim, "İmâret", 1848.

106 Ebû Dâvûd, "Sünne", 30 (No. 4758).

107 Ebû Dâvûd, "Salât", 47 (No. 547).

108 Tirmizî, "Fiten", 7 (No. 2165).

109 Buḫârî, "İmân", 20 (No. 30); Müslim, "İmân", 1661.

110 el-Enfâl 8/63.

111 Ebû Dâvûd, "Diyât", 3 (No. 4502).

112 Bk. Buḫârî, "Diyât", 5 (No. 6484); Müslim, "Kasâme", 1676.

incelenecek olup bu rivayetler sırasıyla; Nesâî[113], Darimî[114] ve Müsned[115] hadis kaynaklarında geçmektedir.

Tablo 1.1.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Ebû Dâvûd	Süleyman b. Harb – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme – Osman (r.a.)	Râviler sikadir.
2.	Nesâî 1. isnad	İbrâhim b. Ya`kūb – Muhammed b. Îsâ – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme ve Abdullah b. Âmir – Osman (r.a.)	Râviler sikadir. Fakat İbrâhim b. Ya`kūb'un sika olmakla birlikte *Nâsıbîlik*[116] ile itham edildiği söylenmiştir.[117]
3.	Nesâî 2. isnad	Müemmel b. İhâb – Abdurrezzâk b. Hemmâm – İbn Cüreyc – Ebü'n-Nadr – Büsr b. Saîd – Osman (r.a.)	Râviler sikadir. Fakat Müemmel b. İhâb'ın *sadûk* olduğu ve bazı vehimlerinin bulunduğu[118], Ebü'n-Nadr'ın sika olmakla birlikte irsâl yaptığı söylenmiştir.[119]
4.	Darimî	Ebü'n-Nu`mân – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme – Osman (r.a.)	Râviler sikadir. Fakat Ebü'n-Nu`mân'ın sika olmakla birlikte ömrünün sonuna doğru hıfzının değiştiği söylenmiştir.[120]
5.	Müsned 1. isnad	Süleyman b. Harb ve Affân b. Müslim – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme – Osman (r.a.)	Râviler sikadir.
6.	Müsned 2. isnad	Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme – Osman (r.a.)	Râviler sikadir. Bir önceki hadisin metniyle aynı olduğu söylenmiştir.[121]

[113] Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 5 (No. 4019); (No. 4058).

[114] Ebû Muḥammed ʿAbdullâh b. ʿAbdurrahman et-Temîmî ed-Dârimî, *el-Müsned*, thk. Merzûḳ b. Hiyâs ez-Zehrânî (b.y.: y.y., 1436/2015), "Nikâh", 785 (No. 2319).

[115] Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, thk. Şuayb el-Arnaût (Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001), 1/491 (No. 437); 1/511 (No. 468); 1/534 (No. 509).

[116] Bu terim, Ehl-i sünnet nezdinde Ehl-i beyt karşıtlığını ifade etmek için kullanılmaktadır. Detaylı bilgi için bk. Yusuf Oktan, "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshak el-Cûzecânî'nin Nâsıbîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi", *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (2021), 147-149.

[117] Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, thk. Muhammed Avvâme (Suriye: Dârü'r-Reşid, 1986), 266.

[118] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 555.

[119] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 226.

[120] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 502.

[121] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/492 (No. 438).

7.	Müsned 3. isnad	Affân b. Müslim – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme – Osman (r.a.)	Râviler sikadir.
8.	Müsned 4. isnad	Süleyman b. Harb – Hammâd b. Zeyd – Yahyâ b. Saîd – Ebû Ümâme – Osman (r.a.)	Ebû Davûd'un isnadıyla aynıdır.

1.2. Namazı Terk Etmek

Bu bölüm, namaz kılmayan veya namazı terk eden kimsenin (târiku's-salât) küfründen bahseden hadisler üzerine olacaktır.

1. Câbir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "إِنَّ بَيْنَ الرَّجُلِ وَبَيْنَ الشِّرْكِ وَالْكُفْرِ ترك الصلاة. /*Şüphesiz ki bir kimse ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır.*"[122]

Bu hadis bu şekliye *Sahîh-i Müslim*'de yer almaktadır. Başlıkta verilen hadis, Müslim'in *Sahîh*'inde aynı yerde farklı bir senedle daha mevcuttur.[123] Hadisler arasında metin farklılığı sadece "إِنَّ" lafzıdır. İkinci senedle zikredilen hadiste söz konusu lafız bulunmamaktadır. Hadisin mütabi` rivayetilerinden birinin, metin yönünden önemli bir ayrıntı bulunduğu için konu bağlamında burada zikredilmesi önem arz etmektedir. Tirmzî'nin *Sünen*'inde yer alan söz konusu hadisin senedi, ilk râvisi -Kuteybe b. Saîd (öl. 240/855)- hariç Müslim'in *Sahîh*'inde yer alan birinci rivayetin senediyle aynıdır. Hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "*İman ve küfür arasında namazın terki vardır.*"[124] İbn Hacer, farklı bir konuda gelen rivayette küfür lafzı imanın karşısında zikredildiğinden ötürü bu durumu dinden çıkma olarak yorumlamaktadır.[125]

Müslim şârihi Malikî fakihi Kâdî İyâz (öl. 544/1149), hadisin şerhinde bu hadisin manasının; Müslüman ile kişinin kâfir ismiyle isimlenmesi ve öldürülmeyi hak etmesi arasında namazın terki olduğunu veya günde beş vakit namaza devam etmenin müslüman ile kâfiri birbirinden ayırt edici bir unsur olduğunu söyler. Namazı terk eden veya bu konuda tembel davranan kimsenin müminlerin alametlerinden uzaklaşarak münafıkların ve kâfirlerin safına dahil olacağını ilave eder. Kâdî İyâz bu hadiste, namazı terk eden kâfir olur diyenler için bir

---

122 Müslim, "İmân", 82.

123 Müslim, "İmân", 82.

124 Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2618).

125 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 2/523.

delil olduğunu belirtir. Ali (r.a.), İmam Ahmed b. Hanbel (öl. 241/855), Abdullah b. Mübarek (öl. 181/797), İshak b. Râhûye (öl. 238/853) ve Mâlikilerden İbn Habîb'in (öl. 238/853) bu görüşte olduğunu ve bunların namazı terk edenin şayet namaz kılmayı kabul etmezse öldürüleceğini söylediklerini nakleder. Bazı âlimlerin ise namazı terk edenin kâfir olmadığını söylediklerini, bunlar arasında Kûfeli âlimlerin bulunduğunu belirtir. Kâdî İyâz; yapmış olduğu bu nakillerden sonra kendisine göre doğru görüşün, inkâr etmeksizin namazı terk eden kişinin kâfir değil günahkâr olacağı yönünde olduğunu belirtir. Buna delil olarak da "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar*"[126] âyetini zikreder.[127]

Sahîh-i Müslim'in diğer meşhur şârihi Şâfiî âlimlerinden Nevevî (öl. 676/1277) de hadis üzerinde durmuş ve önemli tespitlerde bulunmuştur. Buna göre namazı terk eden kimse, eğer namazın farz olduğunu inkâr ederek bunu yapıyorsa tüm Müslümanların icmâıyla küfre düşmüş ve İslâm dininden çıkmış olur.[128] Şayet kişi, İslâm'a yeni girmişse ve namazın farz olduğunu öğrenecek kadar Müslümanlarla bir araya gelmemişse bu durum müstesnadır. Ancak birey, çoğu insanın bulunduğu hal gibi tembellik nedeniyle namazı terk etmiş ve namazın farz olduğuna dair inancını koruyorsa bu durumda âlimler arasında görüş ayrılığı bulunmaktadır. Nevevî'ye göre; İmam Mâlik (öl. 179/795), İmam Şafiî, selef ve haleften birçok âlimin görüşü kişinin küfre düşmeyip fâsık olacağı yönündedir. Fakat onlara göre namazı terk eden, tövbe etmeye çağrılır. Eğer tövbe ederse affedilir, yoksa zina eden muhsan (iffetli) bir kişi gibi öldürülür. Fakat muhsan recmedilirken, bu kişinin cezası kılıç ile infaz edilir. Kûfelilerden bazı âlimlere, İmam Ebû Hanîfe'ye (öl. 150/767) ve İmam Şafiî'nin öğrencisi Müzenî'ye göre (öl. 264/878); bu kişi küfre düşmez ve öldürülmez. Aksine namaz kılana kadar ıslah edilmeye çalışılır ve hapis cezasına çarptırılır.[129] Hanefî fakihi ve muhaddisi Tahâvî (öl. 321/933) de âlimlerin bu konuda ihtilaf ettiğini söylemiştir.[130]

Nevevî, namazı terk eden kişinin küfre düşmeyip öldürülemeyeceğini söyleyenlerin "*Müslüman bir kimsenin kanı, şu üç hususdan birisi ile ancak helal olur: cana karşılık can, evli*

---

126 en-Nisâ 4/48.

127 Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kādî İyâz, *İkmâlü'l-Muʿlim bi-fevâʾid (fî şerḥi Ṣaḥîḥ)i Müslim* (Mısır: Daru'l Vefâ', 1419), 1/343-345.

128 Ebû Zekeriyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref en-Nevevî, *el-Mecmuʿ Şerḥu'l-Muhe̲zze̲b* (Kahire: Maṭba'atu't-Tedâmuni'l-Ehevî, 1344), 3/14.

129 Ebû Zekeriyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerḥu'n-Nevevî alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâ̲si'l-ʿArabî, 1392/1972), 2/70.

130 Ebû Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed el-Mışrî eṭ-Ṭaḥâvî, *Şerḥu Muşkili'l-âṯâr*, thk. Şuʿayb el-ʾArnaʾût (Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1415/1994), 8/204.

olduğu halde zina eden kimse ve dinden dönüp cemaati (Müslüman topluluğu) terk eden mürted."[131] hadisini delil getirdiğini belirtir. Bu hadiste zikredilen üç şey arasında namazın terki yer almamaktadır. Namazı terk edenin mürted olduğunu söyleyenler ise yukarıda verilen hadisin zâhirine ve namazı tevhid kelimesine kıyasa dayandırırlar. Aynı zamanda "*Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın.*"[132] âyeti ile Rasûlullah'ın (s.a.v.) "*Allah'tan başka ilâh olmadığına, Muhammed'in Allah'ın resûlü olduğuna şahitlik edinceye ve namazı dosdoğru kılıp zekâtı verinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Bunları yapacak olurlarsa kanlarını ve mallarını benden korumuş olurlar…*"[133] hadisini delil almaktadırlar.[134]

Müslim'in *Sahîh*'inden aktarılan hadisin[135] mütabi` rivayetleri sırasıyla; Ebû Dâvûd[136], Tirmizî[137], Nesâî[138], İbn Mâce[139], Dârimî[140] ve Müsned[141] hadis kaynaklarında geçmektedir. Râvilerle ilgili bilgilerden bahsedilirken İbn Hacer'in *Takrîb* isimli eseri referans alınacaktır. Güvenirliğin yanında sadece zabtıyla ilgili kusur zikredilen râvilerden ayrıca bahsedilecektir. Farklı senedlerde yer alan ortak râvilerle ilgili her satırda tekrar bilgi verilmeyecektir. Kendisi hakkında bilgi verilen râvilerin özellikleri, sonraki tablolarda her seferinde zikredilmeyecektir.

Tablo 1.2.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Müslim	Yahyâ b. Yahyâ et-Temîmî ve Osman b. Ebû Şeybe – Cerîr b. Abdülhamîd – A`meş	Râvilerin hepsi güvenilirdir. Fakat Osman'ın bazen *vehm*e düştüğü[142], Cerîr'in ömrünün sonlarına doğru hafızasından dolayı yanılgıya düştüğü[143],

131 Buḫârî, "Diyât", 5 (No. 6484); Müslim, "Kasâme", 1676.

132 et-Tevbe 9/5.

133 Buḫârî, "İmân", 15 (No. 25); Müslim, "İmân", 22.

134 Nevevî, *el-Minhâc*, 2/70-71.

135 Müslim, "İmân", 82.

136 Ebû Dâvûd, "Sünne", 15 (No. 4678).

137 Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2618; 2619; 2620).

138 Nesâî, "Salât", 8 (No. 464).

139 Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, thk. Şuayb el-Arnaût (b.y.: Dâru'-r-Risâleti'l-ʿÂlemiyye, 2009), "Namazın İkâmesi ve Sünnetleri", 77 (No. 1078).

140 Dârimî, "Namaz ve Temizlik", 207 (No. 1253).

141 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 23/228 (No. 14979); 23/365 (No. 15183).

142 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 386.

143 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 139.

		– Ebû Süfyân – Câbir b. Abdullah (r.a.)	A`meş'in de *tedlîs* yaptığı[144] söylenmektedir.
2.	Müslim	Ebû Gassân el-Mismaî – Dahhâk b. Mahled – İbn Cüreyc – Ebü'z-Zübeyr – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Ancak İbn Cüreyc'in tedlîs ve *irsâl* yaptığı[145], Ebü'z-Zübeyr'in de sadûk olduğu ve tedlîs yaptığı bilinmektedir.[146]
3.	Ebû Dâvûd	Ahmed b. Hanbel – Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Ebü'z-Zübeyr – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râvilerin hepsi sikadır. Fakat Süfyân es-Sevrî'nin sika olmakla birlikte bazen tedlîs yaptığı söylenmiştir.[147]
4.	Tirmizî 1. isnad	Kuteybe b. Saîd – Cerîr b. Abdülhamîd ve Ebû Muâviye – A`meş – Ebû Süfyân – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Ebû Muâviye'nin, A`meş'ten rivayet ettikleri dışındaki hadislerde yanılabileceği söylenmiştir. *İrcâ* ehli olmakla itham edilmiştir.[148]
5.	Tirmizî 2. isnad	Hennâd – Esbât b. Muhammed – A`meş – Ebû Süfyân – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Esbât b. Muhammed'in Süfyân es-Sevrî'den aktardığı rivayetler zayıflıkla itham edilmiştir.[149]
6.	Timizî 3. isnad	Hennâd – Süfyân es-Sevrî – Ebü'z-Zübeyr	Öncekilere kıyasla daha *âlî* bir isnaddır.

144 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 254.

145 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 363.

146 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 506. Burada şerh düşülmesi gereken bir husus vardır: Hadislerin tahricini yaparken gayemiz, Buhârî ve Müslim'in Sahîh'lerinde geçen hadisleri sıhhat yönünden değerlendirmek değildir. Zira ümmetin içerisinde bulunan hadis otoritelerinin genel kanaati, söz konusu eserlerde geçen hadislerin sıhhatinden şüphe edilmemesi yönündedir. Bu duruma, hem müelliflerin kitaplarının ihtivasıyla ilgili beyanları hem de hadisleri eserlerine kabul şartlarının ağır olması sebep olmuştur. Böylece Sahîhayn, Kur'ân'ı Kerîm'den sonra en güvenilir kaynaklar olma ünvanına lâyık görülmüştür. Bk. ʿEbû ʿAmr Taḳıyyüddîn ʿOṯmân b. ʿAbdurraḥmân İbnü's-Ṣalâḥ, *ʿUlûmü'l-ḥadîṯ = Muḳaddimetü İbni'ṣ-Ṣalâḥ*, thk. Nûreddîn ʿItr (Dımaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Muʿâṣır, 1406/1986), 17-18; M. Yaşar Kandemir, "el-Câmiu's-sahîh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/114; M. Yaşar Kandemir, "Sahîhayn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/527; Ayrıca hadis ıstılahları hakkında yazılan eserler için Sahîhayn, kaynaklık teşkil etmektedir. Bk. Ammâr El-harîrî, "Ulumu'l-Hadis Kaidelerinin Oluşumunda Sahihayn'ın Tesiri", çev. Ali Arslan, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 240; Sahîhayn'da asıl olarak zikredilen hadislerin isnadlarında yer alan râviler, müellifleri nezdinde adalet ve zabt yönünden güvenilir ve ağır kusurlardan uzaktır. Bununla birlikte "mütâbaat", "şevâhid" ve "ta`lik" babında zikredilen hadisler hakkında Buhârî ve Müslim; aktardıkları diğer rivayetlerde olduğu gibi bir teminat vermemişlerdir. Buna rağmen söz konusu rivayetlerin senedinde bulunan râvilerde güvenirlik vasfı mevcuttur. Hatta Buhârî'nin Sahîh'indeki bir râviyi savunurken el-Makdisî, "Bu kişi köprüyü çoktan geçmiştir." ifadesini kullanmıştır. İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, Mukaddime/383; Konuyla ilgili detaylı bilgi için bk. Mücteba Uğur, "Cerh ve Tahdit İlmi Yönünden Sahihu'l Buhâri Ravileri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (1992), 111-120.

147 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 244.

148 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 475.

149 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 98.

		– Câbir b. Abdullah (r.a.)	
7.	Nesâî	Ahmed b. Harb – Muhammed b. Rebîa – İbn Cüreyc – Ebü'z-Zübeyr – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
8.	İbn Mâce	Ali b. Muhammed – Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Ebü'z-Zübeyr – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
9.	Dârimî	Ebû Âsım – İbn Cüreyc – Ebü'z-Zübeyr – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
10.	Müsned 1. isnad	Muâviye b. Amr – Ebû İshak – A`meş – Ebû Süfyân – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
11.	Müsned 2. isnad	Süreyc – Ebü'z-Zinâd – Mûsâ b. Ukbe – Ebü'z-Zübeyr – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Süreyc'in sika olmakla birlikte bazen yanıldığı söylenmiştir.[150]

İlk olarak Müslim'in *Sahîh*'inde geçen rivayeti zikretmemizin sebebi, namazın terki ile ilgili Buhârî'nin eserinde bu bağlamda bir hadisin bulunmuyor oluşudur. Fakat Buhârî'nin namaz konusundaki görüşü, "Namaz İmandandır"[151] başlığında yer verdiği nakiller üzerinden anlaşılmaktadır.

Buhârî; babda zikrettiği "*Allah imanınızı asla zayi edecek değildir.*"[152] âyetiyle ilgili "yani namazınızı" ifadesini kullanmış, âyetin nüzul sebebi olarak şu olayı aktarmıştır: "Nebî (s.a.v.) Medine'ye ilk geldiğinde, ensârdan dayılarının ya da (râvinin şüphe ettiği üzere) dedelerinin yanında kaldı. Beytü'l-Makdis'e doğru on altı ya da on yedi ay namaz kıldı. Kıblesinin Beytullah'a doğru olmasını arzu ederdi. İlk kıble değişikliği sırasında kıldığı namaz ikindi namazı idi. Onunla birlikte bir topluluk da namaz kılmıştı. Onlardan biri dışarı çıktı ve bir mescide uğradı. Orada rükûda olanlara dedi ki: 'Allah'a yemin ederim ki Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte Mekke'ye (Beytullah'a) doğru namaz kıldım.' Bunun üzerine onlar da oldukları yerde yönlerini Kâbe'ye çevirdiler. Yahudiler ve Ehl-i kitap, Resûlullah'ın (s.a.v.) Beytü'l-

150 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 229.

151 Buḫârî, "İmân", 29.

152 el-Bakara 2/143.

Makdis'e doğru namaz kılmasından hoşnut olmuşlardı. Ancak yüzünü Kâbe'ye çevirdiğinde, bu durumu yadırgadılar. Züheyr (öl. 173/789), dedi ki: Kıble çevrilmeden önce (eski kıbleye yönelik olarak) vefat eden ve şehit edilen kimseler vardı. Biz onlar hakkında ne diyeceğimizi bilemedik. Bunun üzerine Allah (a.c.) "*Allah imanınızı asla zayi edecek değildir.*"[153] âyetini indirdi.[154]

Verilen bilgiler ışığında Buhârî'nin namaz konusundaki görüşünü, bab başlığında ele aldığı âyet ve âyetin nüzul sebebini zikrederek belirttiğini söylemek mümkündür. Her ne kadar namazın terki ile ilgili verilen bir hüküm söz konusu değilse de en azından Buhârî'nin namazı ne şekilde konumlandırdığı anlaşılmaktadır.

2. Bureyde b. Husayb'dan (r.a.) aktarılan bir rivayette namazın Müslüman ile Müslüman olmayanlar arasında ahid olduğu ifade edilmektedir. Buna göre Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "الْعَهْدُ الَّذِي بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمُ الصَّلَاةُ، فَمَنْ تَرَكَهَا فَقَدْ كَفَرَ./*Bizimle onlar arasındaki sözleşme namazdır. Kim onu terk ederse kâfir olur.*"[155]

Bir önceki rivayetin şâhidi olan hadisin şerhinde Mübârekpûrî'nin aktardığı bir görüşe göre, "بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمُ" kısmındaki "هم" zamiri münafıkları ifade eder. Münafıkların öldürülmemeleri ve kendilerine Müslümanlar gibi İslâm ahkâmının uygulanabilmesi için gerekli olan şartlardan biri cemaatle namaza iştirak etmeleridir. Aynı zamanda açık olan hükümlere de itaat etmeleri gerekir. Şayet itaat etmeyi ve cemaatle namazı terk ederlerse kâfirlerle aynı hükmü görürler. Ebû Derdâ'dan (r.a.) aktarılan şu hadiste: لَا تَتْرُكْ صَلَاةً مَكْتُوبَةً مُتَعَمِّدًا فَمَنْ تَرَكَهَا مُتَعَمِّدًا فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ الذِّمَّةُ./*Farz bir namazı kasıtlı olarak terk etme; kim onu kasıtlı olarak terk ederse, o kimse zimmetten (Allah'ın korumasından) uzaklaşır.*"[156] ister münafık olsun ister mümin, ayrımın bulunmadığı görülmektedir.[157]

Tirmizî'nin *Sünen*'inden nakledilen hadisin[158] -Hâkim en-Nîsâbûrî (öl. 405/1014), bu hadisin senedini sahih olarak değerlendirmiştir. "وَلَا تُعْرَفُ لَهُ عِلَّةٌ" ifadesiyle de hadisin bir illet

---

153 el-Bakara 2/143.

154 Buḫârî, "İmân", 29 (No. 40).

155 Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2621).

156 İbn Mâce, "Fiten", 23 (No. 4034).

157 Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî* (Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1433/2012), 7/308-309.

158 Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2621).

veya zayıflığının olmadığını ve hadisin güvenilirliğini vurgulamıştır.[159]- mütabi` diğer rivayetleri sırasıyla; Nesâî[160], İbn Mâce[161] ve Müsned[162] hadis kaynaklarında geçmektedir. Metin yönünden rivayetler incelendiğinde Nesâî'nin *Sünen*'inde yer alan hadisin başındaki "إِنَّ" tekidinin bulunması ile İmam Ahmed'in Müsned'inde geçen ikinci rivayette "العَهْدُ الَّذِي" ifadesinin bulunmaması zikredilebilir. Bunların dışında metinlerde herhangi bir farklılık görülmemektedir. Sened ve râvi incelemeleri aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 1.3.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Tirmizî 1. isnad	Hüseyin b. Hâris el-Huzâî ve Yûsuf b. Îsâ – Fadl b. Mûsâ – Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Fakat Fadl b. Mûsâ bazen *garîb*[163] rivayetlerde bulunmuştur.[164] Hüseyin b. Vâkıd'ın sika olmakla birlikte vehme düştüğü söylenmiştir.[165]
2.	Tirmizî 2. isnad (önceki senedin tahvili)	Hüseyin b. Hâris el-Huzâî ve Muhammed b. Gaylân – Ali b. Hüseyin b. Vâkıd – Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Fakat Ali b. Hüseyin b. Vâkıd'ın sadûk olduğu ve vehimlerinin olduğu söylenmiştir.[166]
3.	Tirmizî 3. isnad (önceki senedin 2. tahvili)	Muhammed b. Ali b. Hüseyin b. Şakîk ve Muhammed b. Gaylân – Ali b. Hüseyin b. Şakîk –Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	Râviler sikadır.
4.	Nesâî	Hüseyin b. Hâris el-Huzâî – Fadl b. Mûsâ – Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
5.	İbn Mâce	İsmâil b. İbrâhim el-Bâlisî – Ali b. Hüseyin b. Şakîk –	Râviler güvenilirdir.

[159] Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. ʿAbdullâh en-Nîsâbûrî el-Ḥâkim, *el-Müstedrek âle's-Ṣaḥîḥayn,* thk. Muṣṭafâ ʿAbdulḳâdir ʿAṭâ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-ʿİlmiyye, 1411/1990), 1/48 (No. 11).

[160] Nesâî, "Salât", 8 (No. 463).

[161] İbn Mâce, "Namazın İkâmesi ve Sünnetleri", 77 (No. 1079).

[162] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 38/20 (22937); 38/115 (No. 23007).

[163] Senedin herhangi bir yerinde râvi sayısı teke düşen hadisler için kullanılan terimdir. Bk. Salahattin Polat, "Garîb", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/375.

[164] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 447.

[165] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 169.

[166] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 400.

		Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	
6.	Müsned 1. isnad	Ali b. Hüseyin b. Şakîk – Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
7.	Müsned 2. isnad	Zeyd b. el-Hubâb – Hüseyin b. Vâkıd – Abdullah b. Büreyde – Büreyde b. Husayb (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Fakat Zeyd b. el-Hubâb'ın sadûk olduğu ve Süfyân es-Sevrî'den rivayet ettiği hadislerde hata yaptığı söylenmiştir.[167] Önceki rivayetlere kıyasla âlî bir seneddir.

3. Namazla ilgili bir başka rivayette namazın diğer amellerden daha yüksek konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Tâbiînden, Abdullah b. Şakîk el-Ukaylî şöyle demiştir: "كَانَ أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صلى الله عليه وسلم لَا يَرَوْنَ شَيْئًا مِنَ الْأَعْمَالِ تَرْكُهُ كُفْرٌ غَيْرَ الصَّلَاةِ./*Muhammed'in ashâbı namazdan başka amellerden hiçbirinin terk edilmesini küfür olarak görmezlerdi.*"[168]

Mubârekpûrî'nin söz konusu hadisle ilgili yapmış olduğu açıklamalara göre namaz kılmayanı tekfir edenler ile etmeyenler arasında ittifak edilen husus, namazın terk edilmesinin ciddi sonuçlara yol açabileceğidir. Her iki görüş de namazı terk edenin bir şekilde cezalandırılması gerektiğini kabul eder. Fakat hangi şekilde cezalandırılacağı meselesinde ihtilâf mevcuttur. Bir grup, namazı terk edenin öldürülmesini savunurken, diğer grup onu hapsetmeyi ve namaz kılmaya zorlamayı önerir. İki cenah da savundukları cezalandırmaların, namazın farz olduğuna inanan kişi için geçerli olduğunu belirtir. Farziyetini inkâr edenler hakkında herhangi bir ihtilâf söz konusu değildir. Netice olarak, namazı terk etmenin ciddi bir mesele olduğu ve bu konuda ihtilâfın varlığı açıktır. Ancak âlimler, namazı terk edenin herhangi bir şekilde sorumlu tutulması konusunda hemfikirdir.[169]

Bu hadisi farklı bir isnadla Hâkim en-Nîsâbûrî (ö. 405/1014) Ebû Hüreyre'den (r.a.) nakletmiştir.[170] Bunun dışında *Kütüb-i Tis'a* eserlerinde hadisin mütabii bulunmamaktadır. Ali el-Kârî'ye (öl. 1014/1605) göre hadiste geçen "Muhammed'in ashabı" ifadesi, herhangi bir

[167] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 222.

[168] Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2622).

[169] Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî*, 7/309-311.

[170] Ḥâkim, *el-Müstedrek âle's-Ṣaḥiḥayn*, 1/48 (No. 12).

kayıt zikredilmediğinden dolayı bu hususta sahâbe (r.anhum) arasında icmâ olduğuna delâlet etmektedir.[171]

4. Ömer (r.a.) namazın önemi ile ilgili olarak şöyle demiştir: " نَعَمْ، وَلَا حَظَّ فِي الْإِسْلَامِ لِمَنْ تَرَكَ الصَّلَاةَ./*Evet, namazı terk edenin dinden hiçbir nasibi yoktur*."[172] Bu hadis lafzen mevkuf bir hadistir. Fakat itikadî veya amelî bir konuyla ilgili hüküm beyan etmek Allah'a (a.c.) ve Resûlü'ne (s.a.v.) mahsus olduğu, dolayısıyla Ömer'in (r.a.) bu tür konularda kendi zihninden veya hevasından bir şey söylemesi mümkün olmadığı için hadis hükmen merfû sayılır. Zira bir insanın İslâm'dan hiçbir payının olmadığını söyleyebilmek için muhakkak bir nassa dayanmak gerekir. Bu sebeple âlimlerin ekseriyeti bu gibi mevkuf hadisleri merfû hükmünde kabul etmişlerdir.[173]

Mâlikî fakihlerinden el-Bâcî (öl. 474/1081), bu rivayetle ilgili şöyle demektedir: Ömer (r.a.) yaralandığı zaman sabah namazı için uyandığında şu sözü söyledi: "Namazı terk edenin İslâm'dan hiçbir nasibi yoktur." Çünkü namaz, yara veya acı olsa bile akıl sağlam olduğu sürece kişiden sâkıt olmaz. Bâcî'ye göre Ömer'in (r.a.) sözünden maksat şudur: Namaz, İslâm'ın ilk ameli ve itibarı en yüksek olanıdır. Bu yüzden namazı terk eden, yapmış olduğu diğer İslâmî amellerinden nasibini kaybeder ve onlardan faydalanamaz.[174]

Namazı terk eden kimseleri küfre düşüp düşmediğine dair delilleri birlikte incelemek, iki tarafın serdettiği görüşleri daha doğru değerlendirmek açısından isabetli olacaktır. Zira ihtilâf edilen husus itikadî olduğu için önem arz etmektedir. Elde edilen bulgulara göre namazı terk edeni tekfir etmeyenlerin başında İmam Ebû Hanîfe ve Hanefî mezhebinin önde gelen âlimleri bulunmaktadır. Konuyla ilgili karşıt görüşleri birlikte zikredip namazın terkini küfür görmeyenlerin delillerini ele alan Tahâvî eserinde, "Resûlullah'tan namazı inkâr etmeksizin terk eden Müslümanın durumuyla ilgili vârid olan hadislerin, İslâm'dan irtidatı kastedip etmediğinin anlaşılması"[175] başlıklı bir bab açmıştır. Bu babda iki tarafın da delillerinden

---

171 Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî*, 7/309-310.

172 Ebû ʿAbdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî Mâlik b. Enes, *el-Muvattaʾ (Rivâyetu Ebî Musʿab)*, thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf - Maḥmûd Ḫalîl (Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1412), "Namaz Vakitleri", 101.

173 Bk. Abdullah Aydınlı, "Mevkuf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/437.

174 Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-Bâcî, *el-Münteḳā* (Mısır: Maṭba'atu's-Sa'ade, 1332/1914), 1/86.

175 Ṭaḥâvî, *Şerḥu Muşkili'l-âs̱âr*, 8/193.

bahsettikten sonra özellikle Hanefîler'in, namazı (inkâr etmeksizin) terk edenlerin neden tekfir etmediklerini ortaya koymuştur.

Namazın terkini küfür görmeyenlerin zikrettikleri delillerden biri: "*Allah, kulları üzerine beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim bu namazları kılar ve onların hakkını hafife almadan eksiksiz yerine getirirse, Allah katında onu cennete koyacağına dair bir ahid vardır. Kim ise bunları yerine getirmezse, onun için Allah katında bir garanti yoktur. Dilerse ona azap eder, dilerse onu cennetine koyar.*"[176] hadisidir.[177] Bu hadise göre namazlarında eksik olanların cennete girmesi Allah'ın (a.c.) meşîetine kalmıştır. Allah (a.c.) âyette: "*Bilinmeli ki her kim Allah'a ortak koşarsa Allah ona cennet yüzü göstermeyecek ve onun varacağı yer cehennem olacaktır.*"[178] buyurarak cenneti, kendisine şirk koşana haram kılmış ve "*Allah kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını dilediği kimse hakkında bağışlar*."[179] âyetiyle de şirki asla bağışlamayacağını beyan etmiştir. Bu nakillerden anlaşılacağı üzere Tahâvî'ye göre farziyetini inkâr etmeksizin namazı terk eden kişinin mürted olması düşünülememektedir.[180]

Bölümün başında Müslim'in *Sahîh*'inden aktarılan, "*Şüphesiz ki bir kimse ile şirk ve küfür arasında namazın terki vardır.*"[181] hadisiyle ilgili Tahâvî; rivayetin aslında "şirk" ibaresinin yer almadığını söyler. Hadiste zikredilen "küfür" kelimesinin sözlük anlamında olduğu, namazı terk ederek kişinin imanını örtüp gizleyeceğini ve imanının zayıflayacağını belirtir. O, "küfür" kelimesinin birçok âyet ve hadiste terim anlamında değil sözlük anlamında kullanıldığını örnek vererek zikreder.[182]

Ayrıca Tahâvî; namazı terk edenin, mürted olduğunu ve öldürülmesi gerektiğini savunan âlimlerin bulunmasıyla birlikte İmam ebû Hanîfe ve ashabı gibi âlimlerin ise namazı terk eden kimsenin, büyük günah işleyen fâsık bir Müslüman olacağı görüşlerini aktarmıştır. Hanefîler bu durumu Ramazan orucuna kıyas etmişlerdir. Resûlullah (s.a.v), Ramazan ayında kasten orucunu bozan bir sahâbeye (r.a.) kefâret emretmiştir. Kefâretin içinde tekrar oruç tutmak olduğu, orucun da sadece Müslüman olanlara emredileceği için bu kimsenin, amelin terkiyle

---

176 Ebû Dâvûd, "Salât", 335 (No. 1420).

177 Ṭaḥâvî, *Şerḥu Muşkili'l-âs̲âr*, 8/198.

178 el-Mâide 5/72.

179 en-Nisâ 4/48.

180 Ṭaḥâvî, *Şerḥu Muşkili'l-âs̲âr*, 8/199.

181 Müslim, "İmân", 82.

182 Ṭaḥâvî, *Şerḥu Muşkili'l-âs̲âr*, 8/201-203.

İslâm'dan çıkmadığı anlaşılmaktadır. Aynı şekilde namazı terk eden kişinin de İslâm'dan çıkmadığının delilinin, o kimseye tekrar namaz kılmasını emretmek olduğu söylenmiştir.[183] Bu vb. saiklerden dolayı başta İmam Ebû Hanîfe ve talebeleri olmak üzere bahsi geçen görüşleri benimseyenler, farziyetini inkâr etmeksizin namazı terk eden kişiyi tekfir etmemişlerdir.

Kasıtlı bir şekilde ve inkâr etmeksizin namazı terk edenleri tekfir edenlerin görüşlerinden bahsetmek gerekirse; İbn Ebû Zeyd el-Kayrevânî; (öl. 386/996)[184] eserinde İmam Mâlik'in, namazı terk eden kişiyi tekfir ettiğini rivayet etmiştir. Eserde Malikî fakihi İbn Habîb es-Sülemî'nin; "Namaz kılmayan kimse, imam namazı emrettikten sonra bu düşüncesinde diretirse hemen o vakitte öldürülmelidir. Zira o, namazı terk etmesi nedeniyle kâfir olmuştur. Namazı ister inkâr sebebiyle ister kusuru ya da tembelliğinden dolayı terk etmiş olsun fark etmez."[185] sözü aktarılmıştır.

Şâfiî'nin önde gelen talebesi Müzenî, *el-Üm* üzerine yazdığı *el-Muhtasar* isimli eserinde Şafiî'nin nezdinde namazı terk eden kimse ile mürtedin hükmünün aynı olduğunu belirtmiş ve onun şu sözlerine yer vermiştir: "Kişiye, mazeretsiz bir şekilde vakit çıkana kadar namazı terk ettiği zaman kendisinin namazını onun yerine kimsenin kılmayacağı söylenir. Namazı kılması emredilir. Kılmazsa tövbeye davet edilir. Aksi takdirde nasıl ki bir kimseye kâfir olduğu zaman, "Şayet iman etmezsen seni öldürürüz." deniliyorsa ona da aynısı söylenir."[186]

1.3. Resûlullah'ın (s.a.v.) Hakemliğini Kabul Etmemek

Abdullah b. Zübeyr'den (r.anhumâ) şöyle rivayet edilmiştir: " أَنَّ رَجُلًا مِنْ الْأَنْصَارِ، خَاصَمَ الزُّبَيْرَ عِنْدَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم فِي شِرَاجِ الْحَرَّةِ، الَّتِي يَسْقُونَ بِهَا النَّخْلَ، فَقَالَ الْأَنْصَارِيُّ: سَرِّحْ الْمَاءَ يَمُرُّ، فَأَبَى عَلَيْهِ، فَاخْتَصَمَا عِنْدَ النَّبِيِّ صلى الله عليه وسلم، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم لِلزُّبَيْرِ: (أَسْقِ يَا زُبَيْرُ، ثُمَّ أَرْسِلِ الْمَاءَ إِلَى جَارِكَ). فَغَضِبَ الْأَنْصَارِيُّ فَقَالَ: أَنْ كَانَ ابْنَ عَمَّتِكَ؟ فَتَلَوَّنَ وَجْهُ رَسُولِ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم، ثُمَّ قَالَ: (اسْقِ يَا زُبَيْرُ، ثُمَّ احْبِسْ الْمَاءَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَى الْجَدْرِ). فَقَالَ الزُّبَيْرُ: وَاللَّهِ إني لأحسبُ هذه الآية نزلَتْ في ذلك: فَلَا وَرَبِّكَ لَا يُؤْمِنُونَ حَتَّى يُحَكِّمُوكَ

---

183 Ṭaḥâvî, *Şerḥu Muşkili'l-âs̱âr*, 8/204.

184 Kayrevânî, Mâlikî mezhebinin görüşlerini derleyip toparlaması ve imamının görüşlerini açıklamasından ötürü '"küçük Mâlik"' lakabıyla tanınmaktadır. Bk. H. Yunus Apaydın, "İbn Ebû Zeyd", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/451.

185 Ebû Muhammed Abdullāh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-Kayrevânî, *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât ʿalâ mâ fi'l-Müdevvene min ġayrihâ mine'l-ümmehât min mesâʾili Mâlik ve aṣḥâbih*, thk. Heyet (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999), 14/537.

186 Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-Müzenî, *el-Muhtasar* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1990), 8/128.

…/Ensardan bir adam, hurma ağaçlarını suladıkları Harre'deki[187] *arazinin suyunda Zübeyr ile anlaşmazlığa düştü. Ensârî, 'Suyu bırak, geçsin.' dedi. Fakat Zübeyr bunu kabul etmedi. Bunun üzerine aralarında anlaşmazlık çıktı ve durumu Peygamber'e (s.a.v.) arz ettiler. Resûlullah (s.a.v.) Zübeyr'e şöyle dedi: 'Ey Zübeyr, önce sen sula, sonra suyu komşuna gönder.' Ensârî bu karara öfkelenerek, 'O senin halanın oğlu olduğu için mi?' dedi. Bunun üzerine Resûlullah'ın (s.a.v.) yüz ifadesi değişti ve şöyle buyurdu: 'Ey Zübeyr, önce sen sula, sonra suyu duvara (bende) ulaşıncaya kadar tut.' Zübeyr dedi ki: 'Vallahi bu ayetin şu olay hakkında indiğini zannediyorum: 'Hayır, rabbine andolsun ki, aralarında çıkan anlaşmazlık hususunda seni hakem kılıp sonra da verdiğin hükümden içlerinde hiçbir sıkıntı duymaksızın onu kabullenmedikçe ve boyun eğip teslim olmadıkça iman etmiş olmazlar.'*[188]"[189]

Hadiste küfür ile ilgili bir lafız geçmemektedir. Fakat hadise burada yer vermiş olmamızın sebebi; "iman etmiş olmazlar" ifadesinin yer aldığı bir âyetin esbâb-ı nüzûlü olarak zikredilen olayın, âyette belirtilen imanın zıddını barındırmasındandır.

Âlimler; hadisten yola çıkarak bu tür durumlarda birinci arazi sahibi kimsenin, suyu topukları ıslanıncaya kadar kendi yerinde tutabileceğini daha sonra komşu araziye bırakmasının meşru olduğunu söylemişlerdir. Dolayısıyla ilk arazi sahibinin suyu belirli bir süre tutma hakkı bulunmaktadır. Allah Resûlü de (s.a.v.) bu şekilde hükmetmiştir. Hatta Resûlullah'ın (s.a.v.) başlangıçta söylediği söz, ilk arazi sahibi olan Zübeyr'in (r.a.) hakkının sadece bir kısmını kullanmasını ifade etmektedir. Bu durumda Zübeyr, Resûlullah'ın (s.a.v.) hatırı için kendisine ait olan hakkın kalan kısmından feragat etmiş olacaktı. Fakat diğer adam Resûlullah'ın (s.a.v.) sözünü çiğneyen ve O'nu (s.a.v.) rahatsız edecek bir kelâm ettiği için Resûlullah (s.a.v.), Zübeyr'e hakkının tamamını kullanmasını söyledi. Zübeyr de bahsettiği âyetin bu konuda inmiş olabileceğine işaret etti.[190]

Âlimlere göre bir kimse Peygamber'in (s.a.v.) hüküm verirken taraflı davrandığını ima yoluyla dahi belirtse, bu kişi kâfir olur ve ona mürted hükümleri uygulanır. Rivayette geçen olayın aktörünün öldürülmemesinin bazı sebepleri vardır. O dönemde insanların kalplerini İslâm'a ısındırma gibi bir durum söz konusuydu. Aynı zamanda düşmanlıkların önüne geçmeye

---

187 الْحَرَّةُ, düz ve üzerinde siyah taşlar bulunan bölgelere verilen isimdir. Nevevî, *el-Minhâc*, 15/107. Bahsedilen yer Medine civarında bulunan bir bölgedir. Ayrıca bk. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Harre", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/244.

188 en-Nisâ 4/65.

189 Buḫârî, "Müsâkât", 7 (No. 2231); Müslim, "Fedâil", 2357.

190 Nevevî, *el-Minhâc*, 15/108.

çalışılmıştı. Bundan dolayı Müslümanlar, münafıkların eziyetlerine ve kalplerinde hastalık bulunanlara sabretmişlerdi. Resûlullah da (s.a.v.) "Muhammed ashâbını öldürüyor." denilmesini istemiyordu. Kâdî İyâz'ın aktardığı bir görüşe göre hadiste geçen Ensârî adam münafıklardan biridir. Ensar olarak bahsedilmesi onun Müslüman ensardan olduğu anlamına gelmemektedir. Kabile olarak onların içinde bulunmasından ötürü ensar denmiştir. [191]

Bazı kimseler söz konusu âyetin nüzul sebebi olarak farklı olaylar nakletmişlerdir. Bir görüşe göre iki adam Resûlullah'a (s.a.v.) bir dava ile gelmişler, aleyhine hükmedilen kişi bir de Ömer'e (r.a.) başvurmayı talep etmiştir. Diğer görüş ise yahudi ile bir münafık arasında geçen ihtilaf üzerine âyetin indiğidir. Yahudi meseleyi Allah Resûlü'ne (s.a.v.) götürmek istemiş münafık ise kâhine gitmek istemiştir. İbn Cerîr'e (ö. 310/923) göre söz konusu âyet buna benzer tüm olaylar için inmiştir.[192]

Peygamber'in (s.a.v.) yüzünü değiştirecek kadar etkilendiği olayın hakikati; iki kişinin kendisine, anlaşmazlığa düştükleri bir hususta başvurmaları ve aralarında hak ile hükmetmesini istemeleridir. Dolayısıyla burada Resûlullah (s.a.v.) kazâ mercii olarak kabul edilmiştir. Bu aşamada taraflardan beklenen, verilen hükme rıza göstermeleridir. Aksi takdirde Peygamber'in (s.a.v.) verdiği hükmün kabul edilmemesi, Allah'ın (a.c.) âyette belirttiği şekilde iman etmiş olmama durumuyla karşı karşıya kalmak demektir. Ayrıca âyet ve rivayet edilen olay, Allah Resûlü'nün (s.a.v.) verdiği hükme ne zâhirde ne de bâtında herhangi bir rahatsızlık duymaksızın boyun eğip teslim olmak gerektiğini vurgulamaktadır. Hatta rivayette zikredilen âyetin siyakı, sibakında gelenleri tefsir eder niteliktedir: "*Eğer bir hususta anlaşmazlığa düşerseniz -Allah'a ve âhirete gerçekten inanıyorsanız- onu, Allah'a ve peygambere götürün.*" [193]

Nisâ sûresi 60-65. âyetlerinin nüzûl sebeplerini risalesinde inceleyen Abdülmecid Sivâsî (öl. 1049/1639) hadiste geçen ensârînin Bedir ashâbından olduğunu söylemektedir. Dolayısıyla esbâb-ı nüzûlü olduğu söylenen âyetin o olayı kastetmesi mümkün değildir. Nitekim Allah (a.c.) Bedir ashabının (r.anhum) imanına kendini şahit kılmıştır. Bu yüzden ilgili âyetler münafıklardan bahsetmektedir. Zaten 60 ve 61. âyetlere bakıldığında konunun mefhumu anlaşılmaktadır. İlk âyette; "*Sana indirilene ve senden önce indirilenlere inandıklarını ileri sürenleri görmedin mi? Onu tanımamaları kendilerine emredildiği halde tâgūtun önünde*

---

191 Nevevî, *el-Minhâc*, 15/108.

192 Nevevî, *el-Minhâc*, 15/109; Daha geniş bilgi için bk. İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 5/34-38.

193 en-Nisâ 4/59.

mahkemeleşmek istiyorlar."[194] buyuran Allah (a.c.), farklı bir mercie muhakeme olan kimselerin imanlarının zan ifade ettiğini söylemektedir. Bir sonraki âyette "*Onlara, 'Allah'ın indirdiğine ve peygambere gelin.' denildiği zaman münafıkların senden iyice uzaklaştıklarını görürsün.*"[195] bu kişilerin münafıklar olduğuna işaret edilmektedir. Âyetlerin bağlamından, tefsirlerinden ve nüzûl sebeplerinden hareketle Sivâsî, Nisâ sûresi 65. âyetin Zübeyr'in (r.a.) olayından kaynaklı değil de Bişr adındaki bir münafığın yahudi biriyle aralarında geçen davalaşma hadisesinden dolayı indiğini iddia etmektedir.[196]

"*Biz her bir peygamberi, Allah'ın izniyle, ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik.*"[197] âyetinden anlaşılacağı üzere Resûlullah'a (s.a.v.) itaat, iman olarak nitelendirilmiştir. O'na (s.a.v.) isyan, O'nun (s.a.v.) hükmüne karşı gelme, Allah (a.c.) ve Resûlü'nün (s.a.v.) hükümlerinin bulunduğu hususlarda farklı arayışlar içerisine girmek (tâgūtun önünde mahkemeleşmek) ya da Allah (a.c.) ve Resûl'ünün (s.a.v.) hükümlerinden razı olmamak; kişiyi küfre düşüren davranışlardandır. Bu tür durumlarda iman sahiplerinin sergilemeleri gereken iki tavır söz konusudur:

1- Aralarında bir anlaşmazlık çıktığında Resûlullah'ı (s.a.v.) hakem kılmak, onun hükmüne başvurmak.

2- Peygamber (s.a.v.) bir hüküm verdiğinde bunu benimsemek, onun âdil olduğuna inanmak, itiraza kalkışmamak.[198]

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden nakledilen hadisin[199] mütabi` diğer rivayetleri sırasıyla; Buhârî[200] Ebû Dâvûd[201], Tirmizî[202], Nesâî[203], İbn Mâce[204] ve Müsned[205] hadis

---

194 en-Nisâ 4/60.

195 en-Nisâ 4/61.

196 Mehmet Çiçek, "Nisâ Sûresi 65. Âyete Dair Abdülmecîd-i Sîvâsî'nin (971/1049-1563/1639) Bilinmeyen Bir Risalesi", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 300-302.

197 en-Nisâ 4/64.

198 *Kur'ân Yolu Tefsiri,* 2/90-91.

199 Buḫârî, "Müsâkât", 7 (No. 2231); Müslim, "Fedâil", 2357.

200 Buḫârî, "Müsâkât", 8 (No. 2232); "Müsâkât", 9 (No. 2233); "Sulh", 12 (No. 2561); "Tefsîr", 91 (No. 4309).

201 Ebû Dâvûd, "Akdıye", 31 (No. 3637).

202 Tirmizî, "Ahkâm", 26 (No. 1363); "Tefsîr", 5 (No. 3027).

203 Nesâî, "Âdâbu'l-Kadâ", 27 (No. 5416).

204 İbn Mâce, "Sünne", 2 (No. 15); "Rühûn", 20 (No. 2480).

205 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 26/40 (No. 16116).

kaynaklarında geçmektedir. Metin yönünden rivayetler arasında önemli farklılıklar bulunmamaktadır.

Tablo 1.4.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Abdullah b. Yûsuf – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır. Bu rivayette Buhârî'nin sadece bu isnadı *muttasıl*dır.
2.	Buhârî 2. isnad	Abdullah b. Osman – Abdullah b. Mübarek – Ma`mer b. Râşid – Zührî – Urve b. Zübeyr	Râviler sikadır.
3.	Buhârî 3. isnad	Muhammed b. Selâm – Mahled b. Yezîd – İbn Cüreyc – Zührî – Urve b. Zübeyr	Râviler sikadır. Fakat Mahled b. Yezîd'in sadûk olduğu ve vehminin bulunduğu söylenmiştir.[206]
4.	Buhârî 4. isnad	Ebü'l-Yemân – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Urve b. Zübeyr	Râviler sikadır. Ebü'l-Yemân'ın sika olmakla birlikte Şuayb'dan aktardığı rivayetlerin çoğunun *münâvele*[207] yoluyla olduğu söylenmiştir.[208]
5.	Buhârî 5. isnad	Ali b. Abdullah – Muhammed b. Ca`fer – Ma`mer b. Râşid – Zührî – Urve b. Zübeyr	Râviler sikadır. Fakat Muhammed b. Ca`fer'in sika olmakla birlikte kendisinde *gaflet* olduğu söylenmiştir.[209]
6.	Müslim 1. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.
7.	Müslim 2. isnad (önceki senedin tahvil)	Muhammed b. Rumh – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.
8.	Ebû Dâvûd	Ebu'l-Velîd et-Tayâlîsî – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.
9.	Tirmizî 1. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.

206 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 524.

207 Bazı âlimler bu yöntemin "semâ"dan daha aşağıda olduğunu belirtmişlerdir. Bk. Salahattin Polat, "Münâvele", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/571.

208 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 176.

209 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 472.

10.	Tirmizî 2. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır. Önceki sened ile birebir aynıdır. Metin yönünden küçük farklılıklar bulunmaktadır.[210]
11.	Nesâî	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.
12.	İbn Mâce 1. isnad	Muhammed b. Rumh – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.
13.	İbn Mâce 2. isnad	Muhammed b. Rumh – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır. Önceki sened ile aynıdır. Metin yönünden neredeyse hiçbir fark yoktur.
14.	Müsned	Hâşim b. Kâsım – Leys b. Sa`d – Zührî – Urve b. Zübeyr – Abdullah b. Zübeyr (r.a.)	Râviler sikadır.

1.4. Put, Resim vb. Şeyleri Yapmak

Ali'nin (r.a.) rivayet ettiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "أَيُّكُمْ يَنْطَلِقُ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلا يَدَعُ بِهَا وَثَنًا إِلا كَسَرَهُ، وَلا قَبْرًا إِلا سَوَّاهُ، وَلا صُورَةً إِلا لَطَّخَهَا؟ " فَقَالَ رَجُلٌ: أَنَا يَا رَسُولَ اللهِ. فَانْطَلَقَ، فَهَابَ أَهْلَ الْمَدِينَةِ، فَرَجَعَ، فَقَالَ عَلِيٌّ: أَنَا أَنْطَلِقُ يَا رَسُولَ اللهِ. قَالَ: " فَانْطَلِقْ " فَانْطَلَقَ ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَمْ أَدَعْ بِهَا وَثَنًا إِلا كَسَرْتُهُ، وَلا قَبْرًا إِلا سَوَّيْتُهُ، وَلا صُورَةً إِلا لَطَّخْتُهَا. ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صلى الله عليه وسلم: " مَنْ عَادَ لِصَنْعَةِ شَيْءٍ مِنْ هَذَا، فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ/*Hanginiz şehre gidip orada kırmadığı bir put, dümdüz etmediği bir kabir ve bozmadığı bir resim bırakmaz?' Bir adam: 'Ben yaparım, ey Allah'ın Resûlü.' dedi ve yola çıktı. Ancak şehir halkından çekinerek geri döndü. Bunun üzerine Ali şöyle dedi: 'Ben gideyim, ey Allah'ın Resûlü.' Peygamber: 'Git.' dedi. Ali yola çıktı ve bir süre sonra geri dönerek şöyle dedi: 'Ey Allah'ın Resûlü; orada kırmadığım bir put, dümdüz etmediğim bir kabir, bozmadığım bir resim bırakmadım.' Bunun üzerine Resûlullah şöyle buyurdu: 'Kim bunlardan bir şeyi yapmaya geri dönerse, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.*'"[211]

Peygamber'in (s.a.v.) Mekke'yi fetih gününde Kâbe'nin çevresindeki putları kendi eliyle devirdiği, civar yerlerdeki büyük putları da sahâbeden (r.anhum) görevlendirdiği kişiler

---

[210] Bk. Tirmizî, "Ahkâm", 26 (No. 1363); "Tefsîr", 5 (No. 3027) İlk rivayette (yüzünün rengi) "değişti" anlamında "فَتَلَوَّنَ" ifadesi varken ikincisinde "فَتَغَيَّرَ" lafzı kullanılmıştır.

[211] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/87 (No. 657); Ayrıca hadisin mütâbii Müslim'in Sahîh'inde geçmektedir. Müslim, "Cenâiz", 969. Fakat küfür lafzı sadece Müsned'deki rivayette yer almaktadır.

aracılığıyla yıktırdığı bilinmektedir. Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre: "دَخَلَ النَّبِيُّ صلى الله عليه وسلم مَكَّةَ، وَحَوْلَ الْكَعْبَةِ ثَلَاثُمِائَةٍ وَسِتُّونَ نُصُبًا، فَجَعَلَ يَطْعُنُهَا بِعُودٍ فِي يَدِهِ، وَجَعَلَ يَقُولُ: جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ/Nebî (s.a.v.), Mekke'ye girdi. Kâbe'nin çevresinde üç yüz altmış put bulunuyordu. Nebî (s.a.v.) elindeki bir sopa ile onlara vurup deviriyor ve şu ayeti okuyordu: "*Hak geldi, batıl zail oldu.*'[212]"[213]

Yukarıdaki hadiste Resûlullah (s.a.v.) üç farklı emir vermiştir. Her birinin birbiriyle temel anlamda benzerlikleri bulunmaktadır. Kişiyi şirke ve küfre götüren bütün vesilelerin ortadan kaldırılması tevhid inancı açısından önem arz etmektedir. Bunun sebeplerinden biri, tarihte putperestliğin ilk ortaya çıkış hadisesi olarak aktarılan olaydır. İbn Abbas (r.anhumâ) şöyle demiştir: "Nuh kavminde bulunan putlar daha sonra Araplar arasında ortaya çıktı. *Vedd*, Dûmetülcendel'de yer alan Kelb kabilesine aitti. *Süvâ'*, Hüzeyl kabilesine aitti. *Yegūs*[214], önce Murâd'a, sonra Sebe yakınlarındaki Cevf bölgesinde yaşayan Benî Guteyf'e aitti. *Yeûk*, Hemdân kabilesine aitti. *Nesr*, Himyer kabilesine, özellikle de Zü'l-Kelâ' ailesine aitti. Bunlar, Nuh kavminden olan sâlih insanların isimleriydi. Onlar vefat ettiklerinde şeytan, onların kavimlerine şöyle vesvese verdi: "Oturdukları yerlere heykellerini dikin ve onlara kendi isimlerini verin." Onlar da bunu yaptılar. Fakat heykellere başlangıçta ibadet edilmedi. Ancak bu nesil de ölünce ve ilim unutulunca o putlara ibadet edilmeye başlandı."[215]

Taberî'nin (ö. 310/923) tefsirinde Nûh sûresi 23. âyette şöyle bir detay daha nakledilmektedir: Nûh'un (a.s.) kavmi kendi aralarında yaşayan sâlih kimselerin vefatlarından sonra ilk başta onların resimlerini çizmişlerdir. Daha sonra gelenler resimleri üç boyutlu hale getirip heykele dönüştürmüşlerdir.[216] Böylelikle Peygamberler (a.s.) ve onların vârislerinin sünnetlerinden ayrılmışlar ve insanlık tarihinde putçuluk ortaya çıkmıştır.

Resûlullah'tan (s.a.v.) önce Arap yarımadasında putperestliğin nasıl başladığını anlamak için biraz geriye gitmek gerekir. Ailesini Bekke vadisine bırakan İbrâhim (a.s.) bir yandan şöyle dua etmiştir: "*Rabbim! Bu şehri güvenli kıl, beni ve çocuklarımı putlara tapmaktan uzak*

---

212 el-İsrâ 17/81.

213 Buḫârî, "Mezâlim", 33 (No. 2346); Müslim, "Cihâd ve Siyer", 1781.

214 Bu kelimenin "gavs" kökünden türediği ve "yağmur yağdıran" anlamına geldiği bilinmektedir. Bk. Ömer Faruk Harman, "Yegūs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 43/388.

215 Buḫârî, "Tefsir", 398 (No. 4636).

216 Ebû Caʿfer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-Ṭaberî, *Câmiʿu'l-Beyân ʿan Teʾvîli ʾÂyi'l-Ḳurʾân*, thk. ʿAbdullah b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkî (b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001), 23/303.

tut! Rabbim! Putlar insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldu. Bundan böyle kim bana uyarsa o bendendir; kim de bana karşı gelirse artık sen çok bağışlayan, pek esirgeyensin. Ey rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını, senin kutsal evinin (Kâbe) yanında tarıma elverişli olmayan bir vadiye yerleştirdim. Bunu yaptım ki rabbim, namazı kılsınlar. İnsanların gönüllerini onlara meylettir ve çeşitli ürünlerden onlara rızık ver ki şükretsinler."[217]

İbrâhim (a.s.) öncesi Mekke'nin tarihi ile ilgili fazla bilgi bulunmamaktadır. Fakat İbrâhim (a.s.) ailesini Mekke'ye bıraktığı sıralarda o bölgede Amâlika ve Cürhüm kabilelerinin bulunduğu bilinmektedir. Kâbe'nin temellerini İsmâil (a.s.) ile birlikte tevhid üzere yükselten İbrâhim (a.s.), oğlunu orada bırakıp Filistin'e dönmüştür. İsmâil'in (a.s.) daveti üzerine Cürhümler benimsedikleri tevhidden, zamanla uzaklaşmaya ve Mekke'ye gelenlere işkence yapmaya başlamışlardır. Kur'ân'da da geçen Arim selinden[218] sonra o beldeye gelen Huzâa kabilesi Amâlika ve Cürhüm kabilelerini yenilgiye uğratarak Mekke'nin hâkimiyetini ellerine almışlardır. Mekke idaresi Huzâalı Amr b. Lühay adlı kişiye geçince tevhid inancı -birkaç hanîf kimse hariç- bozulup putperestlik yayılmıştır.[219]

Kaynaklarda Arap yarımadasına putları ilk sokan kişinin Amr b. Lühay olduğu söylenir. O, ticaret vb. seyahatleri ile civar beldedeki putlardan etkilenmiş ve Hübel gibi bazı putları oralarda yaptırıp getirmiştir. Sadece bununla yetinmemiş naslarda isimleri çokça geçen Hübel'den sonra meşhur İsâf, Nâile, Ved, Süvâ', Yegūs, Yeûk, Nesr gibi putları da dikip Araplar'ı bunlara tapmaya davet etmiştir.[220] Aynı zamanda bahîre, sâibe[221], vasîle ve hâm geleneğini de o başlatmıştır. Allah (a.c.) bu uygulamaların bâtıl olduğunu şöyle beyan etmiştir: "Allah bahîre, sâibe, vasîle ve hâm ile (diye bazı hayvanların işaretlenip kullanımdan alıkonması) ilgili bir buyruk koymamıştır. Fakat inkârcılar kendi uydurdukları yalanları Allah'a yakıştırmaya çalışıyorlar; onların çoğu akıllarını kullanmıyorlar."[222] Amr b. Lühay'ın başlatmış olduğu uygulamayla birlikte her kavim kendilerini temsil eden veya fayda-zarar umdukları,

---

217 İbrâhîm 14/35-37.

218 Sebe' 34/16.

219 Nebi Bozkurt - Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Mekke", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/556.

220 Abdulkerim Özaydın, "Amr b. Lühay", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/87.

221 Buḫârî, "Menâkıb", 10 (No. 3333).

222 el-Mâide 5/103.

izzet vesilesi kıldıkları putları Kâbe ve çevresine yerleştirmişlerdir. Mekke'nin fethine kadar orada 360 tane putun nasıl biriktiği de bu şekilde anlaşılmaktadır.[223]

Hadiste ikinci sırada zikredilen kabirlerle ilgili ise Resûlullah'ın (s.a.v.) tavsiyesi, yüksek olmamaları ve kireçle sıvanmamalarıdır. Yüksek olarak görülen kabirlerin düzeltilerek tesviyesini emretmiştir.[224] Şafiîlere göre kabir kubbeleştirilmemeli, yüksekliği bir karış boyunu geçmemelidir.[225] Kabirlerin şekilleriyle ilgili tartışmalarda âlimler; yerden bir karış kadar yüksekliğin sünnete uygunluğunu, bundan fazlasının ise bid'at olduğunu ifade etmişlerdir. Günümüzdeki gibi kabirlerin üzerine mescid veya yapı inşa etmek yasaklanmıştır. Şafiî'ye göre mezarlıklar üzerine inşa edilen yapıların yıkılmasıyla ilgili fakihlerin hiçbir itirazı olmamıştır. Onunla birlikte Mâlikî ve Hanbelî mezhebine mensup bazı âlimler, kabir konusunda belirtilen ölçülerin dışına çıkılmasının haram olduğunu belirtmişlerdir. Geçmişte kabirlerin yükseltilmesine ses çıkarmayanların bulunması bu konuda bir cevaz olduğunu bildirmez. Zira sessizlik bu gibi zannî meselelerde delil teşkil etmemektedir.[226]

Resim konusunda ise durum çok da farklı değildir. Resimlerin tarihi ile ilgili yapılan araştırmalarda Bizans İmparatorluğu ile birlikte kiliselerde heykellerin yerini aldıkları görülmektedir. Kabartmalı biçimde kireç veya alçıdan yapılan *ikon* versiyonları ise Hristiyanlık tarihinde yaygın olan âdetlerdendir. Hristiyanlıkta Îsâ (a.s.), Meryem (a.s.) ve azizlerin resim/ikonlarının ruhları olduğuna inanılır ve insanlar onların önünde dua/ibadet ederlerdi. Bununla birlikte birçok din ve kültürde kutsiyet atfedilen resim ve figürlerin varlığı bilinmektedir.[227]

Başlangıçta masum gözüken, içerisinde Allah'ı (a.c.) hatırlatma gayesi taşıyan resim/heykel yapma, şeytanın da vesveseleri ile birlikte bu noktaya ulaşmıştır. İnsan tabiatını iyi bilen Resûlullah (s.a.v.) kabirlerle alâkalı ölçüleri ümmetine bildirmekle beraber onlarla nasıl bir ilişkilerinin olması gerektiğini de haber vermiştir. Vefatına yakın kabri ile ilgili kaygılarından olsa gerek şöyle buyurmuştur: "*Allah, yahudilere ve Hristiyanlara lanet etsin! Peygamberlerinin kabirlerini mescid edindiler. Aişe (r.anhâ) dedi ki: "Eğer bu durum*

---

223 Bekir Özbal, *VI. ve VII. Yüzyıllarda Arabistan'da Putperestlik* (Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023), 46-48.

224 Müslim, "Cenâiz", 968.

225 Nevevî, *el-Minhâc*, 7/36.

226 Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-Sââtî, *el-Fethü'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeyban; Bulûgü'l-emânî min esrâri'l-fethi'r-rabbânî* (Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1438), 8/75-76.

227 Özbal, *VI. ve VII. Yüzyıllarda Arabistan'da Putperestlik*, 1-2; 15; 33.

olmasaydı, onun kabrini açık bir şekilde ortaya çıkarırlardı. Ancak onun mescid edinilmesinden korkuyorum.'"[228] Ümmetini âdeta bir baba gibi tevhide zarar verecek unsurlara karşı sürekli teyakkuzda tutan Allah Resûlü (s.a.v.), inanç açısından sapmaların nasıl başladığına bir yönüyle dikkat çekmiştir.

Resûlullah'ın (s.a.v.) "*Kim bunlardan birini yapmaya dönerse, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.*"[229] ifadesinde kastedilen resim, kabir şekilleri ve putlarla ilgili şu değerlendirmeler yapılabilir:

- Putların yıkılması hususunda herhangi bir tartışma söz konusu değildir. Onların yeniden yapılarak İslâm'ın sarih bir biçimde karşı çıktığı bir amel, Peygamber'in (s.a.v.) yapmış olduğu davetle hiçbir ölçüde bağdaşmamaktadır. Dolayısıyla böyle bir uygulamaya geri dönmenin Muhammed'e (s.a.v.) indirilen(din)i inkâr etmek olduğu konusunda da ihtilaf bulunmamaktadır.

- Kabirlerin şekilleri ile ilgili hususta bazı fikir ayrılıkları olmuştur. Fakat yine de sünnete uygun olması, görüntü açısından ölümü hatırlatacak bir düzeyde yapılması ve abartılı uygulamalardan kaçınılması gerektiği hususunda ittifak vardır. Farklı görüşlerin ortaya çıktığı zeminde bugünkü ölçülerde anıt mezarların veya ahiretten çok dünyayı hatırlatan kabirlerin bulunduğu söylenemez.

- Resim konusuna gelince, Peygamber'in (s.a.v.) bozulmasını emrettiklerinin diğer dinlere ait birtakım ikon veya figürler olması ihtimal dahilindedir. İbadet aracına dönüştürülen resim türevlerinin putlardan herhangi bir farkı olmadığı düşünüldüğünde put için geçerli olan şeyler bunlar için de geçerlidir. Bunun dışında canlı resim/sûret bulunan eve meleklerin girmeyeceği[230] fakat poster şeklinde asılı olmadığı sürece kullanılan sıradan bir eşyanın üzerinde bulunmasında bir sakınca olmadığı bilinmektedir.[231] Hangi resimlerin bu kapsama girmeyip câiz olduğuysa farklı bir tezin konusudur.

---

228 Buḫârî, "Cenâiz", 60 (No. 1265); Müslim, "Mesâcid", 529.

229 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/87 (No. 657).

230 Buḫârî, "Libâs", 92 (No. 5615).

231 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 10/392.

İmam Ahmed'in *Müsned*'inden nakledilen hadisin[232] mütabi` diğer rivayetleri sırasıyla; Müslim[233], Ebû Dâvûd[234], Tirmizî[235], Nesâî[236] ve Müsned[237] hadis kaynaklarında yer almaktadır. Metin yönünden rivayetler kıyaslandığında *Müsned*'den aktarılan hadisin dışında hiçbir varyantta "Kim bunlardan bir şeyi yapmaya geri dönerse, Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur."[238] ifadesi geçmemektedir. Diğer rivayetlerde ise söz konusu cümle hariç Resûlullah'ın (s.a.v.), Ali'yi (r.a.) kendisiyle görevlendirildiği vazifelerden bahsettiği bilgiler (put kırmak, resimleri bozmak ve kabirlerin tesviyesi) yer almaktadır.

Tablo 1.5.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Müslim 1. isnad	Yahyâ b. Yahyâ ve İbn Ebû Şeybe ve Züheyr b. Harb – Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Habîb b. Ebû Sâbit'in sika olmakla birlikte irsâl ve tedlîs yaptığı söylenmiştir.[239]
2.	Müslim 2. isnad[240]	Ebû Bekir b. Hallâl el-Bâhilî – Yahyâ b. Saîd el- Kattân – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır.
3.	Ebû Dâvûd	Muhammed b. Kesîr – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır.
4.	Tirmizî	Muhammed b. Beşşâr – Abdurrahman b. Mehdî – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır.
5.	Nesâî	Amr b. Ali – Yahyâ b. Saîd el- Kattân – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû	Râviler sikadır.

232 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 2/87 (No. 657).

233 Müslim, "Cenâiz", 969.

234 Ebû Dâvûd, "Cenâiz", 72 (No. 3218).

235 Tirmizî, "Cenâiz", 56 (No. 1049).

236 Nesâî, "Cenâiz", 99 (No. 2031).

237 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 2/100 (No. 683); 2/141 (No. 741); 2/225 (No. 881); 2/228 (No. 889); 2/317 (No. 1064); 2/369 (No. 1175); 2/399 (No. 1239); 2/423 (No. 1284).

238 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 2/87 (No. 657).

239 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 150.

240 İkinci isnad için bk. Müslim, "Cenâiz", 969.

		Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	
6.	Müsned 1. isnad	Muâviye b. Amr – Ebû İshak – Şu`be b. Haccâc – Hakem b. Uteybe – Ebû Muhammed el-Hüzelî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Hakem b. Uteybe'nin sika olmakla birlikte bazen tedlîs yaptığı[241], Ebû Muhammed el-Hüzelî'nin *meçhul* râvi olduğu söylenmiştir.[242]
7.	Müsned 2. isnad	Yûnus b. Muhammed – Hammâd b. Seleme – Yûnus b. Habbâb – Cerîr b. Hayyân – Hayyân b. Husayn – Ali (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Ancak Hammâd b. Seleme'nin sika olmakla birlikte ömrünün sonlarına doğru hafızasının değiştiği[243], Yûnus b. Habbâb'ın da sadûk olmakla birlikte hata yaptığı ve Râfizîlik ile itham edildiği söylenmiştir.[244]
8.	Müsned 3. isnad	Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır.
9.	Müsned 4. isnad	Esved b. Âmir – Şu`be b. Haccâc – Hakem b. Uteybe – Ebû Muhammed el-Hüzelî – Ali (r.a.)	Râviler güvenilirdir.
10.	Müsned 5. isnad	Şeybân b. Ferrûh – Hammâd b. Seleme – Yûnus b. Habbâb – Cerîr b. Hayyân – Hayyân b. Husayn – Ali (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Fakat Şeybân b. Ferrûh'un sadûk olduğu, vehminin bulunduğu ve Kaderiyye'ye nisbet edildiği söylenmiştir.[245]
11.	Müsned 6. isnad	Vekî` b. Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdî – Süfyân es-Sevrî – Habîb b. Ebû Sâbit – Ebû Vâil – Ebü'l-Heyyâc el-Esvedî – Ali (r.a.)	Râviler sikadır.
12.	Müsned 7. isnad	Esved b. Âmir – Şu`be b. Haccâc – Hakem b. Uteybe – Ebû Muhammed el-Hüzelî – Ali (r.a.)	4. isnadın aynısıdır. Metin yönünden de fark yoktur.[246]
13.	Müsned 8. isnad	Yezîd b. Hârûn – Eş`as b. Sevvâr – Saîd b. Eşve` - Haneş b. Mu`temir – Ali (r.a.)	Eş`as b. Sevvâr, zayıf bir râvi olarak vasıflanmıştır.[247] Saîd b. Eşve`, sika olmakla birlikte Şiîlik ile itham

[241] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 175.

[242] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 671.

[243] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 178.

[244] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 613.

[245] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 269.

[246] Karşılaştırma için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 2/225 (No. 881); 2/369 (No. 1175).

[247] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 113.

			edilmiştir.[248] Haneş b. Mu`temir'in ise sadûk olduğu, vehimlerinin bulunduğu ve irsâl yaptığı söylenmiştir.[249]
14.	Müsned 9. isnad	Ubeydullah b. Ömer – es-Seken b. İbrâhim – Eş`as b. Sevvâr – Saîd b. Eşve` - Haneş b. Mu`temir – Ali (r.a.)	Ubeydullah b. Ömer'in sika olduğu[250], es-Seken b. İbrâhim'in meçhul olduğu söylenmiştir.[251]

1.5. Kur'ân Hakkında Tartışmak

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "المِراءُ فِي الْقُرْآنِ كُفْرٌ/*Kur'ân hakkında tartışmak küfürdür.*"[252]

Hadiste geçen "الْمِرَاءُ" kavramı hakkında Kur'ân'ın Allah'ın (a.c.) kelâmı olduğundan şüphe duymak anlamına geldiği söylenmektedir. Bazı varyantlarda "جِدَالٌ"[253] şeklinde de geçmektedir. İbn Kayyim (öl. 751/1350), bu rivayeti yorumlarken şu hadisi zikreder: "*Kalpleriniz üzerinde ittifak ettiği müddetçe Kur'ân okuyun. Eğer onun hakkında ihtilâfa düşerseniz (tartışmayı bırakın ve) kalkın.*"[254] Ona göre Kur'ân hakkında tartışan kişi, onun kadîm veya hâdis olduğunu ya da müteşâbih âyetlerin anlamlarını gündem edinir. Bu eylemin ulaşabileceği nokta, sakınılması gereken büyük küfür olduğu için hadiste böyle söylenmiştir. İbnü'l-Esîr'e göre ise "الْمِرَاءُ", şüpheyi de içinde barındıran tartışma anlamına gelmektedir. Ebû Ubeyd'e göre hadiste kastedilen tartışma, âyetlerin te'villeri ile ilgili değildir. Aksine harflerin okunuşları ile ilgili bir ihtilaftır. Fakat farklı -sahih olan- kıraatlere isabet etmekle birlikte bu okuyuşları inkâr, Allah'ın (a.c.) Peygamber'e (s.a.v.) indirdiğini inkâr etmek demektir. Tîbî'ye göre hadiste bahsedilen durum, Kur'ân'ın Kur'ân'la karşı karşıya getirilmesi ve âyetleri birbiriyle çelişkili gösterme çabasıdır. Halbuki olması gereken, zâhiren birbiriyle zıt görünen

---

248 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 239.

249 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 183.

250 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 373.

251 Muḥammed b. ʿAlî b. el-Ḥasan b. Ḥamza el-Ḥuseynî Ebû'l-Meḥâsin el-Ḥuseynî, *el-ʾİkmâl fî Ẕikri men lehû Rivâye fî Musnedi'l-İmâm Aḥmed mine'r-Ricâl sivâ men Ẕukira fî Tehẕîbi'l-Kemâl*, thk. ʿAbdulmuṭî Emîn Kalʿacî (Pakistan: Câmiatü'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1409), 170; Ayrıca Buhârî, bu râviden bahsetmiştir. Bk. Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buḫârî el-Buḫârî, *et-Târîḫu'l-Kebîr*, thk. Heyet (Haydarabad: Dâiratü'l-Meʿârifi'l-ʿOs̱mâniyye, ts.), 4/183.

252 Ebû Dâvûd, "Sünne", 5 (No. 4603).

253 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/476 (No. 7508).

254 Buḫârî, "Fedâilu'l-Kurân", 37 (No. 4773).

âyetlerin te'lîf edilmesidir. Tüm bunların yanında Kur'ân üzerinde tartışmak, âyetlerin bir kısmını inkâr anlamını da içerisinde barındırmaktadır.[255]

Kur'ân hakkında, özellikle müteşâbih âyetleriyle ilgili konuşmaktan sakınmak gerekmektedir. Konuyla ilgili izahatın yapıldığı âyet şu şekildedir: "*Sana bu kitabı indiren O'dur. Bunun âyetlerinden bir kısmı muhkemdir ki, bu âyetler, kitabın anası (aslı) demektir. Diğer bir kısmı da müteşâbih âyetlerdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak için, bir de kendi keyiflerine göre te'vil yapmak için onun müteşâbih olanlarının peşine düşerler. Halbuki onun te'vilini Allah'tan başka kimse bilmez. İlimde uzman olanlar, "Biz buna inandık, hepsi Rabbimiz katındandır." derler. Üstün akıllılardan başkası da derin düşünmez.*"[256]

Ebû Dâvûd'un *Sünen*'inden nakledilen hadisin[257] mütabi` diğer rivayetleri sadece Müsned'de[258] geçmektedir. Metin olarak rivayetler temelde aynı mesajı içermektedir. *Sünen*'den aktarılan hadis, sair rivayetlerde ya tam olarak aynı şekilde geçmekte ya da "الْمِرَاءُ" ifadesi yerine "جِدَالٌ"[259] kavramı geçmektedir. Bununla birlikte rivayetlerden biri "نَزَلَ الْقُرْآنُ عَلَى سَبْعَةِ أَحْرُفٍ، الْمِرَاءُ فِي الْقُرْآنِ كُفْرٌ - ثَلَاثَ مَرَّاتٍ - فَمَا عَرَفْتُمْ مِنْهُ فَاعْمَلُوا، وَمَا جَهِلْتُمْ مِنْهُ فَرُدُّوهُ إِلَى عَالِمِهِ/*Kur'ân yedi harf üzerine indirildi. Kur'ân hakkında tartışmak küfürdür [üç defa (tekrar etti)]. Artık ondan bildiğinizle amel edin, bilmediğinizi ise onun âlimine havale edin.*"[260] şeklinde diğerlerinden bazı farklılıklar barındırmaktadır. Hadisin varyantları ile ilgili detaylar ise aşağıdaki tabloda verilecektir.

Tablo 1.6.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Ebû Dâvûd	Ahmed b. Hanbel – Yezîd b. Hârûn – Muhammed b. Amr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Muhammed b. Amr'ın sadûk olduğu ve vehminin bulunduğu söylenmiştir.[261]

[255] Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-Azîmâbâdî, *Avnü'l-Maʿbûd* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l 'İlmiyye, 1415), 12/230-231.

[256] Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, "Hak Dini Kur'ân Dili" (Erişim 23 Aralık 2024), Âl-i İmrân 3/7.

[257] Ebû Dâvûd, "Sünne", 5 (No. 4603).

[258] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/476 (No. 7508); 13/241 (No. 7848); 13/369 (No. 7989); 15/288 (No. 9479); 16/133 (No. 10143); 16/155 (No. 10202); 16/260 (No. 10414); 16/318 (No. 10539); 16/486 (No. 10834).

[259] Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 12/476 (No. 7508).

[260] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 13/369 (No. 7989).

[261] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 499.

2.	Müsned 1. isnad	Yezîd b. Hârûn – Zekariyyâ b. Ebû Zâide – Sa`d b. İbrâhim – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Zekariyyâ b. Ebû Zâide'nin sika olmakla birlikte tedlîs yaptığı söylenmiştir.[262]
3.	Müsned 2. isnad	Hammâd b. Üsâme – Muhammed b. Amr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler güvenilirdir. Fakat Hammâd b. Üsâme'nin sika olmakla birlikte tedlîs yaptığı ve ömrünün sonuna doğru başkalarının kitaplarından hadis naklettiği söylenmiştir.[263]
4.	Müsned 3. isnad	Enes b. İyâd – Ebû Hâzim – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
5.	Müsned 4. isnad	Ebû Muâviye – Muhammed b. Amr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Müsned 5. isnad	Yahyâ b. Saîd el-Kattân – Muhammed b. Amr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
7.	Müsned 6. isnad	Vekî` b. Cerrâh ve Abdurrahman b. Mehdî – Süfyân es-Sevrî – Sa`d b. İbrâhim – Ömer b. Ebû Seleme – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ömer b. Ebû Seleme'nin sadûk olduğu ve hatalarının bulunduğu söylenmiştir.[264]
8.	Müsned 7. isnad	Haccâc b. Muhammed – Şeybân b. Abdurrahman – Mansûr b. Mu`temir – Sa`d b. İbrâhim – Ömer b. Ebû Seleme – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Haccâc b. Muhammed'in ömrünün sonlarına doğru Bağdat'a gittiğinde *ihtilât*a düştüğü söylenmiştir.[265]
9.	Müsned 8. isnad	Yezîd b. Hârûn – Muhammed b. Amr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
10.	Müsned 9. isnad	Muhammed b. Ubeyd – Muhammed b. Amr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.

[262] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 216.

[263] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 177.

[264] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 413.

[265] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 153.

1.6. Kâhine Gitmek ve Söylediklerine İnanmak

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "مَنْ أَتَى حَائِضًا، أَوِ امْرَأَةً فِي دُبُرِهَا، أَوْ كَاهِنًا، فَقَدْ كَفَرَ بِمَا أُنْزِلَ عَلَى مُحَمَّدٍ /*Kim hayızlı bir kadına ya da bir kadına arkadan yaklaşırsa ya da kâhine giderse Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.*"[266]

Hadiste zikredilen hayızlı kadına ya da bir kadına arkadan yaklaşmak cinsel ilişkide bulunmak demektir. Hayızlı kadına yaklaşma konusunda, "*Kim hayızlı bir kadına yaklaşırsa bir dinar tasadduk etsin.*"[267] hadisi, bu amelin küfür olmadığına delil olarak zikredilmiştir. Kâhinlere gitmek ise (Müsned'de arrâf ifadesiyle birlikte onları tasdik etmek de geçer.)[268] onlardan edinilen bilgileri tasdik etmektir. Kâhinler cinler vasıtasıyla gaybten bilgi elde ettiklerini iddia ederler.[269] Kâhinlerin yapmış oldukları şey; bazı yorumlara dayanarak gayba/geleceğe dair haber vermeleri, kehanette bulunmalarıdır.[270] Gaybî bilgilere Allah Resûlü (s.a.v.) dahi Allah'ın (a.c.) izni olmaksızın kendi iradesiyle muttali olamamaktadır.[271] Resûlullah (s.a.v.), Rubeyyi' bint Muavviz'in (r.anhâ) düğün gecesinin ertesi günü onun yanına gelmiştir. O sırada Rubeyyi'in (r.anhâ) Bedir günü şehid edilen babası ve yakınları için def çalıp ağıt söyleyen câriyelerden biri "Aramızda yarın ne olacağını bilen bir nebî var." demiş. Bunun üzerine Allah Resûlü (s.a.v.) ona, "*Böyle söyleme, öncesinde söylediklerine devam et.*" diyerek ikazda bulunmuştur.[272]

Geçmişte kâhinlere başvurmak insanlar arasında yaygın olan bir husus idi. Fakat Peygamber'in (s.a.v.) daveti ile birlikte Müslümanlar arasında bu durum sonlandırılmıştır. Konuyla ilgili bir hadiste şöyle geçmektedir: "Bazı insanlar Resûlullah'a (s.a.v.) kâhinler hakkında soru sordu. Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurdu: *'Onlar hiçbir şey (ifade eden bir bilgi) değildir.* Onlar dediler ki: *'Ey Allah'ın Resûlü! Ama bazen bize bir şey söylüyorlar ve o doğru çıkıyor.'* Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *'Bu, hak olan bir kelimedir; cin onu (meleğin konuşmasından) kapar ardından dostunun kulağına fısıldar. Ancak buna yüz yalan*

---

266 Tirmizî, "Tahâret", 102 (No. 135).

267 Tirmizî, "Tahâret", 102 (No. 135) Tirmizî, hadisin devamında naklediyor.

268 Ahmed b. Hanbel, *el*-Müsned, 15/331 (No. 9536).

269 Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî*, 1/355-356.

270 Ömer Faruk Harman, "Kâhin", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 24/170.

271 el-Cin 72/26-27; Müslim, "İmân", 177.

272 Buḫârî, "Meġāzî", 9 (No. 3779); Bk. Hasan Cirit, "Rubeyyi' bint Muavviz", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/179.

karıştırırlar.'"[273] Yüz sayısı kesretten kinayedir. Onların sözlerinin bazen doğru çıkması tasdik etmeyi kesinlikle meşrulaştırmaz. Her hâlükârda kâhin veya arrâfa gidip söylediklerini doğrulayan kimse Kur'ân ve sünneti inkâr etmiş olur. Kâhini doğrulayan kişinin namazının kırk gün boyunca kabul edilmeyeceği söylenmektedir. Namaz sahihtir fakat ecri olmaz denmiştir.[274]

Arrâflar ise insanların kayıp eşyalarını bulmak için başvurdukları kimselerdir. Kâhinler aynı zamanda insanların şekil/şemâillerine bakarak onların gelecekteki kaderleri ile ilgili tahminlerde bulunurlar. Tirmizî'ye göre hadiste geçen davranışları sergilemeyi helal sayan kimse küfür ithamını hak eder. O, helal saymayanları da şiddetle sakındırmak için böyle bir ifadenin kullanıldığı söylenmiştir.[275]

Tirmizî'nin *Sünen*'inden aktarılan hadisin[276] mütabi` diğer rivayetleri sırasıyla; Ebû Dâvûd[277], İbn Mâce[278], Dârimî[279] ve Müsned[280] hadis kaynaklarında geçmektedir. Metin yönünden rivayetler incelendiğinde temel olarak bir fark görünmemektedir. Sadece iki rivayette "كَفَرَ" ifadesi yerine "بَرِئَ" [281] kavramı bulunmaktadır.

Tablo 1.7.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Tirmizî	Bündâr – Yahyâ b. Saîd el-Kattân, Abdurrahman b. Mehdî ve Yezîd b. Esed – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Hakîm el-Esrem'de hafif zayıflık "فيه لين"[282] olduğu söylenmiştir.
2.	Ebû Dâvûd 1. isnad	Mûsa b. İsmâil – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.

[273] Buḫârî, "Tıb", 45 (No. 5429); Müslim, "Selâm", 2228.

[274] Sââtî, *el-Fethü'r-rabbânî,* 16/133-134.

[275] Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî,* 1/355-356.

[276] Tirmizî, "Tahâret", 102 (No. 135).

[277] Ebû Dâvûd, "Tıb", 21 (No. 3904).

[278] İbn Mâce, "Teyemmüm", 122 (No. 639).

[279] Dârimî, "Namaz ve Temizlik", 171 (No. 1152).

[280] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 15/164 (No. 9290); 15/331 (No. 9536); 16/142 (No. 10167).

[281] Bk. Ebû Dâvûd, "Tıb", 21 (No. 3904); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 15/164 (No. 9290).

[282] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 177.

3.	Ebû Dâvûd 2. İsnad (önceki senedin tahvil)	Müsedded – Yahyâ b. Saîd el-Kattân – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
4.	İbn Mâce	İbn Ebû Şeybe ve Ali b. Muhammed – Vekî` b. Cerrâh – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
5.	Dârimî	Ebû Nuaym – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Müsned 1. isnad	Affân b. Müslim – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Affân b. Müslim sika olmakla birlikte Ali b. Medînî (öl. 234/848-49), onun şüphe ile rivayet ettiği hadislerini terk ettiğini ve bezen vehme düştüğünü söylemiştir.[283]
7.	Müsned 2. isnad	Yahyâ b. Saîd el-Kattân – Avf – Hılâs b. Amr – Hasan-ı Basrî ve Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Avf'ın sika olmakla birlikte Kaderîlik ve Şiîlik ile itham edildiği[284] ve Hılâs b. Amr'ın sika olmakla birlikte irsâl yaptığı söylenmiştir.[285]
8.	Müsned 3. isnad	Vekî` b. Cerrâh – Hammâd b. Seleme – Hakîm el-Esrem – Ebû Temîme el-Hüceymî – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.

1.7. Yağmurun Yağmasını Yıldıza Nisbet Etmek

Zeyd b. Halid el-Cühenî'den rivayet edildiğine göre: "صَلَّى لَنَا رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم صَلَاةَ الصُّبْحِ بِالْحُدَيْبِيَةِ، عَلَى إِثْرِ سَمَاءٍ كَانَتْ مِنَ اللَّيْلَةِ، فَلَمَّا انْصَرَفَ، أَقْبَلَ عَلَى النَّاسِ فَقَالَ: هَلْ تَدْرُونَ مَاذَا قَالَ رَبُّكُمْ. قَالُوا: اللَّهُ وَرَسُولُهُ أَعْلَمُ، قَالَ: أَصْبَحَ مِنْ عِبَادِي مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ، فَأَمَّا مَنْ قَالَ: مُطِرْنَا بِفَضْلِ اللَّهِ وَرَحْمَتِهِ، فَذَلِكَ مُؤْمِنٌ بِي وَكَافِرٌ بِالْكَوْكَبِ، وَأَمَّا مَنْ قَالَ: بِنَوْءِ كَذَا وَكَذَا، فَذَلِكَ كَافِرٌ بِي وَمُؤْمِنٌ بِالْكَوْكَبِ/Resûlullah (s.a.v.) Hudeybiye'de sabah namazını kıldırdı. O gece yağmur yağmıştı. Namazı bitirince insanlara dönerek şöyle buyurdu:

283 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 393.

284 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 433.

285 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 197.

'Rabbinizin ne söylediğini biliyor musunuz?' Onlar, 'Allah ve Resûlü daha iyi bilir.' dediler. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: *'Kullarımdan bir kısmı bana iman eden, bir kısmı ise beni inkâr edenler olarak sabahladı. Kim 'Allah'ın lütfu ve rahmetiyle bize yağmur yağdırıldı.' dediyse bana iman eden ve yıldızları inkâr eden kişidir. Ama her kim 'Şu ve şu yıldızın etkisiyle/doğuşuyla bize yağmur yağdırıldı.' derse, bu kimse de beni inkâr eden ve yıldıza iman eden kişidir.*'"[286]

Hadiste geçen "بِنَوْءِ" ifadesi "نَوَأً" kökünden türemiştir. Fiili mazi terkibinde "ناءَ" sözcüğü; yükseldi, doğruldu anlamındadır. Bazıları yıldızların batışına da bu ismi vermişlerdir. Fakat Ebû Ubeyd el-Kāsım b. Sellâm "النَّوء" kelimesinin sadece bu bağlamda batma anlamında kullanıldığını duyduğunu söylemiştir.[287] Bununla birlikte hadisin bazı varyantlarında söz konusu kelime yerine "نَجْم"[288] ifadesi geçmektedir ki bu da yıldız mânasına gelmektedir.

Yıldızlar "الْأَنْوَاءِ" yirmi sekiz menzilden oluşmaktadır. Bunlardan her birinin doğup batmasına Araplar bir anlam yüklemiştir. Şu hadiste geçtiği üzere "*Ümmetimde Câhiliye işlerinden dört şey vardır ki onları terk etmezler: soyla (övünerek) böbürlenmek, nesebe dil uzatmak, yıldızlarla yağmur istemek ve ölü için feryat etmek (ağlayıp sızlamak).*"[289] Câhiliye Arapları yağmurun yağmasını yıldızlara atfetmekteydiler. Dolayısıyla Peygamberimizin (s.a.v.) yıldızlarla ilgili bu kadar ağır ifadeler kullanmasının sebebi, Arapların yağmuru bizzat yıldızlara nisbet etmeleridir. Yoksa yıldızın doğma vaktini Allah'ın (a.c.) yağmuru yağdırma âdeti olarak kabul etmekte herhangi bir beis söz konusu değildir.[290] Allah'ın (a.c.) yağacak yağmuru müjdelemek için gönderdiği rüzgâr ve bulutlar[291] bu minvalde değerlendirilebilir.

Hadisin şerhini incelediğimizde *küfür* lafzının imanın karşısında yer almasından ötürü kastedilenin büyük küfür olması muhtemeldir. Aynı zamanda birçok âlim bu ifadeyi *şirk* anlamında yorumlamışlardır. Yapılan açıklamalar içerisinde ilmî olarak en üstün olanının Şafiî'ye ait olduğu söylenmektedir. Şafiî'ye göre, kim "Bize şu yıldızın etkisiyle yağmur

---

286 Buḫârî, "Sıfatu's-Salât", 72 (No. 810); Müslim, "İmân", 71.

287 Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîṯ ve'l-eṯer*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvâ - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî (Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿİlmiyye, 1399), 5/122.

288 Bk. Buḫârî, "Megâzî", 33 (No. 3916); Mâlik b. Enes, "Cuma", 616.

289 Müslim, "Cenâiz", 934.

290 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 5/122.

291 el-A'râf 7/57.

yağdı." der ve müşriklerin yaptığı gibi yağmuru yıldızlara nisbet ederek söylerse bu küfürdür. Nitekim Resûlullah (s.a.v.) böyle buyurmuştur. Zira yıldızlar bir vakit belirleme aracıdır, ne kendisi ne de başkası için bir şey yapma gücüne sahiptir. Ancak kim "Bize şu yıldızın etkisiyle yağmur yağdı." der ve bundan kastı sadece yağmurun o zamanda yağması ise bu küfür değildir. Fakat yine de Şafiî, bu ifadeyi de terk etmeyi daha uygun bulmaktadır.[292]

Şayet bir kimse yıldızın yağmur yağdırdığına inanırsa bu bir şirk küfrüdür. Zira Allah'a ait olan bir vasıf O'nun (a.c.) gayrısına yüklenmiş olmaktadır. Aynı zamanda bu durum nimet küfrünü de içinde barındırmaktadır. Ayrıca bu olayda şöyle bir nükte de bulunmaktadır: Resûlullah'ın (s.a.v.) "*Rabbinizin ne söylediğini biliyor musunuz?*" sorusuna ashabının (r.anhum) verdiği cevap aslında işlerini Allah'a ve Resûlü'ne tevdi ettiklerini göstermektedir.[293] Dolayısıyla bu olayda yağmuru yıldıza nisbet edenlerin münafıklar olabileceği düşüncesi akla gelmektedir.

Aynî kendi şerhinde benzer şekilde küfür lafzının imanla karşılaştırılmasından dolayı şirk anlamında olabileceğini söylemiştir. Aynı şekilde İbn Battâl'dan (öl. 449/1057), küfür ifadesinin hakiki küfür mânasını ifade ettiği görüşünü aktarmıştır. İbn Battâl'a göre yağmurun yıldızların tesiriyle yağdığına inananlar bu kısma dahil olur. Ancak bir kimse yağmuru Allah'ın (a.c.) yarattığına ve yağdırdığına inanmakla birlikte "Bize falanca yıldız etkisiyle yağmur yağdırıldı." derse iki yönden hata etmiş olur:

1. Şeriata muhalefet etmesi: Bu nevi sözler dinî ahkâma aykırıdır.
2. Kâfirlerin sözlerine benzemesi: Bu tür ifadeler kâfirlerin kavillerini taklit etmek olduğundan câiz değildir. Peygamberimiz (s.a.v.), "*Müşriklere muhalefet edin, yahudilere muhalefet edin.*" buyurmakla onlara benzemenin yasak olduğunu belirtmiştir. Bu da onların fiil ve sözlerinde onlara muhalefet edilmesini gerektirir. Şayet bir kimse bu yasaklı sözün benzerini, Allah'ın (a.c.) sünneti gereği olan bir durumu ifade etmek için söylerse, bu câiz olur. Resûlullah'ın (s.a.v.) şu sözünde olduğu gibi: "*Denizin rüzgârı eserse ve sonra kuzeye yönelirse işte bu, bol yağmura işaret eden bir buluttur.*"[294]

---

[292] İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 2/523.

[293] İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 5/524.

[294] Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed Bedruddîn el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Ḳârî Şerḥu Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî* (Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâṯi'l-ʿArabî, ts.), 6/137.

Geçmişten günümüze yıldızlar ve gök cisimleri, insanların yaşamında önemli bir yer tutmuştur. Antik medeniyetler bu cisimleri, yön bulma ve zaman tayini gibi alanlarda kullanmış olmakla birlikte gök cisimlerine kutsiyet atfetmişlerdir. Romalılar astrolojiyi insanların kaderleri ile ciddi bir şekilde ilişkilendirmişlerdir. Doğum ve ölüm olayları da dahil olmak üzere bu ikisi arasında yaşanılan olayları yıldızlara bağlamak bir tarafa, verecekleri kaza hükümlerini dahi yıldızların hareketlerine ve konumlarına bağlamışlardır. Hatta astrolojik önseziler aracılığıyla kendi imparatorları Julius Ceasar'ın suikastinden dahi haber vermişlerdir.[295] Kur'ân-ı Kerîm'de İbrâhim'in (a.s.) gönderildiği kavimde de yıldızlarla/gök cisimleriyle ilgili bir inanışın olduğu görülmektedir: "*Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü. 'Rabbim budur.' dedi. Yıldız batınca da 'Batanları sevmem.' dedi. Ayı doğarken görünce, 'Rabbim budur.' dedi. O da batınca, 'Rabbim bana doğru yolu göstermezse elbette yolunu şaşırmış kimselerden olurum.' dedi. Güneşi doğarken görünce, 'Rabbim budur; zira bu daha büyük.' dedi. O da batınca dedi ki: 'Ey kavmim! Ben, sizin (Allah'a) ortak koştuğunuz şeylerden uzağım. Ben, O'nun birliğine inanarak yüzümü, gökleri ve yeri yoktan yaratana çevirdim ve ben müşriklerden değilim.*'"[296]

Bu âyetlerin tefsiri incelendiğinde milâttan önce 2100'lü yıllarda yaşadığı söylenen İbrâhim'in (a.s.) gönderildiği kavmin; Güneş, Ay, yıldızlar vb. gök cisimlerinin yanı sıra bunları temsil eden putlara da tapındıkları görülmektedir. Tavrat'ta yer alan bilgiye göre İbrâhim'in (a.s.) doğduğu Ur şehrinde kazılar yapılmış ve bu kazılarda bulunan tabletlerde 5000 civarı tanrı adının geçtiği tespit edilmiştir.[297] Yapılan bu araştırmaların sonucu, Kur'ân'da yer alan bilgileri destekler niteliktedir. Aynı zamanda gök cisimlerine tapınmanın, kutsiyet atfetmenin, onlardan fayda ve zarar bekleme inanışının ne kadar kadim olduğunu da göstermektedir.

Gök cisimlerinin insanlar üzerinde bir takım etkilerinin bulunduğu düşünülmekle birlikte kimi astronomik olayların, yaşanan bazı hadiselerle doğrudan ilişkili olduğuna inanılmaktadır. Örneğin, Resûlullah'ın (s.a.v.) oğlu İbrâhim'in vefat etmesi ile Güneş tutulmasının aynı zaman diliminde gerçekleşmesi zikredilebilir. O gün insanlar, '"İbrâhim'in vefatı sebebiyle güneş tutuldu.' dediler. Bunun üzerine Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: '*Şüphesiz ki Güneş ve Ay,*

---

295 Bk. Sami Çalışkan, *Kur'an-ı Kerim'e göre Yıldızlar* (Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013).

296 el-En'âm 6/76-79.

297 *Kur'ân Yolu Tefsiri*, 2/430-431.

Allah'ın âyetlerinden iki âyettir. Bunlar, hiçbir kimsenin ölümü veya hayatı sebebiyle tutulmaz. Onları gördüğünüzde açılıncaya kadar Allah'a dua edin ve namaz kılın."'[298]

Günümüze doğru gelindiğinde modern çağda yaşayan insanların, kadim topluluklarda olduğu gibi yıldızlarla veya sair gök cisimleriyle ilişkilerinin sürdüğü görülmektedir. Bu durum tarihsel süreç içerisinde muhteva yönünden değişmemiş, aksine değişen sadece dış görünüş olmuştur. Hatta çoğu zaman kullanılan isimlerin dahi aynı kaldığı görülmektedir. Ezcümle yaşadığımız dünya standartları/imkânları her ne kadar gün geçtikçe farklılık gösterse de insanoğlu yine aynı teklife muhatap olan bir canlıdır. Fıtrat yönüyle de hiç değişmemiş bir varlık olduğu temayüllerinden anlaşılmaktadır. Günümüz insanının astroloji ile ilgisinin, insan hayatına/kaderine etkisinin varlığına inanılan *burç* isimleriyle olduğu bilinmektedir.

Gündelik yaşantılarını, önemli işlerden tutun giyecekleri kıyafete kadar burçlarının özelliğine göre belirleyenler azımsanmayacak ölçüdedir. Burçlarla ilgili yapılan analiz ve yorumlara inananların sayısı oldukça fazladır. Hatta astrolojik bilgilerle ilgilenmeyenlerin çoğu en azından kendi doğdukları aya verilen burç adını bilmektedirler. Temel olarak astrolojik bilgilerin, bireyin kaderi üzerinde etkisi olduğu inancı hâkimdir. Aynı zamanda burçların kişinin karakterini/mizacını etkilediğine inanılır. Fakat bu düşünce Allah'ın (a.c.) el-Kâdîr ismini gölgelediğinden ötürü tevhid inancına aykırıdır. Dolayısıyla İslâm'da astroloji batıl inanç olarak isimlendirilmektedir. Günümüzde modernizmin bir getirisi olarak burçların sosyal medya araçları ile birlikte popülaritesinin arttığı görülmektedir. Modern toplumların ihtiyaçlarına yön verenler burçları da metalaştırmış ve halkın tüketimine sunmuşlardır. İnsan ürünü olan burçlar; toplumu etkilemekte, toplumsal bir unsur olarak da bireye yön verebilmektedir.[299]

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden aktarılan hadisin[300] mütabi` diğer rivayetleri sırasıyla; Buhârî[301], Ebû Dâvûd[302], Nesâî[303], Muvatta`[304] ve Müsned[305] hadis kaynaklarında

---

298 Buḫârî, "Küsûf", 15 (No. 1011); Müslim, "Küsûf", 915.

299 Bk. Hakan Yapıcı, *Gündelik Hayatta Popüler Kültürel Bir Unsur Olarak Burçlar* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

300 Buḫârî, "Sıfatu's-Salât", 72 (No. 810); Müslim, "İmân", 71.

301 Buḫârî, "İstiskâ", 27 (No. 991); "Megâzî", 33 (No. 3916); "Tevhid", 35 (No. 7064).

302 Ebû Dâvûd, "Tıb", 22 (No. 3906).

303 Nesâî, "İstiska", 16 (No. 1525).

304 Mâlik b. Enes, "Cuma", 616.

305 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/282 (No. 17049); 28/293 (No. 17061).

geçmektedir. Metin itibariyle hadisin lafızlarında, anlam yönünden büyük farklılıkların olmadığı görülmektedir. Bazı yerlerde hadisin metni, konu bağlamında ihtisar edilmiştir.[306]

Tablo 1.8.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Abdullah b. Mesleme – Mâlik b. Enes – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.
2.	Buhârî 2. isnad	İsmâil – Mâlik b. Enes – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat İsmâil'in sadûk olduğu ve ezberden rivayet ettiği bazı hadislerde hata yaptığı söylenmiştir.[307]
3.	Buhârî 3. isnad	Hâlid b. Mahled – Süleyman b. Bilâl – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır. Ancak Hâlid b. Mahled'in sadûk olduğu, kendisinde Şiî eğilimi olduğu ve *ferd* hadislerinin bulunduğu söylenmiştir.[308]
4.	Buhârî 4. isnad	Müsedded – Süfyân b. Uyeyne – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır. Ancak Süfyân b. Uyeyne'nin sika olmakla birlikte âhir ömründe hafızasında değişiklik meydana geldiği, bazen tedlîs yaptığı fakat sadece sika râvilerden rivayette bulunduğu söylenmiştir.[309]
5.	Müslim	Yahyâ b. Yahyâ – Mâlik b. Enes – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Ebû Dâvûd	el-Ka`nebî – Mâlik b. Enes – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.
7.	Nesâî	Kuteybe b. Saîd – Süfyân b. Uyeyne – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.
8.	Muvatta`	Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.

306 Bk. Buḫârî, "Tevhid", 35 (No. 7064); Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/282 (No. 17049).

307 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 108. Bununla birlikte İbn Hacer; Buhârî ve Müslim'in İsmâîl ile ihticâc ettiğini, aynı zamanda diğer hadis imamlarının da ondan rivayette bulunduklarını, İmam Ahmed ile Dârekutnî'nin (öl. 385/995) ondan hadis rivayet etmekte bir sakınca görmediklerini aktarmıştır. Bk. İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, Mukaddime, 391.

308 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 190.

309 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 245.

9.	Müsned 1. isnad	Süfyân b. Uyeyne – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.
10.	Müsned 2. isnad	Abdurrahman b. Mehdî – Mâlik b. Enes – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır.
11.	Müsned 3. isnad (önceki senedin tahvili)	İshak b. Îsâ – Mâlik b. Enes – Sâlih b. Keysân – Ubeydullah b. Abdullah – Zeyd b. Hâlid el-Cühenî (r.a.)	Râviler sikadır. Ancak İshak b. Îsâ sadûktur.[310]

[310] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 102.

İKİNCİ BÖLÜM

2. KÜFÜR KELİMESİNİN MECÂZÎ ANLAMDA GEÇTİĞİ HADİSLER

Bu bölümde, küfür lafzı geçmekle birlikte incelenen yorumlar ışığında küfürden kastın aslî küfür olmadığı tespit edilen hadisler yer almaktadır. Elbette bu hadislerden maksadın dinden çıkaran küfür olduğunu söyleyen görüşler de mevcuttur. Fakat söz konusu fikirler, nadir bulunmakta ve nasların genel delâletiyle paralellik arz etmemektedir.

2.1. Müslümana "Ey Kâfir!" Diye Seslenmek

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ يَا كَافِرُ، فَقَدْ بَاءَ بِهِ أَحَدُهُمَا/*Bir adam kardeşine hitaben: 'Ey kâfir!' dediği zaman, ikisinden biri bu sıfatla dönmüş olur.*"[311]

Buhârî, hadisleri tasnif ederken alelâde bir sınıflandırma yapmamış kendi fıkhî görüşlerini açmış olduğu bab başlıklarında gizlemiştir. Dolayısıyla her hadisin yer aldığı bab başlığı ile bağlantısı olduğu gibi bab başlıklarının da altında bulunduğu kitapla ilişkisi bulunmaktadır. Müttefekun aleyh olan bu hadis, Buhârî'nin "Edeb" kitabında geçmektedir. Buhârî'nin, sadece hadislerin lafızlarını dikkate alarak bir ayrıma gitmediğini söylemek mümkündür. Hadisin şerhiyle ilgili ileride detaylıca zikredeceğimiz hususlardan biri Buhârî'nin bu hadisi neden bu kitaba dahil ettiğidir.

İbn Hacer, hadisi şerh ederken birkaç farklı durumdan bahsetmiştir. Ona göre bir kimse kardeşine kâfir dediğinde eğer bu sıfat karşıdaki kişide varsa küfür ithamı kendisine geri dönmez. Fakat tekfir eden kişinin herhalde günah işlemediği anlamı da çıkmaz. Bu durumda bilinmesi gerekenler şunlardır:

- Tekfir eden kimsenin amacı, karşısındaki kişinin veya başkalarının söz konusu amellerinin hükmünü belli etmek ve bu konuda onlara nasihat etmekse câiz olur.
- Eğer kasıt; incitmek, kınamak veya tahkir etmekse o halde câiz olmaz. Halbuki Müslüman, din kardeşinin hatasını örtmekle ve ona ihsan ilkesi üzerine nasihat etmekle yükümlüdür.
- Tekfir etmenin kaçınılmaz olduğu durumlarda bunu yapan kimse yumuşaklıkla yapmalıdır. Aksi takdirde karşı taraf yapmış olduğu fiilde ısrarcı hale gelebilir.[312]

---

311 Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5752); Müslim, "İmân", 60.

312 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 10/466.

Kâdî İyâz'ın İmam Mâlik'ten naklettiği görüşe göre bu hadis, müminleri tekfir eden Hâricîler'e yöneliktir. Fakat Ehl-i sünnet âlimlerine göre Hâricîler bid'atlerinden dolayı tekfir edilmediklerinden bu görüş zayıf telakki edilmiştir. Yine de İmam Mâlik'in yorumunun bir yönüyle doğruluk payı bulunmaktadır: Hâricîlerden kimisi Peygamber'in (s.a.v.) cennetle müjdelediği sahâbeleri de tekfir etmişlerdir. Dolayısıyla bu durum Peygamber'in sözünü yalanlamak olduğundan onların bu hali küfre düştükleri mânasına gelir. Bu hadisin bir diğer yorumu ise Hâricîler henüz ortaya çıkmadan önce söylendiği için müminleri sakındırmak maksadı taşıdığıdır. Hadiste geçen "بِهِ" lafzı başka rivayetlerde "بِهَا" olarak geçmektedir.[313] Buradaki zamirden kasıt, kâfir olma durumunun iki taraftan birine dönmesi olabileceği gibi tekfir etme fiilinden doğabilecek günah ve sorumluluğun sözü söyleyene dönmesi de olabilir.[314]

Aynî, hadisin şerhinde şöyle bir ayrıntıya değinmektedir: Tekfir söyleminin herhangi bir te'vile dayanması gerekmektedir. Aksi takdirde kişi, Peygamber'in (s.a.v.) "İkisinden birine döner." sözüne muhatap olur. Dolayısıyla tekfir eden kişi bunu bir yoruma/sebebe dayanarak yapıyorsa o halde mazeretli görülür ve günahkâr sayılmaz. Gerekçe olarak Ömer'in Hâtıb b. Ebû Beltea'yı (r.anhumâ) münafık olarak görmesi ve onu öldürmek istemesi sonucunda Resûlullah'ın (s.a.v.) Ömer'i mâzur görmesi zikredilmektedir. Zira ihanet, zâhiren münafıkların özelliği olduğundan[315] ve yapılan eylem sonuçlandığu takdirde Peygamber'in (s.a.v.) gizliliğine çok önem verdiği bir işe zarar vereceğinden ötürü, Ömer (r.a.) Hâtıb'ı (r.a.) nifakla itham etmiştir. O, bunu yaparken elbette kendince bildiği naslardan yola çıkmıştır. "Peygamberimiz (s.a.v.), '*Bu nedir, ey Hâtıb?*' diye sorduğunda Hâtıb şöyle cevap vermiştir: 'Ey Allah'ın Resûlü, benim hakkımda acele etmeyin. Ben Kureyş'in içinden biriydim, onların asıl soyundan değildim. Kureyş'in, Mekke'de ailelerini koruyan akrabaları vardır. Benim için böyle bir şey olmadığından onların yanında kendimi koruyacak bir iyilik edinmek istedim. Vallahi, bu yaptığımda ne küfür ne de irtidat vardı.'"[316] Bundan ötürü Resûlullah (s.a.v.), Ömer'e "*Böyle söyleme. O, Bedir Gazvesi'ne katılmadı mı? Nereden biliyorsun? Belki Allah, Bedir'e katılanlara 'Dilediğinizi yapın, sizi bağışladım.' demiştir.*" diyerek Hâtıb'ı nifak zannından

313 Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5753).

314 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 10/466.

315 Buḫârî, "Vesâyâ", 8 (No. 2598); Müslim, "İmân", 107.

316 Buḫârî, "Tefsir", 368 (No. 4608); Müslim, "Sahâbenin Faziletleri", 2494.

temize çıkarmış ve Ömer'i de sözünden dolayı mâzur görmüştür.[317] Ayrıca Ömer'e (r.a.) bunun dışında bir ifade kullanmamıştır.[318]

Akla şöyle bir düşüncenin gelmesi muhtemeldir: "Ömer, Müslüman kardeşine kâfir değil münafık dedi. Dolayısıyla bu olay, kardeşine kâfir diyen bir kimsenin mazeretine delil olmaz." Fakat muhkem naslarla sabit olduğu üzere âkıbet yönünden münafıklar, dünyada iken kâfir hükmü görenlerden ahirette daha aşağıda olacaklardır.[319] Dünyada Müslüman hükmü görmelerinin sebebi ise küfürlerini gizlemeleridir. Ayrıca buna benzer olaylardan biri İfk Hadisesi'nde Üseyd b. Hudayr'ın Sa'd b. Ubâde'ye (r.anhumâ) sarf ettiği bir sözden ötürü "Yalan söyledin… Çünkü sen münafıkları koruyan bir münafıksın."[320] demesidir. İlâveten Muâz b. Cebel'in (r.a.) yatsı namazında Bakara sûresini okumaya başlaması üzerine, bir adamın arkasında namaz kılarken mazereti sebebiyle namazını hafifletmesi olayında da benzer bir durum görülmüştür. Muâz, bu adamla karşılaştığında ona şöyle demiştir: "Sen münafık oldun." Peygamberimiz (s.a.v.), bu olayda Muâz'ı şu sözlerle mazur görmüştür: "*İnsanları fitneye mi sürükledin?*" Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a.v.), Muâz'a imamlık yaptığı namazları hafifletmesini emretmiştir.[321] Netice itibariyle bu yaşananların hiçbirinde Peygamber'in (s.a.v.) iki taraftan birini, itham edilen ifadeyle vasıflandırdığı bilinmemektedir.

Nevevî de aynı şekilde bu hadisin zahiri ile anlaşılmaması gerektiğinden bahsetmiştir. Çünkü Ehl-i sünnet'in ortak görüşüne göre Müslüman, büyük günahlar sebebiyle tekfir edilmez. Bir kimse, İslâm dininin bâtıl olduğunu düşünmediği halde bir başkasına kâfir derse bu durum; kendisini küfre düşürmez. Dolayısıyla bu hadis, âlimler tarafından *müşkil* olan hadisler arasında zikredilmiştir.[322]

Tekfir meselesi, bireyin din kardeşinin inancı hakkında düşünmeden yargıda bulunmasının veya öfke anında kolaylıkla yanlış ifadeler kullanmasının önüne geçmek amacıyla belirli şartlarla sınırlandırılmıştır. Bu şartlar, insanların sert tabiatlarından veya öfke anında kolaylıkla söylenen sözlerden kaynaklanabilecek yanlış anlamaların engellenmesi açısından önemlidir. Binaenaleyh söz konusu hadisi değerlendirirken şunları söylemek

---

317 Ebû Suleymân Ḥamd b. Muḥammed b. İbrâhîm b. el-Ḫaṭṭâb el-Bustî el-Ḫaṭṭâbî, *ʾAʿlâmu'l-Ḥadîṣ*, thk. Muḥammed b. Saʿd b. ʿAbdurraḥmân Âli Suʿûd (b.y.: y.y., 1409/1988), 1/176-177.

318 Bedruddîn el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Ḳârî*, 22/157.

319 en-Nisâ 4/145.

320 Buḫârî, "Megâzî", 32 (No. 3910); Müslim, *Ṣaḥîhu Müslim*, "Tövbe", 2770.

321 Ḫaṭṭâbî, *ʾAʿlâmu'l-Ḥadîṣ*, 1/177.

322 Nevevî, *el-Minhâc*, 2/49.

mümkündür: Peygamber'in (s.a.v.) "*iki kişiden birine döner*" sözü daha ziyade insanları sakındırmak içindir. Hiçbir Müslümanın bir diğer Müslümanı; elinde apaçık bir delil olmadan, tüm şartlar yerine gelmeden ve engeller de ortadan kalkmadan önce tekfir etmesi mümkün değildir. Bu durum, Buhârî'nin de ilgili hadise yer verdiği kitap başlığından anlaşılacağı üzere İslâm ahlâkıyla bağdaşmaz.

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden nakledilen bu hadisin[323] mütabi` diğer rivayetleri sırasıyla; Buhârî[324], Müslim[325], Ebû Dâvûd[326] Tirmizî[327] Muvatta`[328] ve Müsned[329] hadis kaynaklarında geçmektedir. Metin yönünden anlamı tamamıyla değiştirecek lafız farklılıkları görülmemektedir. Fakat bazı rivayetlerde "إِذَا قَالَ الرَّجُلُ لِأَخِيهِ"[330] lafzı yerine, "أَيُّمَا رَجُلٍ قَالَ لِأَخِيهِ"[331] ifadesi geçmektedir. Bu durum, az da olsa kastedilen anlamı özelden genele hamletmektedir.

Tablo 2.1.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Zühlî ve Ahmed b. Saîd – Osman b. Ömer – Ali b. Mübârek – Yahyâ b. Ebû Kesîr – Ebû Seleme b. Abdurrahman – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadir. Ancak Ali b. Mübârek'in sika olmakla birlikte Kûfeliler'in ondan aktardığı hadislerde bazı problemler olduğu[332] Yahyâ b. Ebû Kesîr'in de sika olmakla birlikte tedlîs ve irsâl yaptığı söylenmiştir.[333]
2.	Buhârî 2. isnad	İsmâil b. Îsâ – Mâlik b. Enes – Abdullah b. Dînâr – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir. Ancak İsmâil b. Îsâ'nın sadûk olduğu ve hafızasından rivayet etttiği bazı hadislerde hata ettiği[334], fakat

323 Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5752); Müslim, "İmân", 60.

324 Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5753).

325 Müslim, "İmân", 60. Bir önceki rivayetle aynı yerde geçmektedir. Sened ve metin farklılıkları sebebiyle tekrar zikretmek gekermektedir.

326 Ebû Dâvûd, "Sünne", 16 (No. 4687).

327 Tirmizî, "İmân", 16 (No. 2637).

328 Mâlik b. Enes, "Câmi`", 2069.

329 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/314 (No. 4687); 8/367 (No. 4745); 9/73 (No. 5035); 9/98 (No. 5077); 9/200 (No. 5259); 9/200 (No. 5260); 10/84 (No. 5824); 10/147 (No. 5914); 10/158 (No. 5933); 10/380 (No. 6280).

330 Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5752); Müslim, "İmân", 60.

331 Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5753); Müslim, "İmân", 60 Bk. ikinci rivayet.

332 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 404.

333 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 596.

334 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 108.

			Buhârî ve Müslim'in ondan hadis aktardıkları söylenmiştir.[335]
3.	Müslim 1. isnad	İbn Ebû Şeybe – Muhammed b. Bişr ve Abdullah b. Nümeyr – Ubeydullah b. Ömer – Nâfi` – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
4.	Müslim 2. isnad	Yahyâ b. Yahyâ et-Temimî, Yahyâ b. Eyyûb, Kuteybe b. Saîd ve Ali b. Hucr – İsmâil b. Ca`fer – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
5.	Ebû Dâvûd	Osman b. Ebû Şeybe – Cerîr b. Abdülhamîd – Fudayl b. Gazvân – Nâfi` – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
6.	Tirmizî	Kuteybe b. Saîd – Mâlik b. Enes – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
7.	Muvatta`	Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir. Rivayet *sünâî* olup diğer isnadlara kıyasla en âlî olanıdır.
8.	Müsned 1. isnad	Yahyâ b. Saîd el-Kattân – Süfyân es-Sevrî – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
9.	Müsned 2. isnad	Ya`lâ b. Ubeyd – Fudayl b. Gazvân – Nâfi` – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir. Fakat Ya`lâ b. Ubeyd'in sika olmakla birlikte Sevrî'den aktardığı rivayetlerde zayıflık (lîn) olduğu söylenmiştir.[336]
10.	Müsned 3. isnad	Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
11.	Müsned 4. isnad	Haccâc b. Muhammed – Şu`be b. Haccâc – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir. Bu senedi İmam Ahmed'in oğlu Abdullah (öl. 290/903), *vicâde* yoluyla nakletmiştir.[337]
12.	Müsned 5. isnad	Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
13.	Müsned 6. isnad	Vekî` b. Cerrâh – Fudayl b. Gazvân – Nâfi` – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.

[335] Ebü'l-Fażl Şihâbüddîn Aḥmed b. ʿAlî b. Muḥammed el-ʿAsḳalânî İbn Ḥacer el-ʿAsḳalânî, *Tehẕîbu't-Tehẕîb*, thk. İbrâhîm ez-Zeybek - Âdil Mürşid (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1326/1908), 1/157.

[336] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 609.

[337] Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 9/98 (No. 5077)"وَجَدْتُ فِي كِتَابِ أَبِي", Babamın kitabında buldum.

14.	Müsned 7. isnad	Affân b. Müslim – Sahr b. Cüveyriye – Nâfi` – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir. İmam Ahmed, Sahr'ın son derece sika olduğunu söylemiştir. Fakat el-Kattân; onun, kitabını kaybedip sonradan bulduğunu belirterek eleştiride bulunmuştur.[338]
15.	Müsned 8. isnad	Müemmel b. İsmâil – Süfyân es-Sevrî – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir. Fakat Müemmel b. İsmâil'in sadûk olmakla birlikte hıfzının iyi olmadığı belirtilmiştir.[339]
16.	Müsned 9. isnad	İshak b. Îsâ – Mâlik b. Enes – Abdullah b. Dînâr – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.
17.	Müsned 10. isnad	Abdullah b. Nümeyr ve Hammâd b. Üsâme – Ubeydullah b. Ömer – Nâfi` – İbn Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadir.

2.2. Mümine Küfür İsnad Etmek

Sâbit b. Dahhâk'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "مَنْ حَلَفَ بِمِلَّةٍ غَيْرِ الْإِسْلَامِ كَاذِبًا فَهُوَ كَمَا قَالَ، وَمَنْ قَتَلَ نَفْسَهُ بِشَيْءٍ عُذِّبَ بِهِ فِي نَارِ جَهَنَّمَ، وَلَعْنُ الْمُؤْمِنِ كَقَتْلِهِ، وَمَنْ رَمَى مُؤْمِنًا بِكُفْرٍ فَهُوَ كَقَتْلِهِ/*Her kim İslâm dini dışında bir millet üzerine yalan yere yemin ederse söylenen şey gibidir. Ve kim kendini bir şeyle öldürürse o şeyle cehennem ateşinde azap edilir. Bir mümine lanet etmek onu öldürmek gibidir. Bir mümine küfür isnad etmek de onu öldürmek gibidir.*"[340]

Hadiste geçen "مِلَّةٍ" ifadesinden kastedilen dindir. İbn Battâl'a göre, başka bir din üzerine yemin eden kimse bunu kasıtlı bir şekilde yapmışsa kâfir olma riski taşır. Aksi takdirde küfür hükmünü doğurmaz. Başka bir din üzerine yemin etmek, "Eğer şöyle yaparsam yahudi olurum." demek gibidir. Bir kimse böyle bir söz söylemekle yalancı durumuna düşer. Yoksa yahudi olmaz. Kâdî Beyzâvî (öl. 685/1286) "söylenen şey gibi olmak" ifadesinden, o dine mensup olanların çekeceği azap ile cezalanmak anlamının kastedilmiş olma ihtimalinden bahsetmiştir.[341] Hadisten çıkan sonuç, insanları bu tür durumlardan uzaklaştırmak için ağır bir

[338] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 274.

[339] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 555.

[340] Buḫârî, "Edeb", 73 (No. 5754).

[341] Bedruddîn el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Ḳârî*, 22/158.

uyarı mahiyetinde olduğudur.[342] Aynı zamanda bir mümine küfür isnad etme konusu müstakil olarak önceki başlıkta geçmişti.

Bu hadisin mütabi` rivayetleri Buhârî[343] ve Müsned[344] kaynaklarında bulunmaktadır. Hadisin içerdiği bilgilerin yalnız *Müsned*'de sıralama yönüyle diğer iki rivayetten ayrılması dışında metinler, muhteva itibariyle neredeyse birebir aynıdır.

Tablo 2.2.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Muhammed b. Beşşâr – Osman b. Ömer – Ali b. Mübârek – Yahyâ b. Ebû Kesîr – Ebû Kılâbe – Sâbit b. Dahhâk (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ebû Kılâbe'nin sika olmakla birlikte çokça irsâl yaptığı söylenmiştir.[345]
2.	Buhârî 2. isnad	Mûsâ b. İsmâil – Vüheyb b. Hâlid – Eyyûb es-Sahtiyânî – Ebû Kılâbe – Sâbit b. Dahhâk (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Vüheyb b. Hâlid'in sika olmakla birlikte ömrünün sonlarına doğru hıfzında az da olsa zayıflama olduğu söylenmiştir.[346]
3.	Buhârî 3. isnad	Muallâ b. Esed – Vüheyb b. Hâlid – Eyyûb es-Sahtiyânî – Ebû Kılâbe – Sâbit b. Dahhâk (r.a.)	Râviler sikadır.
4.	Müsned	Yahyâ b. Saîd el-Kattân ve Yezîd b. Hârûn – Hişâm ed-Düstüvâî – Yahyâ b. Ebû Kesîr – Ebû Kılâbe – Sâbit b. Dahhâk (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Hişâm ed-Düstüvâî'nin sika olmakla birlikte Kaderîlik ile itham edildiği söylenmiştir.[347]

2.3. Namazla Zekâtı Birbirinden Ayırmak

Ebû Hüreyre (r.a.) şöyle buyurmuştur: " لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رضي الله عنه، وَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ مِنْ الْعَرَبِ، فَقَالَ عُمَرُ رضي الله عنه: كَيْفَ تُقَاتِلُ النَّاسَ؟ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صلى الله عليه وسلم: (أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَقُولُوا لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، فَمَنْ قَالَهَا فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلَّا بِحَقِّهِ، وَحِسَابُهُ عَلَى اللَّهِ). فَقَالَ: وَاللَّهِ لَأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ، فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ، وَاللَّهِ لَوْ مَنَعُونِي عَنَاقًا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلَى رَسُولِ اللَّهِ صلى الله

342 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 10/515.

343 Buḫârî, "Edeb", 44 (No. 5700); "Eymân ve'n-nüzûr", 6 (No. 6276).

344 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 26/312 (No. 16385).

345 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 304.

346 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 586.

347 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 573.

عليه وسلم لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنْعِهَا. قَالَ عُمَرُ رضي الله عنه: فَوَاللَّهِ مَا هُوَ إِلَّا أَنْ قَدْ شَرَحَ اللَّهُ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ رضي الله عنه، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ./Resûlullah (s.a.v.) vefat ettiğinde ve Ebû Bekir (r.a.) halife olduğunda Araplardan küfre girenlerden bir kısmı kâfir oldu. Bunun üzerine Ömer (r.a.) dedi ki: 'İnsanlarla nasıl savaşabilirsin? Halbuki Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: *'Bana, insanlar 'Lâ ilâhe illallah' deyinceye kadar onlarla savaşmam emredildi. Kim bunu söylerse, (İslâm'ın) hakkı dışında malını ve canını benden korumuş olur, onun hesabı ise Allah'a aittir.'* Ebû Bekir (r.a.) dedi ki: 'Vallahi, namaz ile zekât arasında ayrım yapanlarla savaşacağım. Çünkü zekât, malın hakkıdır. Vallahi, Resûlullah'a (s.a.v.) verdikleri bir dişi oğlağı bile bana vermekten kaçınırlarsa onu vermemeleri yüzünden onlarla savaşırım.' Ömer (r.a.) dedi ki: 'Vallahi, Allah Ebû Bekir'in göğsünü açıp rahatlattı, böylece bu işin hak olduğunu anladım.'"[348]

Peygâmber'in (s.a.v.) vefatıyla birlikte ridde hadisleri gerçekleşti. İrtidat edenler iki sınıfa ayrılmaktaydı. Bunlardan ilki İslâm dininden çıkıp küfre girenlerdir. Hadiste geçen "Araplardan küfre girenlerden bir kısmı kâfir oldu." sözünden kastedilen bu gruptur. Bu kesim de kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi Müseylimetülkezzâb'ın nübüvvet iddiasını doğrulayanlar, ikinci sınıf ise henüz Peygamber (s.a.v.) hayattayken peygamberlik iddiasını başlatan Esved el-Ansî'yi tasdik edenler idi. Bu iki zümre de Peygamber'in (s.a.v.) nübüvvetini inkâr eden ve O'nun dışında başka kimseleri kendilerine peygamber kabul edenlerdir. Dolayısıyla Ebû Bekir (r.a.) onlarla savaştı ve iki yalancıyı da öldürerek birliklerini bozmuş oldu.[349]

Hadisteki küfür ehlinden kastedilen ikinci sınıfın ilki ise namaz ve zekât gibi şer'î bazı hükümleri terk edip reddeden irtidat ehlidir. Bunlar Câhiliye hallerine geri dönmüşlerdir. Hatta o dönemde yeryüzünde Mekke, Medine ve Bahreyn'de yer alan Cuvâsâ dışında Allah'a (a.c.) secde edildiği bilinen bir mescid kalmamıştır. İkinci sınıf ise, namaz ile zekâtın arasını ayıran; namazı kabul etmekle birlikte, zekâtın farziyetini ve halifeye ödenmesini inkâr eden bağy ehli kimselerdi. Bağy ismi daha sonra verilmiştir. Bu kesimin içerisinde zekâtlarını halifeye vermek isteyenler (Yerbû'oğullları gibi) de vardı. Fakat kabile reisleri onları alıkoymuş ve imama vermek üzere toplanan zekâtı kendi aralarında pay etmişlerdi. Bu zümrenin varlığından ötürü Ömer (r.a.), Ebû Bekir'in (r.a.) düşüncesinin aksine görüş belirtmiş ve Peygamber'in (s.a.v.) hadisini hatırlatmak istemiştir. Böyle yapmakla Ömer (r.a.), hadisin zahirine göre bir fikir beyan

---

348 Buḫârî, "Zekât", 1 (No. 1335); Müslim, "İman", 20 Müslim'in rivayetinde keçi yavrusu yerine "عِقَال" yani deve yuları ifadesi geçmektedir.

349 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/202.

etmiş fakat Ebû Bekir (r.a.) "Zekât malın hakkıdır." sözüyle kan ve malın korunma şartlarını zikretmiştir.[350]

Sahâbenin (r.anhum) kâfir dediği kimseler; nübüvvet iddiasında bulunan yalancıları tasdik eden, namaz ve zekât gibi şer'î hükümleri terk edip inkâr eden kimselerdir. Dinin asıllarını kabul etmekle birlikte zekâtı vermeyen kimseler ise bağy ehli olarak görülmüştür. Fakat dinden dönenlerin bazı amellerine muvafakat etmeleri dolayısıyla mürted ismi onlara da bulaşmıştır.[351]

Peygamber'in (s.a.v.) vefatından sonra zekât vermeyi reddedenler bunu bir te'vile binaen yapmışlardır. Onlara göre, "*Onları arındırmak ve temize çıkarmak üzere mallarından sadaka al! Bir de onlar için dua et; çünkü senin duan onlara huzur verir...*"[352] âyetinin muhatabı Resûlullah'tır. O'nun (s.a.v.) dışında hiç kimse insanlardan zekât almak suretiyle onları arındıramaz ve yapacakları dua da Allah Resûlü'nün (s.a.v.) duasının yerini tutmaz. Fakat bu te'vil ve kıyas birkaç sebepten ötürü bâtıl olmaktadır. Kur'ân'da hitapların üç farklı şekilde geldiği görülmektedir.

1- Hitabından da anlaşılacağı üzere herkesi kapsayan: "*Ey iman edenler! Sizden öncekilerin üzerine yazıldığı gibi…*"[353], "*Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalkacağınız zaman…*"[354] formundaki âyetlerdir.
2- Hitabın yalnız Resûlullah'a (s.a.v.) ait olduğu ve başka kimseleri hariçte bırakan "*Gecenin bir vaktinde kalkıp kendine mahsus nâfile bir ibadet olarak da namaz kıl…*"[355]*, "…diğer müminlere değil, sırf sana mahsus olmak üzere, onu da sana helâl kıldık.*"[356] türevdeki âyetlerdir.
3- Hitabın Allah Resûlü'ne (s.a.v.) yönelik olduğu, fakat O'nunla birlikte herkesi kapsayan; "*Kur'ân okuyacağın vakit, o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın.*"[357], "*Gündüzün güneşin gün ortasını aşmasından gecenin karanlığına kadar namazı*

350 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/202-203.

351 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/204.

352 et-Tevbe 9/103.

353 el-Bakara 2/183.

354 el-Mâide 5/6.

355 el-İsrâ 17/79.

356 el-Ahzâb 33/50.

357 en-Nahl 16/98.

kıl…"[358] şeklindeki âyetlerdir. Bu yüzdendir ki Tevbe sûresinde geçen zekâtla ilgili âyet, Peygamber (s.a.v.) ile birlikte bütün ümmeti kapsamaktadır. Çünkü teklife konu olan ameller, O'nun (s.a.v.) örnekliğinde yapılmalıdır. Ayrıca devlet imamının ve zekât memurunun da zekât veren kimselere dua etmesi imkân dahilindedir. Her kime olursa olsun zekât verenlerin, Resûlullah'ın (s.a.v.) müjdesine mazhar olmaları umulur. Bazen de "*Şayet sana indirdiklerimizden şüphen varsa, senden önce kitabı okuyanlara sor. Rabbinden sana gelen, gerçeğin ta kendisidir, sakın şüphelenenlerden olma!*"[359] âyetinde olduğu gibi hitap O'nadır (s.a.v.) fakat bahsedilen durumu Allah Resûlü'ne yakıştırmak mümkün olmadığı için esas muhatap başka kimseler olarak kabul edilmiştir.[360]

Ridde olaylarının yaşandığı dönemde zekâtı inkâr edip vermeyi reddedenler ile daha sonraları zekâtı inkâr edenlerin aynı kategoriye dahil edilmediği söylenmiştir. Bugün zekâtı inkâr eden kişi Müslümanların icmâıyla kâfir olur. Bunun sebebi ise o dönemde insanlar henüz yeni İslâm ile tanışmışlardı. Şer'î hükümleri tam mânasıyla öğrenmemiş olmaları mümkündür. Aynı zamanda nesh dolayısıyla değişen hükümlerin üzerinden uzun zaman geçmemişti. Fakat günümüzde İslâm'ın bütün hükümleri yayılmıştır. Âlim ve cahil herkes bu bilgileri edinme konusunda aynı imkânlara sahiptir. Dolayısıyla bir kimsenin zekât hükmünü inkâr etmek için başvuracağı herhangi bir te'vilin kesinlikle geçersiz olduğu belirtilmiştir.[361]

Ömer'in (r.a.) Ebû Bekir'e (r.a.), karşı görüşü savunmak için söylediği hadisin bazı varyantlarında "zekât" ibaresi de yer almaktadır. Ebû Hüreyre'nin (r.a.) anlattığı olayda zikredilen hadiste zekâttan bahsetmemiş olması o esnada Ebû Bekir ve Ömer (r.anhumâ) arasında geçen hadisenin odak noktası olduğunu akla getirmektedir. Ayrıca bu durum, mecliste bulunanların bu hadisin tam metnine vâkıf olabilecekleri düşüncesinden de kaynaklanmış olabilir. Söz konusu ilâvenin bulunduğu Abdullah b. Ömer (r.anhumâ) tarafından rivayet edilen hadiste, Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*İnsanlarla, Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehadet edinceye, namazı kılıncaya ve zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum.*"[362] Bu hadisten hareketle şunları söylemek mümkündür: Şayet Ebû Bekir (r.a.), bu hadisi biliyor olsaydı hadis varken kıyası delil olarak

---

358 el-İsrâ 17/78.

359 Yûnus 10/94.

360 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/204-205.

361 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/205.

362 Buḫârî, "İmân", 15 (No. 25); Müslim, "İmân", 22.

kullanmazdı. Ömer (r.a.), bu hadisten haberdar olsaydı Ebû Bekir'e kesinlikle itiraz etmezdi. Tüm bunlardan anlaşılmaktadır ki söz konusu sahâbe (r.anhum) dahi olsa her hadisin söylendiği ortamda bulunmak veya işitilse bile her hadisi ezberlemek mümkün olmayabilir.[363]

Hadisler arasındaki lafız farklılıklarının sebebi Hattâbî'ye göre, hadislerin ifade ettiği anlamlardan kaynaklanmaktadır. Ona göre "Lâ ilâhe illallah" sözünü söylemek putperestler için zimmet şartıdır. Yoksa bu hadisten Ehl-i kitap olanlar kastedilmemektedir. Zira onlar zaten Allah'tan (a.c.) başka ilah yoktur sözünü söylerler. Kâdî İyâz'a göre de söz konusu şartın koşulduğu kişiler Arap müşrikleri, putperest ve tevhidi kabul etmeyen kimselerdir. Bunun dışında kâfir iken de 'lâ ilâhe illallah' diyenlerden sadece bu kelime kabul edilmez. Nevevî ise ek olarak Resûlullah'ın (s.a.v.) getirdiklerinin tümüne iman etmeyi Ebû Hüreyre'nin (r.a.) rivayet ettiği "*...Allahtan başka ilah olmadığına şehadet edinceye, bana ve getirdiğim şeylere iman edinceye kadar...*"[364] hadisinden yola çıkarak şart koşmuştur.[365]

Canların ve malların korunmasıyla ilgili zekât lafzının geçtiği hadisin içerisinde küfür lafzı yer almadığı için bu hadisi ayrıca konu başlığı olarak ele almadık. Fakat hem buradaki konuyla ilgili olması hem de anlamında küfre değinilen ifadelerin bulunmasından ötürü kısaca değinmemiz gerekmektedir. Buhârî bab başlığı olarak "*Şayet tövbe ederler, namazlarını kılarlar ve zekâtlarını verirlerse artık onları serbest bırakın.*"[366] âyetini zikrettiği yerde bu hadisi ele almıştır.[367] İbn Hacer'e göre bu hadis, âyette geçen tövbenin tefsiridir. Tövbeden kasıt küfürden tevhide dönmektir. Aynı zamanda bu hadisin Mürcie'ye reddiye niteliği taşıdığını söylemiştir. Zira onlar amelsiz imanın makbül olacağını savunmuşlardır.[368]

Bu başlıkta incelediğimiz rivayetlerde görülmektedir ki İslâm'da inkâr etmeksizin amellerin terki, hakkında sahih ve sarih delil bulunmadığı sürece küfür sebebi değildir. Bazı amellerin terki kişiyi sorumlu yaparken bazıları ise toplumsal sâiklerden ötürü siyasî otorite müdahalesini gerekli kılmıştır.[369]

---

363 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/205-206.

364 Müslim, "İmân", 21.

365 Nevevî, *el-Minhâc*, 1/206-207.

366 et-Tevbe 9/5.

367 Buḫârî, "İmân", 15 (No. 25).

368 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 1/75.

369 Tirmizî, "İmân", 9 (No. 2622).

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden nakledilen rivayetin[370] mütabi` varyantları sırasıyla; Buhârî[371], Ebû Dâvûd[372], Tirmizî[373], Nesâî[374] ve Müsned[375] hadis kitaplarında geçmektedir. Bu rivayetlerin tamamında Ebû Bekir ile Ömer (r.anhumâ) arasında geçen konuşma yer almaktadır. Rivayetler arasında metin yönüyle önemli farklılıkların bulunmadığını söylemek mümkündür. Yalnız aktarılacak iki isnadın diğer varyantlardan önemli ölçüde farklı olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu hususlara ilgili rivayetin isnadının aktarılacağı sırada değinilecektir.

Tablo 2.3.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Ebü'l-Yemân – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
2.	Buhârî 2. isnad	Ebü'l-Yemân – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Önceki isnadla birebir aynıdır.
3.	Buhârî 3. isnad (önceki senedin tahvili)	Leys b. Sa`d - Abdurrahman b. Hâlid – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Yalnız Abdurrahman b. Hâlid'in sadûk olduğu söylenmiştir.[376]
4.	Buhârî 4. isnad	Yahyâ b. Bükeyr – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Yahyâ b. Bükeyr'in sika olmakla birlikte Mâlik b. Enes'ten semâı konusunda eleştiri yapılmıştır.[377]
5.	Buhârî 5. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Müslim	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Buhârî'nin son isnadıyla birebir aynıdır.
7.	Ebû Dâvûd 1. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Buhârî'nin son isnadıyla birebir aynıdır.

370 Buḫârî, "Zekât", 1 (No. 1335); Müslim, "İman", 20.

371 Buḫârî, "Zekât", 39 (No. 1388); "İstitâbetü'l-mürteddîn", 3 (No. 6526); "İ'tisâm bi'l-kitâb ve's-sünne", 2 (No. 6855).

372 Ebû Dâvûd, "Zekât" (No. 1556); 1 (No. 1557).

373 Tirmizî, "İmân", 1 (No. 2607).

374 Nesâî, "Zekât", 3 (No. 2443); "Cihâd", 1 (No. 3091); (No. 3092); (No. 3093); (No. 3094); "Tahrîmu'd-dem", 1 (No. 3969); (No. 3970); (No. 3971); (No. 3973); (No. 3975).

375 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/229 (No. 67); 1/270 (No. 117); 1/358 (No. 239); 1/417 (No. 335); 15/286 (No. 9475); 16/489 (No. 10840).

376 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 339.

377 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 592.

8.	Ebû Dâvûd 2. İsnad	İbnü's-Serh ve Süleyman b. Dâvûd – İbn Vehb – Yûnus b. Yezîd – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Yûnus b. Yezîd'in sika olmakla birlikte rivayetlerinde hatalara rastlandığı, yalnız Zührî'den aktardığı rivayetlerde nadir hata yaptığı söylenmiştir.[378]
9.	Tirmizî	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Buhârî'nin son isnadıyla birebir aynıdır.
10.	Nesâî 1. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Buhârî'nin son isnadıyla birebir aynıdır.
11.	Nesâî 2. isnad	Kesîr b. Ubeyd – Muhammed b. Harb – Zübeydî – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
12.	Nesâî 3. isnad	Ahmed b. Muhammed b. Mugīre – Osman b. Saîd – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Ahmed b. Muhammed b. Mugīre'nin sadûk olduğu söylenmiştir.[379]
13.	Nesâî 4. isnad (önceki senedin tahvili)	Kesîr b. Ubeyd – Bakıyye b. Velîd – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Bakıyye b. Velîd'in sadûk olduğu, çokça tedlîs yaptığı ve zayıf râvilerden rivayet aktardığı söylenmiştir.[380]
14.	Nesâî 5. isnad	Ahmed b. Süleyman – Müemmel b. Fadl – Velîd b. Müslim – Şuayb b. Ebû Hamza ve Süfyân b. Uyeyne – Zührî – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Velîd b. Müslim'in sika olmakla birlikte çokça tedlîs ve *tesviye* yaptığı söylenmiştir.[381]
15.	Nesâî 6. isnad[382]	Muhammed b. Beşşâr – Amr b. Âsım – İmrân Ebü'l-Avvâm – Ma`mer b. Râşid – Zührî – Enes b. Mâlik (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Amr b. Âsım'ın sadûk olduğu ve hafızasında bazı zayıflıklar bulunduğu[383], İmrân Ebü'l-

[378] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 614.

[379] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 84.

[380] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 126.

[381] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 584.

[382] Bu isnadla gelen rivayette, Ebû Bekir'in (r.a.) Ömer'e (r.a.) verdiği cevapta; "Şüphesiz ki Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: 'İnsanlar Lâ ilâhe illallah Muhammedün resûlullah diyinceye, namazı kılıncaya ve zekâtı verinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum...'" şeklinde diğer rivayetlerin metinlerinde bulunmayan bir ifade yer almaktadır. Hadiste geçen zekât hususunu Ebû Bekir (r.a.) zikretmektedir. Dolayısıyla isnadı daha sağlam olan rivayetlere muhalif bir metin olduğu görülmektedir. Ayrıca Nesâî; Ebü'l-Avvâm'ın hadislerde sağlam biri olmadığını, hadisin hatalı olduğunu ve daha öncesinde Zührî - Ubeydullah b. Abdullah - Ebû Hüreyre (r.a.) isnadıyla ele aldığı rivayetin daha doğru olduğunu belirtmiştir. Bk. Nesâî, "Cihâd", 1 (No. 3094).

[383] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 423.

			Avvâm'ın da sadûk olduğu, vehminin olduğu ve Haricî görüşlerinin bulunmasıyla itham edildiği söylenmiştir.[384]
16.	Nesâî 7. isnad[385]	Muhammed b. Beşşâr – Amr b. Âsım – İmrân Ebü'l-Avvâm – Ma`mer b. Râşid – Zührî – Enes b. Mâlik (r.a.)	İsnad ve metin bir öncekiyle tamamen aynıdır.
17.	Nesâî 8. isnad	Kuteybe b. Saîd – Leys b. Sa`d – Ukayl – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Nesâî'nin ilk isnadıyla, dolayısıyla Buhârî'nin son isnadıyla birebir aynıdır. Nesâî, küçük farklılıklar dışında metni neredeyse birebir aynı zikretmiştir.
18.	Nesâî 9. isnad	Ziyâd b. Eyyûb – Muhammed b. Yezîd – Süfyân b. Hüseyin – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Süfyân b. Hüseyin'in sika olmakla birlikte Zührî'den aktardığı rivayetlerin dışında güvenirliği söz konusu olmuştur.[386]
19.	Nesâî 10. isnad	Ahmed b. Muhammed b. Mugīre – Osman b. Saîd – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
20.	Nesâî 11. isnad	Ahmed b. Süleyman – Müemmel b. Fadl – Velîd b. Müslim – Şuayb b. Ebû Hamza ve Süfyân b. Uyeyne – Zührî – Saîd b. Müseyyeb – Ebû Hüreyre (r.a.)	Nesâî'nin 5. isnadıyla aynıdır. Metin yönüyle de neredeyse birebir aynı olduğunu söylemek mümkündür.
21.	Müsned 1. isnad	Muhammed b. Yezîd – Süfyân b. Hüseyin – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
22.	Müsned 2. isnad	Isâm b. Hâlid ve Ebü'l-Yemân – Şuayb b. Ebû Hamza – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Isâm b. Hâlid'in sadûk olduğu söylenmiştir.[387]
23.	Müsned 3. isnad	Abdürrezzâk b. Hemmâm – Ma`mer b. Râşid – Zührî –	Râviler sikadır. Fakat Abdürrezzâk b. Hemmâm'ın sika olmakla birlikte Şiî

384 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 429.

385 Bu ve bir önceki isnadın dışında konuyla ilgili zikredilen mütabi` rivayetlerin hiçbirinde savaşmamak için şart koşulan: "Lâ ilâhe illallah/Lâ ilâhe illallah, Muhammedün resûlullah" lafızlarından başkası bulunmamaktadır. Bu da Ebû Hüreyre (r.a.) kanalıyla gelen rivayetlerin tamamının aynı olduğunu, yalnız Enes b. Mâlik (r.a.) kanalıyla zikredilen hadisin farklılıklar içerdiğini göstermektedir. Bahsi geçen rivayetler için bk. Nesâî, "Cihâd", 1 (No. 3094); "Tahrîmu'd-dem", 1 (No. 3969).

386 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 244.

387 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 390.

		Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	eğiliminin bulunduğu, hayatının son döneminde görme yetisini kaybettiği ve hıfzında değişimler olduğu söylenmiştir.[388]
24.	Müsned 4. isnad	İbrâhim b. Hâlid – Rebâh b. Zeyd – Ma`mer b. Râşid – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
25.	Müsned 5. isnad	Muhammed b. Yezîd – Süfyân b. Hüseyin – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	İmam Ahmed'in ilk isnadıyla aynıdır. Metinler de neredeyse birebir aynıdır.
26.	Müsned 6. isnad	Ravh b. Ubâde – Muhammed b. Ebû Hafsa – Zührî – Ubeydullah b. Abdullah – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Muhammed b. Ebû Hafsa'nın sadûk olduğu ve hatalarının bulunduğu söylenmiştir.[389]

Ayrıca konuyla ilgili yalnız Resûlullah'tan (s.a.v.) rivayet edilen, "أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ" hadisinin mütabi` varyantları ise sırasıyla; Buhârî[390], Müslim[391], Ebû Dâvûd[392], Tirmizî[393], Nesâî[394] ve Müsned[395] hadis kaynaklarında yer almaktadır.

2.4. Müslümanların Birbirleriyle Savaşması

Cerîr b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: لَا تَرْجِعُوا بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ/*Benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin.*"[396]

İbn Hacer'e göre hadiste bahsedilen dönmekten kasıt dinî anlamda değildir. Câhiliye'de var olan kabilecilik ve düşmanlık âdetlerine geri dönmektir. Bu sebeple Müslümanların

---

388 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 354.

389 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 474.

390 Buḫârî, "İmân", 15 (No. 25); "Kıble", 1 (No. 385); "Cihâd ve's-siyer", 101 (No. 2786).

391 Müslim, "İmân", 21; 22.

392 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 102 (No. 2640); (No. 2641).

393 Tirmizî, "İmân", 1 (No. 2606); (No. 2608); "Tefsîr", 77 (No. 3341).

394 Nesâî, "Cihâd", 1 (No. 3090); (No. 3095); "Tahrîmu'd-dem", 1 (No. 3966); (No. 3967); (No. 3972); (No. 3974); (No. 3976); (No. 3977); (No. 3979); (No. 3982); (No. 3983); "İmân ve Hükümleri", 15 (No. 5003).

395 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/222 (No. 8544); 14/481 (No. 8904); 16/138 (No. 10158); 16/139 (No. 10159); 16/308 (No. 10518); 16/481 (No. 10822); 20/349 (No. 13056); 21/59 (No. 13348); 22/119 (No. 14209); 22/423 (No. 14560); 23/18 (No. 14650); 23/398 (No. 15241); 26/81 (No. 16160); 26/87 (No. 16163); 36/433 (No. 22122).

396 Buḫârî, "İlim", 43 (No. 121); Müslim, "İmân", 65.

birbirlerini öldürmeleri zemmedilmiştir.[397] Nevevî, bu hadiste geçen küfürden ne kastedildiğiyle ilgili yedi görüş aktarmıştır:

1- Küfürden kastedilen, öldürme işini helal saymaktır.
2- İslâm'ın, Müslümanlar üzerindeki nimetlerine karşı nankörlüktür.
3- Küfre yaklaştıran bir amel olmasıdır.
4- Kâfirlerin amelleriyle benzerlik göstermektir.
5- Gerçek anlamda dinden çıkaran küfürdür.
6- Hattâbî ve bazı kimselere göre silahlanma anlamında kullanılan küfürdür.
7- Müslümanların birbirini tekfir etmeleri sonucu savaşmalarıdır.

Tüm bu görüşlerden sonra Nevevî, dördüncü görüşü en mâkul olarak kabul ettiğini belirtmiştir.[398]

Bu hadiste bahsedilen kâfirler olmanın, hakiki mânayı ifade etmediğinin izahı, bizzat sâhabe (r.anhum) arasında cereyan eden savaşlardır. Âişe (r.anhâ), Talha b. Ubeydullah ve Zübeyr b. Avvâm (r.anhumâ) gibi aşere-i mübeşşereden sahâbelerin aralarında bulunduğu 1.000 kişilik ordu ile Ali'nin (r.a.) komuta ettiği 3.000 kişi Cemel vak'ası olarak bilinen olayda karşı karşıya gelmişler ve Âişe'nin (r.anhâ) etrafında bulunan 70 kişi öldürülmüştü.[399] Daha sonra çok geçmeden Ali ile Muâviye (r.anhumâ) arasında Sıffîn Savaşı gerçekleşmiştir. Kaynaklarda aktarılan bilgilere göre içlerinde sahâbeden (r.anhum) kimselerin de bulunduğu on binlerce insan bu savaşta hayatını kaybetmiştir.[400] Peygamber'in (s.a.v.) vefatından henüz bir asır geçmemiş olmasına rağmen bu hadiseler yaşanmıştır. O'nun (s.a.v.) bu konuyla ilgili vasiyeti, uzun sayılmayacak bir süre sonra ihlâl edilmiştir. Bunun üzerine çokça eleştiri yapılmıştır. Bir tarafın haklı diğer tarafınsa haksız olduğunu belirtenler de olmuştur. Bazen ileriye gidip sahâbe (r.anhum) hakkında ağza alınmayacak sözler sarf edenler de bulunmuştur. Fakat buna rağmen İslâm tarihinde hiçbir Ehl-i sünnet âlimi, bu yaşananlardan ötürü taraflardan herhangi birini tekfir etmemiştir. Bu tür konular mevzu bahis olduğunda "*Bunların ardından gelenler de "Ey rabbimiz" derler, "Bizi ve bizden önceki iman etmiş kardeşlerimizi bağışla;*

397 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 8/107.

398 Nevevî, *el-Minhâc*, 2/55-56.

399 Ethem Ruhi Fığlalı, "Cemel Vak'ası", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/320.

400 İsmail Yiğit, "Sıffîn Savaşı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/108.

kalplerimizde iman edenlere karşı kötü bir düşünce ve duyguya yer bırakma."[401] âyetinin hatırlanması tavsiye edilmiştir.

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden nakledilen hadisin[402] mütabi` rivayetleri sırasıyla; Buhârî[403], Nesâî[404], İbn Mâce[405], Darimî[406] ve Müsned[407] hadis kaynaklarında geçmektedir. Rivayetlerdeki metinlerin içeriği, verilmek istenen ana mesaj yönüyle farklılık barındırmamaktadır.

Tablo 2.4.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Haccâc b. Minhâl – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
2.	Buhârî 2. isnad	Hafs b. Ömer – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Hafs b. Ömer, sika olmakla birlikte hadis rivayetinden ücret alması nedeniyle kınanmıştır.[408]
3.	Buhârî 3. isnad	Muhammed b. Beşşâr – Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
4.	Buhârî 4. isnad	Süleyman b. Harb – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
5.	Müslim 1. isnad	İbn Ebû Şeybe, Muhammed b. el-Müsennâ[409] ve Muhammed b. Beşşâr – Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.

401 el-Haşr 59/10.

402 Buḫârî, "İlim", 43 (No. 121); Müslim, "İmân", 65.

403 Buḫârî, "Megâzî", 73 (No. 4143); "Diyât", 1 (No. 6475); "Fiten", 8 (No. 6669).

404 Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 29 (No. 4131); (No. 4132).

405 İbn Mâce, "Fiten", 5 (No. 3942).

406 Dârimî, "Menâsik", 573 (No. 1942).

407 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/504 (No. 19167); 31/548 (No. 19217); 31/573 (No. 19259); (No. 19260).

408 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 172.

409 Bu râvinin ismi rivayete baktığımız nüshada, "Muhammed b. el-Leysî" şeklinde geçmektedir. Fakat bu isme ricâl kaynaklarında rastlayamadık. Aynı rivayete, "Câmiu'l-Kütübi't-Tis'a" isimli mobil uygulamadan baktığımızda râvinin adı, "Muhammed b. el-Müsennâ" olarak geçmekteydi. Baskı veya Şâmile programı hatası olduğunu düşünerek söz konusu râvi ile ilgili adalet vasfını, mobil uygulamayı esas alarak vermiş olduk. Râvinin doğru olan künye bilgileri için bk. İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 505.

6.	Müslim 2. isnad (önceki senedin tahvili)	Ubeydullah b. Muâz – Muâz b. Muâz – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
7.	Nesâî 1. isnad	Muhammed b. Beşşâr – Muhammed b. Ca`fer ve Abdurrahman b. Mehdî – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
8.	Nesâî 2. isnad	Ebû Ubeyde b. Ebü's-Sefer – Abdullah b. Nümeyr – İsmâil b. Ebû Hâlid – Kays b. Ebû Hâzim – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ebû Ubeyde'nin sadûk olduğu ve vehminin bulunduğu[410], 100 yılı aşkın yaşayan Kays b. Ebû Hâzim'in sika olmakla birlikte âhir ömründe hıfzının değiştiği söylenmiştir.[411]
9.	İbn Mâce	Muhammed b. Beşşâr – Muhammed b. Ca`fer ve Abdurrahman b. Mehdî – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Nesâî'nin ilk isnadıyla aynıdır.
10.	Darimî	Ebü'l Velîd et-Tayâlisî ve Haccâc b. Minhâl – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Ebü'l Velîd et-Tayâlisî hariç Buhârî'nin ilk isnadıyla aynıdır.
11.	Müsned 1.isnad	Haccâc b. Muhammed – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
12.	Müsned 2.isnad	Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
13.	Müsned 3.isnad	Abdurrahman b. Mehdî – Şu`be b. Haccâc – Ali b. Müdrik – Ebû Zür`a – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.
14.	Müsned 4.isnad	Abdullah b. Nümeyr – İsmâil b. Ebû Hâlid – Kays b. Ebû Hâzim – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır.

2.5. Bir Müslümanı Öldürmek

Abdullah b. Mes'ûd'dan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "سِبَابُ الْمُسْلِمِ فُسُوقٌ، وَقِتَالُهُ كُفْرٌ /*Müslümana sövmek fâsıklıktır, onunla savaşmaksa küfürdür.*"[412]

---

410 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 81.

411 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 456.

412 Buḫârî, "İmân", 35 (No. 48); Müslim, "İmân", 64.

Müslümana sövmek kısmına tezimizin konusu olmadığı için değinmeyeceğiz. Hadiste yer alan küfür ifadesi ise bu işin ne kadar büyük ve tehlikeli olduğunu sorumluluğunun ağırlığını bildirmektedir. Amaç dinleyeni bu işe kalkışmaktan uzak tutmaktır. Aynı zamanda hadis, Müslümanla savaşmak kâfirlerin eylemi olduğundan onlara benzememeyi de öğütler. Bu hadisin sebebi vürûdu olarak şöyle bir olay nakledilir: Resûlullah (s.a.v.) ensardan bazı kimselerin de aralarında bulunduğu bir meclise vardı. Orada etrafındaki insanlarla sürekli tartışan ve onlara hakaret edip söven biri bulunuyordu. Allah Resûlü de bu hadisi söylemiş oldu. Bunun üzerine o adam, bir daha katiyen kimseye sövmeyeceğine yemin etti.[413]

Aynî'nin aktardığına göre, bu hadiste Mürcie'ye reddiye vardır. Çünkü onlar; Müslümana sövmeyi fâsıklık olarak görmezler, onlarla savaşmayı bir tür küfür saymazlar, günah işleyenleri de fâsık olarak isimlendirmezler. Hadiste geçen küfürden kasıt ise dinden çıkmak anlamında değildir. Her ne kadar büyük bir günah da olsa Ehl-i sünnet ulemâsı, Müslümanların günahlarından dolayı tekfir edilemeyeceği konusunda icmâ etmişlerdir. İbn Battâl, küfürden kastın Müslümanların haklarını inkâr etmek olduğunu; Kirmânî (öl. 786/1384), büyük günahların şirke yaklaştırma tehlikesi olduğundan dolayı bu fiilin netice olarak küfre varabileceğini; Hattâbî (öl. 388/99), bu eylemi helal sayan kimsenin hakiki anlamda kâfir olduğunu söylemiştir. Fakat Aynî, çokça te'vil içeren bir lafız söz konusu olduğunda tercümeye en uygun yorumun tercih edilmesinden yana tavır sergilemiştir.[414]

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinden aktarılan hadisin[415] mütabi`leri sırasıyla; Buhârî[416], Tirmizî[417], Nesâî[418], İbn Mâce[419] ve Müsned[420] hadis kaynaklarında geçmektedir. Rivayetler incelendiğinde metinlerin lafzı ve içerdiği mesajın genel itibariyle aynı olduğu görülmektedir. Yalnız İbn Mâce'nin *Sünen*'inden aktarılan rivayet[421], başta zikredilen; "*Müslümana sövmek*

413 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 13/27.

414 Bedruddîn el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Ḳârî,* 1/278-279.

415 Buḫârî, "İmân", 35 (No. 48); Müslim, "İmân", 64.

416 Buḫârî, "Edeb", 44 (No. 5697); "Fiten", 8 (No. 6665).

417 Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 52 (No. 1983); "İmân", 15 (No.2634); (No. 2635).

418 Nesâî, "Tahrîmu'd-dem", 27 (No. 4104); (No. 4105); (No. 4106); (No. 4107); (No. 4108); (No. 4109); (No. 4110); (No. 4111); (No. 4112); (No. 4113).

419 İbn Mâce, "Sünne", 7 (No. 46); 9 (No. 69); "Fiten", 4 (No. 3939).

420 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 6/157 (No. 3647); 7/19 (No. 3903); 7/68 (No. 3957); 7/194 (No. 4126); 7/238 (No. 4178); 7/296 (No. 4262); 7/362 (No. 4345); 7/403 (No. 4394).

421 Bk. İbn Mâce, "Sünne", 7 (No. 46).

fâsıklıktır, onunla savaşmaksa küfürdür."[422] hadisindeki ifadeyle birlikte farklı hususlar da ihtiva etmektedir. Fakat konumuzla ilgili olmadığı için ayrıca zikretme gereği duyulmamaktadır. Ayrıca Müsned'de yer alan rivayetlerden biri de söz konusu hadisin metninden farklı olarak, "*...Malının dokunulmazlığı, kanının dokunulmazlığı gibidir.*"[423] ilâvesini içermektedir.

Tablo 2.5.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Muhammed b. Ar`ara – Şu`be b. Haccâc – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
2.	Buhârî 2. isnad	Süleyman b. Harb – Şu`be b. Haccâc – Mansûr b. Mu`temir – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
3.	Buhârî 3. isnad	Ömer b. Hafs – Hafs b. Gıyâs – A`meş – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ömer'in sika olmakla birlikte bazen vehme düştüğü[424], babasının da sika olmakla birlikte ömrünün sonlarına doğru az da olsa hıfzının değiştiği[425] söylenmektedir.
4.	Müslim 1. isnad	Muhammed b. Bekkâr ve Avn b. Sellâm – Muhammed b. Talha – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Muhammed b. Talha'nın sadûk olduğu haber verilmiş, küçük yaştayken babasından hadis işitmesi inkâr edilmiş ve bazı vehimlerinin olduğu söylenmiştir.[426]
5.	Müslim 2. isnad (önceki isnadın tahvili)	Muhammed b. Müsennâ – Abdurrahman b. Mehdî – Süfyân es-Sevrî – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Müslim 3. isnad (ilk isnadın 2. tahvili)	Muhammed b. Müsennâ – Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
7.	Müslim 4. isnad	İbn Ebû Şeybe ve Muhammed b. Müsennâ – Muhammed b. Ca`fer –	Râviler sikadır.

422 Buḫârî, "İmân", 35 (No. 48); Müslim, "İmân", 64.

423 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 7/296 (No. 4262).

424 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 411.

425 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 173.

426 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 485.

		Şu`be b. Haccâc – Mansûr b. Mu`temir – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	
8.	Müslim 5. isnad (önceki senedin tahvili)	Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr – Affân b. Müslim – Şu`be b. Haccâc – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
9.	Tirmizî 1. isnad	Mahmud b. Gaylân – Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
10.	Tirmizî 2. isnad	Muhammed b. Abdullah b. Bezî` – Abdulhakim b. Mansûr – Abdülmelik b. Umeyr – Abdurrahman b. Abdullah b. Mes`ûd – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Abdulhakim b. Mansûr'un *metrûk* olduğu, Yahyâ b. Maîn (öl. 233/848) tarafından *kizb* ile itham edildiği söylenmiştir.[427] Abdülmelik b. Umeyr'in sika olmakla birlikte hıfzının değiştiği ve bazen tedlîs yaptığı söylenmiştir.[428] Diğer râviler ise sikadır. Hadisin isnad yönünden zayıf olduğunu söylemek mümkündür.
11.	Tirmizî 3. isnad	Mahmud b. Gaylân – Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Tirmizî'nin ilk isnadı ve metniyle birebir aynıdır.
12.	Nesâî 1. isnad	İshak b. Râhûye – Abdürezzâk b. Hemmâm – Ma`mer b. Râşid – Ebû İshak es-Sebîî – Amr b. Sa`d – Sa`d b. Ebû Vakkās (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ebû Dâvûd, İshak b. Râhûye'nin vefatından kısa bir süre önce hafif bir hafıza değişikliği geçirdiğini söylemiştir.[429]
13.	Nesâî 1. isnad	Muhammed b. Beşşâr – Abdurrahman b. Mehdî – Şu`be b. Haccâc – Ebû İshak es-Sebîî – Ebü'l-Ahvas – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ebû İshak'ın ömrünün sonlarında ihtilâta düştüğü söylenmiştir.[430]
14.	Nesâî 2. isnad	Yahyâ b. Hakîm – Abdurrahman b. Mehdî – Şu`be b. Haccâc – Ebû İshak es-Sebîî – Ebü'l-Ahvas – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.

[427] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 332.

[428] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 364.

[429] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 99.

[430] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 423.

15.	Nesâî 3. isnad	Ahmed b. Harb – Süfyân b. Uyeyne – Ebü'z-Ze`ra – Ebü'l-Ahvas – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Ahmed b. Harb'ın sadûk olduğu söylenmiştir.[431]
16.	Nesâî 4. isnad	Mahmud b. Gaylân – Vehb b. Cerîr – Cerîr b. Hazim – Abdülmelik b. Umeyr – Abdurrahman b. Abdullah b. Mes`ûd – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Cerîr b. Hazim'in sika olmakla birlikte Katâde'den naklettiği rivayetlerde zayıflık bulunduğu, hıfzından aktardığı rivayetlerde hatalarının bulunduğu ve ömrünün sonlarına doğru ihtilâta düştüğü ancak bu dönemde hadis rivayet etmediği söylenmiştir.[432]
17.	Nesâî 5. isnad	Muhammed b. Gaylân – Ebû Dâvûd – Şu`be b. Haccâc – Mansûr b. Mu`temir, A`meş ve Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ebû Dâvûd'un sika olmakla birlikte bazı hadislerde hata yaptığı söylenmiştir.[433]
18.	Nesâî 6. isnad	Mahmud b. Gaylân – Vekî` b. Cerrâh – Süfyân es-Sevrî – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Tirmizî'nin ilk isnadı ve metniyle birebir aynıdır. Yalnızca hadis aktarım sîgaları farklı olup Tirmizî, "حَدَّثَنَا" derken; Nesâî, "أَخْبَرَنَا" lafzıyla hadisi nakletmiştir.[434]
19.	Nesâî 7. isnad	Mahmud b. Gaylân – Muâviye b. Hişâm – Süfyân es-Sevrî – Mansûr b. Mu`temir – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Muâviye b. Hişâm'ın sadûk olduğu ve vehminin bulunduğu söylenmiştir.[435]
20.	Nesâî 8. isnad	Kuteybe b. Saîd – Cerîr b. Abdülhamîd – Mansûr b. Mu`temir – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
21.	Nesâî 9. isnad	Muhammed b. Alâ – Ebû Muâviye – A`meş – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
22.	İbn Mâce 1. isnad	Muhammed b. Ubeyd b. Meymûn – Ubeyd b. Meymûn – Muhammed b. Ca`fer – Mûsa b. Ukbe – Ebû İshak	Râviler sikadır. Fakat Muhammed b. Ubeyd'in sadûk olduğu ve hatalarının

431 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 78.

432 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 138.

433 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 250.

434 Hadis aktarım yollarından "ahberenâ" ve "haddesenâ" sîgalarıyla ilgili farklı söylemler bulunmaktadır. Kimi âlimler, ikisinin de semâ yoluyla alınan rivayetleri kastettiğini söylerken; kimileriyse, hadisin kıraat yoluyla alındığını bildirdiğini ifade etmiştir. Bazı âlimlere göreyse iki lafız da derece bakımından aynıdır. Bk. Ahmet Yücel, "İhbâr", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/528-529; Erdinç Ahatlı, "Tahdîs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010), 39/391-392.

435 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 538.

		es-Sebîî – Ebü'l-Ahvas – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	bulunduğu,[436] babasının ise mestûr olduğu söylenmiştir.[437]
23.	İbn Mâce 2. isnad	Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr – Affân b. Müslim – Şu`be b. Haccâc – A`meş –	Râviler sikadır.
24.	İbn Mâce 3. isnad (önceki senedin tahvili)	Hişâm b. Ammâr – Îsâ b. Yûnus – A`meş – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Hişâm b. Ammâr'ın sadûk olduğu ve yaşlılığında *telkin* ile hadis rivayet ettiği, dolayısıyla erken dönemdeki rivayetlerinin daha sağlam olduğu söylenmiştir. Buhârî, ondan hadis nakletmiştir.[438]
25.	İbn Mâce 4. isnad	Hişâm b. Ammâr – Îsâ b. Yûnus – A`meş – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Bir önceki rivayetle sened ve metin yönünden aynıdır.
26.	Müsned 1. isnad	Yahyâ b. Saîd el-Kattân – Şu`be b. Haccâc – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
27.	Müsned 2. isnad	Affân b. Müslim – Şu`be b. Haccâc – Zübeyd b. Hâris, Mansûr b. Mu`temir ve A`meş – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
28.	Müsned 3. isnad	Hişâm b. Abdülmelik – Ebû Avâne – Abdülmelik b. Umeyr – Abdurrahman b. Abdullah b. Mes`ûd – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
29.	Müsned 4. isnad	Abdurrahman b. Mehdî – Süfyân es-Sevrî – Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
30.	Müsned 5. isnad	Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Mansûr b. Mu`temir ve Zübeyd b. Hâris – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.
31.	Müsned 6. isnad	Ali b. Âsım – İbrâhim b. Müslim – Ebü'l-Ahvas – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Ali b. Âsım'ın sadûk olduğu, hata yapıp hatalarında ısrar ettiği ve Şiîlikle itham edildiği[439], İbrâhim b. Müslim'in *leyyinü'l-hadîs* olduğu ve *mevkuf* rivayetleri

[436] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 495.

[437] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 378.

[438] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 573.

[439] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 403.

			merfû olarak aktardığı söylenmiştir.[440]
32.	Müsned 7. isnad	Affân b. Müslim – Şu`be b. Haccâc – Zübeyd b. Hâris, Mansûr b. Mu`temir ve A`meş – Ebû Vâil – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	İmam Ahmed'in 2. isnadı ile metin ve sened yönünden birebir aynıdır.
33.	Müsned 8. isnad	Hasan b. Mûsâ – Şeybân b. Abdurrahman – Abdülmelik b. Umeyr – Abdurrahman b. Abdullah b. Mes`ûd – Abdullah b. Mes`ûd (r.a.)	Râviler sikadır.

2.6. İnsanların Soyuna Dil Uzatmak ve Ölüye Ağıt Yakmak

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: اثْنَتَانِ فِي النَّاسِ هُمَا بِهِمْ كُفْرٌ. الطَّعْنُ فِي النَّسَبِ وَالنِّيَاحَةُ عَلَى الْمَيِّت/*İki şey küfürdür: Soya dil uzatmak ve ölü üzerine ağıt yakmak.*"[441]

Bu hadis, ağıt yakmanın ve nesebe dil uzatmanın haramlığına şiddetle vurgu yapmaktadır. Her iki amel hakkında da farklı görüşler bulunmaktadır. Bunlarla ilgili; helal görenlerin kâfir olacağı, nimet ve iyiliklere nankörlük olabileceği, netice olarak küfre sürükleyeceği, bu fiillerin Câhiliye davranışları olduğu ve kâfirlerin eylemlerine benzediği yönünde yorumlar mevcuttur.[442]

Hadiste geçen "النِّيَاحَةُ" kavramı, Câhiliye'de kadınların cenazeleri esnasında birbirleriyle yardımlaşarak ağlaşmaları ve yas tutmalarını ifade eder. Kadınlar ağlarken yüzlerine de vururlar.[443] Hatta bu işi daha öteye taşıyarak sektör haline getirmişlerdir. Ücretle tutulan *nâiha*lardan kimi saçını başını yoluyor kimi üstünü başını yırtıyor kimi de ölen kişinin kahramanlıklarını anlatan mersiyeler söylüyordu. Bu olay Araplar arasında var olan kan davalarının hatırlatılmasıyla kışkırtma faaliyetine dönebilmekteydi. Yapılan bu uygulamaları amelî ve itikadî sorunlar barındırmasından ötürü İslâm yasaklamıştır.[444]

Peki, ölünün arkasından ağlamak sakıncalı mıdır? Ya da ağlamayla ilgili gelen rivayetlerden kastedilen nedir? Konunun anlaşılması açısından bağlantılı olduğunu düşündüğümüz şu rivayeti de incelemek önemlidir: "Osman'ın (r.a.) bir kızı Mekke'de vefat

---

440 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 94.

441 Müslim, "İmân", 67.

442 Nevevî, *el*-Minhâc, 2/57.

443 İbnü'l-Esîr, *en-Nihâye*, 2/366.

444 Süleyman Uludağ, "Ağıt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/471.

etti. Onun cenazesine katılmak için gittik. İbn Ömer ve İbn Abbas (r.anhum) da oradaydı. Ben onların arasında oturuyordum ya da birinin yanına oturmuştum, sonra diğeri geldi ve yanımda oturdu. İbn Ömer (r.anhumâ), Amr b. Osman'a şöyle dedi: 'Ağlamayı neden yasaklamıyorsun? Çünkü Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: '*Ölen kimse, ailesinin onun için ağlamasıyla azap görür.*' İbn Abbas (r.anhumâ) şöyle dedi: 'Ömer'de (r.a.) bu sözün bir kısmını söylerdi. Sonra bir olay anlattı: 'Ömer (r.a.) ile birlikte Mekke'den dönerken Beydâ mevkiine geldiğimizde bir ağacın gölgesinde bir grup insan gördü ve: 'Git bak, şu kafile kimdir?' dedi. Gidip baktım ve 'Bu Suheyb'dir.' dedim. Bana: 'Onu çağır.' dedi. Suheyb'e dönüp: 'Haydi kalk, Emîrü'l-Mü'minîn'in yanına gel.' dedim. Ömer (r.a.) yaralandığında Suheyb içeri girdi ve ağlamaya başladı: 'Ah kardeşim, ah dostum!' dedi. Ömer (r.a.): 'Ey Suheyb! Benim için mi ağlıyorsun? Oysa Resûlullah (s.a.v.): '*Ölen kişi, ailesinin onun için ağlamasının bir kısmıyla azap görür.*' buyurmuştu. İbn Abbas (r.anhhumâ) şöyle dedi: 'Ömer (r.a.) vefat edince, bunu Âişe'ye (r.anhâ) söyledim. Âişe şöyle dedi: 'Allah, Ömer'e rahmet etsin. Vallahi, Resûlullah (s.a.v.), Allah'ın mümin bir kimseyi ailesinin onun için ağlamasıyla azaplandıracağını söylemedi. Fakat Resûlullah (s.a.v.): '*Allah, kâfirin ailesinin onun için ağlamasıyla azabını artırır.*' buyurdu ve şöyle ekledi: '*Sizin için Kur'ân yeterlidir: 'Hiçbir günahkâr, başkasının günahını yüklenmez.*'[445] İbn Abbas (r.anhumâ) o zaman şöyle dedi: 'Vallahi, güldüren de ağlatan da Allah'tır.'"[446]

Bu rivayette başlangıçta Peygamber'in (s.a.v.) sözünün yanlış algılandığı fakat daha sonra Âişe'nin (r.anhâ) meseleyi fıkhetmesi neticesinde durumun açıklığa kavuştuğu görülmektedir. İslâm'ın yasakladığı ağıt kapsamına girmeyen, ölünün arkasından câiz olan ağlama şeklinin anlaşılması için şu hadisi hatırlamak önem arz etmektedir: "Resûlullah (s.a.v.) ile birlikte İbrâhim'in sütbabası olan demirci Ebû Seyf'in yanına geldik. Resûlullah (s.a.v.) İbrâhim'i kucağına aldı, öptü ve kokladı. Daha sonra onun yanına tekrar girdik ve İbrahim'in son nefesini verdiğini gördük. Resûlullah'ın (s.a.v.) gözlerinden yaşlar süzüldü. Abdurrahman b. Avf (r.a.) O'na: 'Ey Allah'ın Resûlü, sen de mi ağlıyorsun?' diye sordu. Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: '*Ey İbn Avf, bu bir rahmettir.*' Sonra bir başka gözyaşı daha döküldü ve şöyle buyurdu: '*Göz yaşarır, kalp hüzünlenir, ancak biz Rabbimizi razı edecek olandan başka bir şey söylemeyiz. Ey İbrâhim, senin ayrılığın bizi gerçekten hüzne boğdu.*'"[447]

---

[445] ez-Zümer 39/7.

[446] Buḫârî, "Cenâiz", 32 (No. 1226).

[447] Buḫârî, "Cenâiz", 42 (No. 1241); Müslim, "Fedâil", 2315.

Ağıt konusunda İslâm'ın çizdiği sınır, örneklerini verdiğimiz hadisler üzerinden anlaşılmaktadır. Resûlullah'ın (s.a.v.) berî olduğunu söylediği kişi; yas sırasında feryat eden, saçlarını yolan ve elbiselerini yırtan kimsedir.[448] Bununla birlikte haddi aşmadan üzülen, ağlayan, hüznünü Allah'ın (a.c.) razı olmayacağı sözlerden uzak bir şekilde dile getiren veya ölenin arkasından o kimsenin iyiliklerinden bahseden kimse hakkında olumsuz bir şey söylenmemiştir. Hadiste geçen niyâha, genel olarak İslâm'ın temel ilkeleriyle bağdaşmamaktadır.[449] Bu sebeple her durumda olduğu gibi Müslümanların, yakınlarının cenazelerinde de İslâm şeriatının meşru kabul ettiği ölçülerin dışına çıkmaması gerekmektedir.

Müslim'in *Sahîh*'inden aktarılan hadisin[450] küfür lafzının geçtiği mütabi` rivayetleri *Müsned*'de[451] yer almaktadır. Hadisin varyantları metin yönünden incelendiğinde, küçük lafız farklılıkları ve yer değişiklikleri dışında rivayetlerin anlam itibariyle aynı mesajı içerdiği görülmektedir.

Tablo 2.6.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Müslim 1. isnad	İbn Ebû Şeybe – Ebû Muâviye – A`meş – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadir.
2.	Müslim 2. İsnad (ilk isnadın tahvili)	Muhammed b. Abdullah b. Nümeyr – Abdullah b. Nümeyr ve Muhammed b. Ubeyd – A`meş – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadir.
3.	Müsned 1. isnad	Esved b. Âmir – Ebû Bekir b. Ayyâş – A`meş – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadir. Fakat Ebû Bekir b. Ayyâş'ın sika olmakla birlikte yaşlılığında hafızasının kötüleştiği bununla birlikte kitabının sahih olduğu söylenmiştir.[452]
4.	Müsned 2. isnad	Muhammed b. Ubeyd – A`meş – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadir.
5.	Müsned 3. isnad	Abdullah b. Nümeyr – A`meş – Ebû Sâlih – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadir.

448 Buḫârî, "Cenâiz", 36 (No. 1234).

449 Emin Aşıkkutlu, "'Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir' Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014), 64-65.

450 Müslim, "İmân", 67.

451 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/482 (No. 8905); 15/432 (No. 9690); 16/270 (No. 10434).

452 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 624.

2.7. Allah'tan Başkası Adına Yemin Etmek

Abdullah b. Ömer'den (r.anhumâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: مَنْ حَلَفَ بِغَيْرِ اللهِ فَقَدْ كَفَرَ أَوْ أَشْرَكَ/*Kim Allah'tan başkası adına yemin ederse o küfre girmiş ve şirk koşmuştur.*"[453]

Hadisin bazı varyantlarında "أَوْ" yerine "وَ"[454] bağlacı geçmektedir. Nevevî ve İbn Hacer gibi âlimler, bu hadisteki "şirk" ve "küfür" lafızlarının uyarının şiddetinden kaynaklandığını söylemişlerdir. Binaenaleyh Allah'tan (a.c.) gayrısına yemin etmenin haram olduğunu belirtmişlerdir. Âlimlerin çoğuna göre, kişi Câhiliye putlarından birinin adına yemin ettiğinde bu yemin geçersizdir ve sahibinin tövbe etmesi gerekmektedir. Hanefîlere göreyse böyle bir yemin aynı zamanda kefaret gerektirir.[455]

Hadisin mütabi` varyantları, Ebû Dâvûd[456] ve Müsned[457] hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Fakat *Müsned*'de bulunan bir rivayetin[458] dışındaki hadislerin hiçbirinde küfür lafzı geçmeyip yalnızca şirk lafzı yer almaktadır.

Tablo 2.7.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Tirmizî	Kuteybe b. Saîd – Ebû Hâlid el-Ahmer – Hasan b. Ubeydullah – Sa`d b. Ubeyde – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadır. Fakat Ebû Hâlid el-Ahmer'in sadûk olduğu ve hatalarının bulunduğu söylenmiştir.[459]
2.	Ebû Dâvûd	Muhammed b. Alâ – Abdullah b. İdrîs – Hasan b. Ubeydullah – Sa`d b. Ubeyde – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadır. Tirmizî'nin isnadından daha sağlamdır.
3.	Müsned 1. isnad	Abdürrezzâk b. Hemmâm – Süfyân es-Sevrî – Saîd b. Mesrûk es-Sevrî, A`meş ve Mansûr b. Mu`temir – Sa`d b. Ubeyde – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadır.
4.	Müsned 2. isnad	Hüseyin b. Muhammed – Şeybân b. Abdurrahman – Mansûr b. Mu`temir –	Râviler sikadır. Fakat Muhammed el-Kindî ile ilgili ricâl kitapllarında

453 Tirmizî, "Nüzûr ve İmân", 8 (No. 1535).

454 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/249 (No. 6072).

455 Mübârekpûrî, *Tuḥfetü'l-aḥvezî*, 5/113-114.

456 Ebû Dâvûd, "Eymân ve'n-nüzûr", 5 (No 3251).

457 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 8/503 (No. 4904); 9/275 (No. 5375); 9/422 (No. 5593); 10/249 (No. 6072); 10/250 (No. 6073).

458 Bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 10/249 (No. 6072).

459 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 250.

		Sa`d b. Ubeyde ve Muhammed el-Kindî – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. İbn Ebû Hâtim, bu kişinin meçhul olduğunu söylemiştir.[460]
5.	Müsned 3. isnad	Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Mansûr b. Mu`temir – Sa`d b. Ubeyde ve Kindeli bir adam – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadır. Fakat Kindeli bir adamdan kastın kim olduğu bilinmemektedir. Bir önceki isnadda geçen meçhul râvi olma ihtimali söz konusudur.
6.	Müsned 4. isnad	Ebû Hâlid el-Ahmer – Hasan b. Ubeydullah – Sa`d b. Ubeyde – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Râviler sikadır.
7.	Müsned 5. isnad	Muhammed b. Ca`fer – Şu`be b. Haccâc – Mansûr b. Mu`temir – Sa`d b. Ubeyde ve Kindeli bir adam – Abdullah b. Ömer (r.anhumâ)	Müsned'deki 3. rivayetin senedi ile aynıdır. Yalnız metin içerisinde anlamı değiştirmeyen küçük lafız farklılıkları mevcuttur.

2.8. İçki İçmek

Abdullah b. Amr'dan (r.anhumâ) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "لَا يَشْرَبُ الْخَمْرَ رَجُلٌ مِنْ أُمَّتِي فَيَقْبَلَ اللهُ مِنْهُ صَلَاةً أَرْبَعِينَ يَوْمًا، مَنْ شَرِبَ الْخَمْرَ فَقَدْ كَفَرَ، وَكُفْرُهُ أَنْ لَيْسَ لَهُ صَلَاةٌ/*Ümmetimden biri içki içerse Allah onun kırk gün boyunca namazını kabul etmez… Kim içki içerse o küfre düşmüş olur. Onun küfrü, namazının (kabul) olmamasıdır.*"[461]

Hadiste yer alan son ifade tâbiîden Mesrûk'a [öl. 63/683 (?)] ait olup bir sonraki rivayette yer almaktadır. Mesrûk'un yapmış olduğu kıyas, bazı sebeplerden dolayı makul görülmemektedir. Zira imandan sonra küfre giren kişinin cezası "*Müslüman birinin kanı şu üç durumda ancak helal olur...*"[462] hadisinden anlaşılacağı üzere öldürülmektir. Aynı zamanda Peygamber de (s.a.v.) defalarca içki içenlere bu haddi uygulamamıştır. Sahâbe (r.anhum) döneminde de halifeler, içki içenleri öldürtmemiştir. Ebû Bekir (r.a.), Peygamber'in (s.a.v.) uygulamasını sürdürmüş ve içki içenlere kırk sopa vurmuştur. Ömer (r.a.) ise bu sayıyı seksene çıkarmıştır. Bununla birlikte "Üç kez içene sopa cezası dördüncüde ise ölüm cezası uygulanır."[463] gibi nakillerin varlığı bilinmektedir. Fakat üç durum hariç suç işleyenlerin

---

460 Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebî Hâtim, *el-Cerḥ ve't-taʿdîl* (Haydarabad-Dekkan: Meclisü Dâireti'l-Maârifi'l-Osmâniyye, 1271), 8/132.

461 Nesâî, "Eşribe", 43 (No. 5664; 5665).

462 Buḫârî, "Diyetler", 5 (No. 6484).

463 Tirmizî, "Hudûd", 15 (No. 1444).

öldürülmeyeceğini belirten hadis, söz konusu nakilleri nesh etmiştir. Tirmizî ve Nevevî; sahâbe (r.anhum) ve âlimler nezdinde, içki içeni öldürmenin terk edildiği konusunda icmâ bulunduğunu söylemişlerdir.[464]

Hadisin mütabi` rivayetlerinde küfür lafzı yer almamaktadır. Zira içki içenin küfre düşeceği, Resûlullah'ın (s.a.v.) sözü değildir. Mütabi` rivayetlerden Nesâî'de yer alan hadiste râvilerden Muhammed b. Âdem'in (öl. 250/864), "Eğer içki, onun aklını farzlardan birini yapamayacak hale getirirse ve eğer bu durum Kur'ân okumaktan alıkoyarsa, Allah onun namazını kırk gün boyunca kabul etmez. Şayet bu süreçte ölürse kâfir olarak ölür."[465] sözü yer almaktadır. Aynı zamanda bu rivayet, içkili kimsenin namazının yedi gün boyunca kabul edilmeyeceği bilgisini içermektedir. Ayrıca İbn Mâce'deki varyantta Resûlullah (s.a.v.), içkili halde tövbe etmeksizin ölenin cehenneme gireceğini[466] buyurmuştur. Bunların dışında rivayetlerin metinleri ihtiva yönüyle benzerlik göstermektedir. Mütabi`rivayetler sırasıyla Nesâî[467], İbn Mâce[468], Dârimî[469] ve Müsned[470] hadis kaynaklarında geçmektedir.

Tablo 2.8.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Nesâî 1. isnad	Ali b. Hucr – Osman b. Hısn – Urve b. Ruveym – İbnü'd-Deylemî – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Urve b. Ruveym'in sadûk olduğu ve çokça irsâl yaptığı söylenmiştir.[471]
2.	Nesâî 2. isnad	Kuteybe b. Saîd ve Ali b. Hucr – Halef b. Halîfe – Mansûr b. Zâzân – Hakem b. Uteybe – Ebû Vâil - Mesrûk	Râviler sikadır. Fakat Halef b. Halîfe'nin sadûk olduğu ve âhir ömründe ihtilâta düştüğü söylenmiştir.[472] Rivayet bu yönüyle *maktû*dur. Aynı zamanda içki içenin küfre düşeceğini Mesrûk, bu rivayetin sonunda söylemiştir.

464 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 12/73.

465 Nesâî, "Eşribe", 44 (No. 5669).

466 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Eşribe", 5 (No. 3377).

467 Nesâî, "Eşribe", 44 (No. 5669).

468 İbn Mâce, *Sünen-i İbn Mâce*, "Eşribe", 5 (No. 3377).

469 Dârimî, "Sayd", 670 (No. 2112).

470 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned,* 11/219 (No. 6644); 11/386 (No. 6773); 11/441 (No. 6854).

471 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 389.

472 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb,* 194.

3.	Nesâî 3. isnad	Muhammed b. Âdem – Abdürrahim b. Süleyman – Yezîd b. Ebû Ziyâd – Mücâhid b. Cebr – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Muhammed b. Âdem'in sadûk olduğu[473], Yezîd b. Ebû Ziyâd'ın zayıf olduğu, yaşlılığında hıfzının değişip *telkin*e açık hale geldiği ve Şiî meşrep olduğu söylenmiştir.[474]
4.	Nesâî 4. isnad (önceki senedin tahvili)	Vâsıl b. Abdüla`lâ – İbn Fudayl – Yezîd b. Ebû Ziyâd – Mücâhid b. Cebr – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	İbn Fudayl'ın sadûk olduğu ve Şiîlik ile itham edildiği söylenmiştir.[475]
5.	İbn Mâce	Abdurrahman b. İbrâhîm – Velîd b. Müslim – Evzâî – Rebîa b. Yezîd – İbnü'd-Deylemî – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Dârimî	Muhammed b. Yûsuf – Evzâî – Rebîa b. Yezîd – İbnü'd-Deylemî – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Muhammed b. Yûsuf'un sika olmakla birlikte Süfyân es-Sevrî'den aktardığı bazı rivayetlerde hata yaptığı söylenmiştir.[476]
7.	Müsned 1. isnad	Muâviye b. Amr – Ebû İshak – Evzâî – Rebîa b. Yezîd – İbnü'd-Deylemî – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Râviler sikadır.
8.	Müsned 2. isnad	Behz – Hammâd b. Seleme – Ya`lâ b. Atâ – Nâfi` b. Âsım – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Râviler sikadır. Nâfi` b. Âsım'ın sadûk olduğu söylenmiştir.[477]
9.	Müsned 3. isnad	Ebü'l- Mugīre – Muhammed b. Muhâcir – Urve b. Ruveym – İbnü'd-Deylemî – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.)	Râviler sikadır.

2.9. Ok Atmayı Bırakmak

Ukbe b. Âmir'den (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "إِنَّ اللهَ يُدْخِلُ بِالسَّهْمِ الْوَاحِدِ ثَلَاثَةَ نَفَرٍ الْجَنَّةَ، صَانِعَهُ يَحْتَسِبُ فِي صُنْعِهِ الْخَيْرَ، وَالرَّامِيَ بِهِ، وَمُنَبِّلَهُ، وَارْمُوا وَارْكَبُوا، وَأَنْ تَرْمُوا أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ تَرْكَبُوا، وَلَيْسَ اللهْوُ إِلَّا فِي ثَلَاثَةٍ: تَأْدِيبِ الرَّجُلِ فَرَسَهُ، وَمُلَاعَبَتِهِ امْرَأَتَهُ، وَرَمْيِهِ بِقَوْسِهِ وَنَبْلِهِ، وَمَنْ تَرَكَ الرَّمْيَ بَعْدَ مَا عَلِمَهُ رَغْبَةً عَنْهُ، فَإِنَّهَا نِعْمَةٌ كَفَرَهَا، أَوْ قَالَ كَفَرَ بِهَا/*Şüphesiz Allah, bir tek ok sebebiyle üç kişiyi*

[473] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 467.

[474] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 601.

[475] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 502.

[476] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 515.

[477] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 558.

cennete sokar: Onu yapan ve yaparken hayır uman, onunla atış yapan ve onu hazırlayan. Ok atın ve binicilik yapın. Ok atmak, binicilikten daha sevimlidir. Oyun sadece üç şeyde câizdir: Bir adamın atını terbiye etmesi, eşini eğlendirmesi ve ok ile atış yapması. Kim ok atmayı öğrendikten sonra terk ederse, onu bırakması bir nimeti inkâr etmesidir (yahut dedi ki küfürdür)."[478]

Müslim'in konuyla ilgili ele aldığı: "*Kim ok atmayı öğrenir de sonra bunu terk ederse bizden değildir veya isyan etmiş olur.*"[479] hadisi, içerisinde küfür lafzı olmamakla birlikte küfre delâlet etmektedir. Dolayısıyla iki hadisi de birlikte değerlendirmek icap eder.

Nevevî'ye göre bu hadis, ok atmayı terk etmenin tehlikesine dikkat çekmektedir. O, ok atmayı terkin şiddetle mekruh olduğunu söylemiştir.[480] Râvinin şüpheyle naklettiği son kısımda yer alan küfür ifadesi, verilen nimetlerin örtüldüğü veya kişinin elde ettiği kazanımı terk etmek suretiyle nimete karşı nankörlüğünü bildirmektedir.[481]

Hadisin içerisinde yer alan "نِعْمَةٌ كَفَرَهَا" lafzından da ok atmayı öğrenmenin kişi için bir nimet olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla nimetin terki konusunda kastedilen küfrün mânasının nankörlük olabileceği daha mâkul bir görüştür.

Nesâî'nin *Sünen*'inden aktarılan hadisin[482] mütabi` rivayetleri içerisinde sadece küfür lafzının geçtiği yerler; Ebû Dâvûd[483], Dârimî[484] ve Müsned[485] hadis kaynaklarıdır. Bu rivayetlerin hepsinde nimet küfründen bahsedilmektedir.

Tablo 2.9.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Nesâî	Hasan b. İsmâil – Îsâ b. Yûnus – Abdurrahman b. Yezîd – Ebû Sellâm – Hâlid b. Zeyd – Ukbe b. Âmir (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ebû Sellâm'ın sika olmakla birlikte irsâl yaptığı[486], Hâlid b.

478 Nesâî, "Hayl", 8 (No. 3578).

479 Müslim, "İmâret", 1919.

480 Nevevî, *el-Minhâc*, 13/65.

481 Azîmâbâdî, *Avnu'l Ma'bûd*, 7/137.

482 Nesâî, "Hayl", 8 (No. 3578).

483 Ebû Dâvûd, "Cihâd", 23 (No. 2513).

484 Dârimî, "Cihâd", 854 (No. 2428).

485 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 28/532 (No. 17300); 28/558 (No. 17321); 28/572 (No. 17336).

486 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 545.

			Zeyd'in *makbul* olduğu söylenmiştir.[487]
2.	Ebû Dâvûd	Saîd b. Mansûr – Abdullah b. Mübârek – Abdurrahman b. Yezîd – Ebû Sellâm – Hâlid b. Zeyd – Ukbe b. Âmir (r.a.)	Râviler sikadır.
3.	Dârimî	Vehb b. Cerîr – Hişâm ed-Düstüvâî – Yahyâ b. Ebû Kesîr – Ebû Sellâm – Hâlid b. Zeyd – Ukbe b. Âmir (r.a.)	Râviler sikadır.
4.	Müsned 1. isnad	İsmâil b. İbrâhîm – Hişâm ed-Düstüvâî – Yahyâ b. Ebû Kesîr – Ebû Sellâm – Hâlid b. Zeyd – Ukbe b. Âmir (r.a.)	Râviler sikadır.
5.	Müsned 2. isnad	İshak b. Îsâ – Yahyâ b. Hamza – Abdurrahman b. Yezîd – Ebû Sellâm – Hâlid b. Zeyd – Ukbe b. Âmir (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Yahyâ b. Hamza'nın sika olmakla birlikte Kaderîlik ile ithamı söz konusudur.[488]
6.	Müsned 3. isnad	Yezîd b. Abdü Rabbih – Velîd b. Müslim – Abdurrahman b. Yezîd – Ebû Sellâm – Hâlid b. Zeyd – Ukbe b. Âmir (r.a.)	Râviler sikadır.

2.10. Kölenin Efendisinden Kaçması

Cerîr b. Abdullah'tan (r.a.) şöyle rivayet edilmiştir: " أَيُّمَا عَبْدٍ أَبَقَ مِنْ مَوَالِيهِ فَقَدْ كَفَرَ حَتَّى يَرْجِعَ إِلَيْهِمْ/*Efendisinden kaçan köle geri dönünceye kadar kâfir olmuştur.*"[489]

Hadisi Şa'bî'den (öl. 104/722) aktaran Mansûr b. Abdurrahman[490], Allah'a yemin ederek bu hadisin Nebî'den (s.a.v.) rivayet edildiğini söyler. Ancak bu hususu Basra'da açıkça ifade etmekten çekinir. Bunun sebebi ise o dönem Basra, Mu'tezile ve Hâricîlerin yoğun olduğu bir beldeydi. Mu'tezilîler, günah işleyenlerin ebedî olarak cehennemde kalacağına inanırlar; Hâricîler ise günah işleyenleri tekfir ederlerdi. Böyle bir zeminde Mansûr, bu hadisin zâhirine dayanılıp yanlış anlamlara yorulmasından endişe duymuştur.[491] Ayrıca Müslim'in "Kaçak Kölenin Kâfir Olarak İsimlendirilmesi" adıyla açtığı babda geçen bu rivayetle birlikte iki hadis

[487] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 188.

[488] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 589.

[489] Müslim, "İmân", 68.

[490] İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 547. İbn Hacer, bu râvinin sadûk olduğunu ancak bazen yanılmalarının bulunduğunu söylemiştir. Vefat tarihi hakkında bir bilgiye rastlanılmamıştır.

[491] Nevevî, *el-Minhâc*, 2/59.

daha zikredilmiştir. Onlarda ise kaçak kölenin üzerinden zimmetin kalktığı ve namazının kabul olmayacağı bildirilir.[492]

Bir başka rivayette Resûlullah (s.a.v.), müşriklere kaçan kölenin kanının helal olduğunu söylemiştir.[493] *Müsned*'de geçen varyantında ise diğerlerinden farklı olarak, düşmana kaçan ve o hal üzere ölen kölenin kâfir olacağı belirtilmiştir.[494]

Mâzerî ve Kâdî İyâz bu hadisi te'vil etmişlerdir. Onlara göre köleliğin haram olduğunu varsayan bir köle kâfir durumuna düşer. Bu durumda namaz dahil hiçbir ibadeti kabul edilmez. Fakat İbnü's-Salâh (öl. 643/1245), bu hükmün köleliği sadece haram görenler değil sahibinden kaçan bütün köleler için geçerli olduğunu savunur. Ancak ona göre namazın kabul olmayışı geçerli olmadığı anlamına gelmez. Bilakis kaçak kölenin namazı geçerlidir fakat kabul edilmez. Namazın geçerli olmasından maksat ibadetin şartları ve rükünlerinin yerine getirilmiş olmasıdır. Kabul edilmeyecek olmasından kasıt ise elde edilecek sevabın düşmesidir. Yani bu haldeki kişinin namazını tekrar kılmasına gerek yoktur, üzerinde olan borç düşmüş sayılır.[495]

Azîmâbâdî (1857-1911), Ebû Dâvûd'un (öl. 275/889) *Sünen*'inde geçen müşriklere kaçma ifadesini dârülharp olarak yorumlamıştır. Kölenin kanının helal olmasını ise onu öldüren kimsenin sorumlu tutulmayacağı şeklinde ifade etmiştir. Tîbî'ye (ö. 743/1343) göre ise müşriklere kaçan kölenin kâfir olma durumu söz konusu olmasa bile üzerindeki zimmet kalktığı için kanı helaldir.[496]

İslâm dininin kölelik sistemi üzerindeki reformları incelendiğinde Peygamber'in (s.a.v.) davetinin ilk yıllarında dahi kölelere karşı muamelenin olumlu yönü bariz görülmektedir. İslâm dini tamamıyla ortadan kaldırmasa bile toplumda var olan köleliği ve sınıf ayrımının sebep olduğu zorbalığı sonlandırmayı hedeflemiştir İslâm. Kur'ân'da ve hadislerde, kölelerin insan haklarına vurgu yapılmış ve onlara karşı iyi davranış teşvik edilmiştir. Kölelerin âzat edilmesini; büyük bir fazilet olarak telakki eden âyetlerle: "*Fakat o, sarp yolu göze alamadı. O sarp yol nedir, bilir misin? Köle âzat etmektir.*"[497], işlenen günahların kefâreti olarak tavsiye eden âyetler: "*...Bunun da kefâreti, ailenize yedirdiğinizin ortalama seviyesinden on fakire*

---

492 Müslim, "İmân", 69; 70.

493 Ebû Dâvûd, "Hudûd", 1 (No. 4360).

494 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/554 (No. 19225).

495 Nevevî, *el-Minhâc*, 2/58-59.

496 Azîmâbâdî, Avnu'l *Ma'bûd*, 12/10.

497 el-Beled 90/11-13.

yedirmek yahut onları giydirmek ya da bir köle âzat etmektir."[498], İslâm'ın köleliğe bakış açısını ortaya koymaktadır. Peygamber'in (s.a.v.) konuyla ilgili hadisleri de bu minvaldedir. Buhârî'nin "Köle Âzadı ve Fazileti" hakkında açmış olduğu babda yer alan ilk hadiste Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "*Bir kimse Müslüman bir köleyi âzat ederse Allah onun her bir uzvuna karşılık azad eden kişinin bir uzvunu cehennemden kurtarır.*"[499] Yine şu hadis: "*Sizin kardeşleriniz sizin emriniz altındaki kimselerdir. Allah onları sizin ellerinizin altına vermiştir. Kimin kardeşi onun eli altında bulunuyorsa; yediğinden ona yedirsin, giydiğinden ona giydirsin. Onlara güçlerinin yetmediği şeyleri yüklemeyin. Eğer onlara güçlerinin yetmediği bir işi yüklerseniz onlara yardım edin.*"[500] kölelerle efendilerinin benzer haklara sahip olduğunu haber vermektedir.

İslâm'ın köleliği benimsemediği ve tam anlamıyla sonlanması için ortaya koyduğu çabalardan bir diğeri kölelerin özgürleşmesini kolaylaştırmak amacıyla uyguladığı *mükâtebe* sistemidir. Bu, "*Bedelini ödeyerek hür olmak isteyen köle ve câriyelerinizin -kendilerinde hayır görürseniz- tekliflerini kabul edin. Allah'ın size verdiği maldan da onlara verin.*"[501] gibi âyetlerle de desteklenmiştir. Aynı zamanda hürriyetine kavuşmak isteyen kölenin, efendisiyle arasında anlaştığı rakamı elde edebilmek için başkalarından borç veya yardım talep etmesi de söz konusu olmuştur. Mükâteb durumda olan köleye destek olmak da zekâtın sarf edileceği yerlerin belirtildiği âyette[502] özel olarak teşvik edilen hususlardandır.[503]

Sahibinden kaçan kölenin durumu İslâm'da hukukî süreçleri içerisinde barındırmaktadır. Fakat bundan önce kölelik sisteminin İslâm'da nasıl varlığını sürdürdüğü veya İslâm'ın temel olarak köleliğe yaklaşımını anlamak elzemdir. Resûlullah'ın (s.a.v.) peygamber olarak gönderildiği toplumda köleliğin varlığı ve yaygınlığı mâlumdur. Hatta o günün dünyasında insanların çoğunun köle olduğu ya da dezavantajlı sınıfta bulunduğu bilinmektedir. Böyle bir zeminde -hürriyet aslolan bir durum iken- insanlar rahatlıkla köleleştirilmekte ve kölelere her türlü kötü muamele reva görülmekteydi. En ağır ve zorlu işlerde çalıştırılan köleler, kaçmaya teşebbüs etmelerinin önüne geçmek için vücutları dağlanarak damgalanmış ve kaçmaları

---

498 el-Mâide 5/89.

499 Buḫârî, "Itk", 1 (No. 2381); Müslim, "Itk", 1509.

500 Buḫârî, "Itk", 15 (No. 2407); Müslim, "İmân", 1661.

501 Nûr 24/33.

502 et-Tevbe 9/60.

503 Fahrettin Atar, "Mükâtebe", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/530.

halinde yakalandıklarında türlü işkencelere maruz bırakılmışlardı. Günümüze doğru gelindiğinde Amerika'da 15. yüzyılın sonundan 19. yüzyılın bitimine dek görülenler, köle ticareti gibi bir piyasanın varlığı ve Afrika kıtasından getirdikleri siyahîlere her türlü hukuksuz davranışlarıdır. Köleleri renklerine göre sınıflandırarak verilecek cezalarda dahi ayrıma gitmişlerdir. Ayrıca kaçan kölelere uygulanacak cezalarla ilgili kurallar bir yana, sınırsız bir serbestliğin olduğu görülmekteydi. Dileyen kölesini dilediği gibi cezalandırmaktaydı. Bu 400 yıllık süre zarfında Afrika'dan alınıp okyanus ötesi ülkelere götürülmek istenen 12,4 milyon köleleştirilmiş kişiden sadece 1,8 milyonu yolculuk esnasında yapılan işkencelerden dolayı hayatlarını kaybetmiştir. Ölenler köpek balıklarına yem olarak atılmışlardır. Rakamlara gemilere binmeden önce ölenlerin sayısı eklenmemiştir.[504]

Neredeyse insanlık tarihi ile yaşıt olan kölelik ve sömürünün "modern" dönemde de sadece kılıf değiştirdiği görülmektedir. Her ne kadar yasalarla köleliğin kaldırıldığı insan haklarının güvence altına alındığı vurgulansa da pratikte böyle bir gerçekliğin olmadığı görülmektedir. Tüm bu yasalara rağmen tehdit, baskı, şiddet veya aldatma yollarıyla insanların çoğu sömürülmeye devam etmektedir. Walk Free Foundation'ın 2018 yılına ait raporunda, köleliğin suret değiştirmiş hali modern kölelik çeşitleri arasında insan ticareti, borç esareti ve çalışmaya zorlama gibi kavramların olduğu görülmektedir. Ayrıca raporda dünyanın ‰ 5,4'ünü oluşturan modern kölelik mağdurlarının arasında insan emeğini sömüren ücretlerle çok ağır işlerde çalıştırılan çocuklar ve göçmen işçiler de bulunmaktadır.[505]

Özet olarak şunları ifade edebiliriz, İslâm dini:

- Batı dünyasının veya İslâmofobi destekçilerinin lanse ettiği şekilde bir kölelik anlayışına sahip değildir.
- Köleleri efendileriyle kardeş konumuna getirerek yaşam standartlarını neredeyse eşitlemeye çalışmıştır.
- Kölelere inanç ve düşünce özgürlüğü tanımıştır. Hiçbir zaman kölelerin İslâm dinine girmelerini dayatmamıştır.
- Köleye mülkiyet hakkı vererek gelir elde edip özgürlüğünü kazanma fırsatı tanımıştır.

---

504 Metin Ceylan, "İslam Hukukunda Kaçan Köle (Abık)", *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (26 Haziran 2014), 56-73.

505 Detaylı bilgi için bk. Hüseyin Ali Kudret - Semra Nubihar Mente, "Köleliğin Kılıf Değiştirmiş Hali: Modern Kölelik", *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2 (31 Aralık 2022), 993-1066.

- Efendilere emredilen sorumluluklar yerine getirilmesine rağmen kaçan kölelere birtakım müeyyideler belirlemiştir.
- Bununla birlikte bir suç işledikleri takdirde kölelere de tıpkı hür olan kimselerde olduğu gibi cezalar vermiştir.

Müslim'in *Sahîh*'inde geçen hadisin[506] mütabi` rivayeti, sadece *Müsned*'de[507] yer almaktadır. Rivayetler metin yönünden benzer mesajı içermektedir.

Tablo 2.10.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Müslim	Ali b. Hucr – İsmâil b. Uleyye – Mansûr b. Abdurrahman – Şa`bî – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Mansûr'un sadûk olduğu ve vehminin bulunduğu söylenmiştir.[508]
2.	Müsned	Ali b. Âsım – Mansûr b. Abdurrahman – Şa`bî – Cerîr b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Ali b. Âsım'ın sadûk olduğu, hatalarının bulunduğu, hatalarında ısrar ettiği ve *teşeyyu`* ile itham edildiği söylenmiştir.[509] Bu rivayet sened açısından âlîdir. Aynı zamanda merfû olarak aktarılmıştır.

2.11. Babasından Başkasına Kendini Nispet Etmek

Ebû Hüreyre'den (r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "لَا تَرْغَبُوا عَنْ آبَائِكُمْ، فَمَنْ رَغِبَ عَنْ أَبِيهِ فَهُوَ كُفْرٌ/*Babalarınızdan yüz çevirmeyin, her kim babasından yüz çevirirse bu küfürdür.*"[510]

Ebû Zer'den (r.a.) rivayet edilen bir başka hadis ise şöyledir: "*Kim babası olmadığını bildiği halde kendisini bir başka babaya nispet ederse küfre düşer. Kim kendisini ait olmadığı bir topluma nispet ederse cehennemdeki yerini hazırlasın.*"[511]

Buhârî şârihlerinden İbn Battâl'ın yorumuna göre genel anlamda bir kimsenin babasından başka birine nispet edilmesi hadiste yer alan tehdit kapsamına girmez. Mikdâd b. Esved (r.a.) örnek olarak zikredilebilir. Fakat kişi bilerek ve isteyerek kendisini babasından başka birinin

---

506 Müslim, "İmân", 68.

507 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 31/564 (No. 19243).

508 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 547.

509 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 403.

510 Buḫârî, "Ferâiz", 28 (No. 6386); Müslim, "İmân", 62.

511 Buḫârî, "Menâkıb", 4 (No. 3317).

soyuna nispet ederse bu hadiste geçen ifadeye muhatap olur. Hadisin söylenme gerekçeleri arasında Câhiliye döneminin evlâtlık anlayışı gösterilebilir. O dönemde bir adam başkasına ait çocuğu evlâtlık edinir ve artık çocuk o adama nispet edilir de tuhaf karşılanmazdı. Ancak şu âyetlerin nüzûlü ile birlikte söz konusu uygulama yasaklanmıştır:[512] "*...Evlâtlıklarınızı da gerçek oğullarınız yapmamıştır. Evlâtlıklarınızı babalarının soy adlarıyla anın. Bu Allah katında adalete daha uygun bir davranıştır.*"[513]

Bununla birlikte herkes kendi öz babasıyla anılmaya başlanmıştır. Ancak tanınmak gayesiyle bazı kimseler, kendilerini evlâtlık edinenlerin isimleriyle çağrılmaya devam etmiştir. Mikdâd b. Esved'in (r.a.) durumu da bu şekildedir. Kendisi aslında Amr b. Sa'lebe'nin oğludur. Şerhte yapılan yorumlara göre hadiste geçen "küfür"den kasıt sahibini ebedî cehennemlik yapacak küfür değildir. Ancak söz konusu lafzın kullanılmasının sebebi kişinin kendisini babasından başkasına nispet etmesinin, "Allah beni falancanın sülbünden yarattı." demeye benzemesindendir. Bu davranış, Allah'a (a.c.) yalan isnad etmek gibi olduğundan sert bir üslûpla yapılacak hatanın önüne geçilmiştir.[514]

Müslimde geçen sonraki hadisteki "فالجنة عليه حرام"[515] ifadesine işaretle Aynî, bu durumun helal sayan kişi için geçerliliğini belirtmiştir. Çünkü cennet, sadece kâfirlere haram kılınmıştır. Bundan dolayı küfür lafzının, nankörlük mânasında kullanıldığı Allah'ın (a.c.) ve babanın haklarının inkâr edilmesi anlamına geldiği düşünülmektedir.[516]

Nevevî, şerhinde cennetin haram olmasıyla ilgili farklı görüşler aktarmıştır. Bunlardan biri cennetin, kendisini başka babaya nispet eden kimseye başlangıçta haram olması yorumudur. Buna göre kurtuluş ve selâmet ehli cennete gireceği sırada, o kişi girişten menedilerek cezalandırılacaktır. Fakat daha sonra bu cezanın ardından cennete girebilecektir. Ya da Allah'ın (a.c.) o kimseyi cezalandırmayıp affetmesi de mümkündür.[517]

Hadisin bağlamını göz önünde bulundurduğumuz zaman günümüzde böyle bir durumun varlığından söz etmek pek mümkün değildir. Daha ziyade bilhassa gençlerin bazı ünlü kimselere ya da "sanatçılara" *baba* lakabıyla seslendikleri görülmektedir. Her ne kadar bugün

---

512 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 12/55.

513 el-Ahzâb 33/4-5.

514 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 12/55.

515 Müslim, "İmân", 63.

516 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî*, 12/55.

517 Nevevî, *el*-Minhâc, 2/52.

bir başkasına baba diyen kimse, neseben kendisini o kişiye izâfe etmiyorsa da sünnete ittibâ kapsamında insanların kendi babasından başka birine baba dememesi evlâ olandır.

Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'lerinde geçen hadisin[518] mütabi` varyantı, yalnızca *Müsned*'de[519] yer almaktadır. Buhârî ve Müslim'deki söz konusu rivayetler metin yönünden birebir aynıdır. Müsned'deki rivayetin *Sahîhayn*'daki rivayetlerden farkı, hadisin son kısmında bulunan "فَهُوَ كُفْرٌ" lafzı yerine "فَإِنَّهُ كُفْرٌ" ifadesinin bulunmasıdır.

Tablo 2.11.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî	Asbağ b. Ferec – İbn Vehb – Amr b. Hâris – Ca`fer b. Rebîa – Irâk b. Mâlik – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
2.	Müslim	Hârûn b. Saîd – İbn Vehb – Amr b. Hâris – Ca`fer b. Rebîa – Irâk b. Mâlik – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.
3.	Müsned	Abdurrahman b. Yezîd – Hayve b. Şüreyh – Ca`fer b. Rebîa – Irâk b. Mâlik – Ebû Hüreyre (r.a.)	Râviler sikadır.

2.12. İyiliğe Nankörlük Etmek

Câbir b. Abdullah'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: "مَنْ أُعْطِيَ عَطَاءً فَوَجَدَ فَلْيَجْزِ بِهِ، وَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيُثْنِ، فَإِنَّ مَنْ أَثْنَى فَقَدْ شَكَرَ، وَمَنْ كَتَمَ فَقَدْ كَفَرَ، وَمَنْ تَحَلَّى بِمَا لَمْ يُعْطَهُ كَانَ كَلَابِسِ ثَوْبَيْ زُورٍ/*Kime bir ihsanda bulunulursa ve (ihsanda bulunulan kimse) karşılık verebilecek durumda olursa karşılık versin. Kim (imkân) bulamazsa (iyilik yapan) o kişiyi övsün. Zira kim överse, şükretmiş olur; kim de gizlerse, küfretmiş olur. Ve kim kendisine verilmemiş bir şeyle süslenirse o kimse iki sahte elbise giymiş gibi olur.*"[520]

Hadiste birden fazla husus zikredilmektedir. Tezimizin kapsamı küfür lafızları olduğu için kendisine iyilikte bulunulan kimsenin, herhangi bir karşılık vermemesinin küfür oluşuna değineceğiz. Burada küfürden maksadın bâriz bir şekilde küfrân-ı ni'met yani nankörlük olduğu anlaşılmaktadır.[521] Bu durum; özellikle nimetlerden bahsedilen, sonunda küfür lafzının farklı

---

518 Buḫârî, "Ferâiz", 28 (No. 6386); Müslim, "İmân", 62.

519 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/475 (10813).

520 Tirmizî, "el-Birr ve's-sıla", 87 (No. 2034).

521 Mübârekpûrî, 6/154.

terkiplerde kullanıldığı âyetlerde de net bir şekilde görülmektedir. Hatta meâllerde, ilgili yerler "nankörlük" olarak çevrilmiştir.[522]

Hadisin mütabi` varyantı Ebû Dâvûd'da[523] geçmektedir. Rivayetlerin üçü de mana yönünden aynı hususa dikkat çekmektedir. Başlıkta Tirmizî'nin hadisine yer vermemizin sebebi hadisin içeriğinin Tirmizî'de daha geniş olmasıdır.

Tablo 2.12.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Tirmizî	Ali b. Hucr – İsmâil b. Ayyâş – Umâre b Gaziyye – Ebü'z-Zübeyr el-Mekkî – Câbir b. Abdullah (r.a.)	İsmâil b. Ayyâş'ın kendi beldesindekilerden aktardığı rivayetlerin doğru olduğu fakat bunların dışındakilerde hata yaptığı[524], Umâre b Gaziyye'nin hakkında "لا بأس به" (sakınca yoktur) ifadesi ve Enes'ten (r.a.) aktardığı rivayetlerin Mürsel olduğu[525] söylenmiştir.
2.	Ebû Dâvûd 1. isnad	Müsedded – Bişr b. Mufaddal – Umâre b Gaziyye – Bir adam – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır. Umâre'nin kendisinden naklettiği kişi *mübhem*dir. Bu durum rivayeti zayıflatmaktadır.
3.	Ebû Dâvûd 2. isnad	Abdullah b. Cerrâh – Cerîr b. Abdülhamîd – A`meş – Ebû Süfyân – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Abdullah b. Cerrâh'ın sadûk olduğu ve hatalarının bulunduğu söylenmiştir.[526]

2.13. Kadının Kocasının İyiliklerini İnkâr Etmesi

İbn Abbas'tan (r.a.) rivayet edildiğine göre Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmuştur: " أُرِيتُ النَّارَ فَإِذَا أَكْثَرُ أَهْلِهَا النِّسَاءُ، يَكْفُرْنَ. قِيلَ: أَيَكْفُرْنَ بِاللَّهِ؟ قَالَ: يَكْفُرْنَ الْعَشِيرَ، وَيَكْفُرْنَ الْإِحْسَانَ، لَوْ أَحْسَنْتَ إِلَى إِحْدَاهُنَّ الدَّهْرَ، ثُمَّ رَأَتْ مِنْكَ شَيْئًا، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ مِنْكَ خَيْرًا قَطُّ/*Cehennemi gördüm, onun halkının çoğunun kadınlar olduğunu fark ettim. Çünkü onlar küfrederler. Denildi ki: 'Onlar Allah'a mı küfrederler?' Efendimiz buyurdu: 'Onlar kocaya küfrederler ve iyilikleri inkâr ederler. Sen bir*

522 İbrâhîm 14/7; 34.

523 Ebû Dâvûd, "Edeb", 12 (No. 4813); (No. 4814).

524 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 109.

525 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 409.

526 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 298.

kadına uzun bir süre iyilik edersin, sonra senden hoşlanmadığı bir şey görse hemen, 'Senden hiçbir hayır görmedim.' der."[527]

Hadiste geçen koca için kullanılan "عشير" kelimesi, "birlikte yaşayan" anlamına gelmektedir. İbnü'l-Arabî'ye göre "küfrün dışında küfür"" sözüyle Buhârî'nin kastı taatlerin iman, günahların ise küfür olarak isimlendirilebilmesidir. Kocanın hakkını inkâr etmenin diğer günahlardan ayrı olarak zikredilmesinin hikmeti ise bu durumun öneminden kaynaklanmaktadır. Peygamber'den (s.a.v.) rivayet edilen şu hadiste kocanın hakkının ne denli büyük olduğu anlaşılmaktadır: "*Eğer birinin başka birine secde etmesini emredecek olsaydım kadının kocasına secde etmesini emrederdim.*"[528] Bu hadisten yola çıkarak üzerinde ziyadesiyle hakkı bulunan bir adama karşı kadının nankör davranması Allah'ın (a.c.) sınırlarını gözetme konusunda da gevşek olabileceği anlamına gelmektedir. İşte bu sebeple küfür ifadesi kullanılmıştır. Fakat bu, dinden çıkaran küfür anlamında değildir. Hakiki küfür, imanın zıddı olarak zikredilir.[529]

Aynı şekilde bu hadise benzer olarak rivayet edilen bir hadiste geçen küfür lafzı da bu başlık kapsamına girer. Söz konusu hadiste Peygamber (s.a.v.) şöyle buyurmaktadır: "'*Ey kadınlar topluluğu, sadaka verin. Çünkü sizin cehennem halkının çoğunluğunu oluşturduğunuzu gördüm.'* Kadınlar sordular: 'Bu nedendir, ey Allah'ın Resûlü?' O da şöyle buyurdu: *'Çünkü çok lanet ediyorsunuz ve eşlerinize nankörlük ediyorsunuz.*'"[530]

Bir diğer görüşe göre Buhârî; kendi zamanında yaşayan bazı insanların, günahları küfür görmesinden kaynaklı böyle bir bab başlığı açmıştır. İmanın mâsiyetlerle azalacağını fakat günah işlemekle küfre girilmeyeceğini anlatmayı amaçlamıştır. Buhârî'ye göre ilgili hadis kadının; kocasının haklarını teslim etmesinin imanın bir parçası olduğunu, nankörlüğünün ise imanının azlığından kaynaklandığını belirtmektedir. Dolayısıyla taatler iman olarak isimlendirilebiliyorsa mâsiyetlerin de küfür olarak nitelendirilmesi mümkündür. Nevevî de aynı şekilde her küfür lafzından Allah'ı (a.c.) inkârın kastedilmediği görüşünü ortaya koymuştur. Aynî'ye göre "küfrün dışında küfür" başlığı, büyük küfürden başka kişiyi dinden çıkarmayıp

---

527 Buḫârî, "İmân", 19 (No. 29).

528 İbn Mâce, "Nikâh", 4 (No. 1852).

529 İbn Ḥacer el-Asḳalânî, *Fetḥu'l-Bârî,* 1/83-84.

530 Buḫârî, "Zekât", 43 (No. 1393); Müslim, "İmân", 79. Müslim'in Sahîh'inde geçen rivayette ilâve olarak "İstiğfarı çoğaltın." emri de bulunmaktadır.

küfür olarak isimlendirilmiş günahların varlığını ispatlar. Bab başlığından, bu tür günahların aslî küfür olmadığı ancak mertebe olarak ona yakınlığı anlamı da çıkmaktadır.[531]

Ezherî (öl. 370/980) ise küfrün çeşitlerini dörde ayırır: *İnkâr*, kalp ve dil ile tevhidi kabul etmeyen; *cuhûd*, kalp ile tevhidi bildiği halde diliyle inkâr eden (İblîs, Bel'am ve Ümeyye b. Ebü's-Salt gibi); *inat*, kalbiyle bilen, diliyle söyleyen fakat iman etmeyi reddeden (Ebû Tâlib gibi); *nifak,* dil ile kabul edip kalbiyle inkâr eden kimse. Bunlar hakiki küfürlerdir. Müslüman bir kimsenin bir başka Müslümanı öldürmesi, yeryüzünde fesad çıkarması ve Müslümanlara karşı gelmesi gibi durumların küfür olarak isimlendirilmesi gerçek mânada değildir.[532]

Buhârî'nin *Sahîh*'inden aktarılan hadisin[533] mütabi` rivayetleri birçok yerde geçmektedir. Burada yalnızca içerisinde küfür lafzını barındıran hadisler incelenecektir. Bunlar sırasıyla; Buhârî[534], Müslim[535], Nesâî[536], Muvatta`[537], Darimî[538] ve Müsned[539] hadis kaynaklarında geçen rivayetlerdir. Rivayetlerin içerisinde uzun olup Resûlullah'ın (s.a.v.) *küsûf* namazından söz edilen hadisler de bulunmaktadır. Fakat bu rivayetlerin tamamı "küfrân-ı aşîr"den söz etmektedir. Dolayısıyla hadislerdeki konumuzu ilgilendiren kısmın, tüm metinlerde aynı mesajı içerdiğini söylemek mümkündür.

Tablo 2.13.

Sıra	Rivayetler	Senedler	Açıklamalar
1.	Buhârî 1. isnad	Abdullah b. Mesleme – Mâlik b. Enes – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Zeyd b. Eslem'in sika olmakla birlikte irsâl yaptığı söylenmiştir.[540]
2.	Buhârî 2. isnad	Abdullah b. Mesleme – Mâlik b. Enes – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Önceki senedle birebir aynıdır. Hadisin metni daha uzundur.
3.	Buhârî 3. isnad	Abdullah b. Yûsuf – Mâlik b. Enes – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır.

531 Bedruddîn el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Ḳârî*, 1/199-200.

532 Bedruddîn el-ʿAynî, *ʿUmdetu'l-Ḳârî*, 1/200.

533 Buḫârî, "İmân", 19 (No. 29).

534 Buḫârî, "Küsûf", 9 (No. 1004); "Nikâh", 87 (No. 4901).

535 Müslim, "Küsûf", 907.

536 Nesâî, "Küsûf", 17 (No. 1493).

537 Mâlik b. Enes, "Cumua", 606.

538 Dârimî, "Salât ve Tahâret", 162 (No. 1028); 402 (No. 1234).

539 Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/442 (No. 2711); 5/368 (No. 3374).

540 İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 222.

4.	Müslim	Süveyd b. Saîd – Hafs b. Meysere – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır. Fakat Süveyd b. Saîd'in sadûk olduğu, sonradan gözlerini kaybettiği ve telkine kapıldığı dolayısıyla İbn Maîn tarafından sertçe eleştirildiği[541], Hafs b. Meysere'nin ise sika olmakla birlikte bazen vehminin olduğu söylenmiştir.[542]
5.	Nesâî	Muhammed b. Seleme – Abdurrahman b. Kâsım – Mâlik b. Enes – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır.
6.	Muvatta`	Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır. *Sülâsî* olup rivayetlerden en âlî olanıdır.
7.	Darimî	Ya`lâ b. Ubeyd – Abdülmelik b. Ebû Süleyman – Atâ b. Ebû Rebâh – Câbir b. Abdullah (r.a.)	Abdülmelik b. Ebû Süleyman'ın sadûk olduğu ve vehminin bulunduğu[543], Atâ'nın ise sika olmakla birlikte çokça irsâl yaptığı ve ömrünün sonlarına doğru hıfzının zayıfladığı söylenmiştir.[544]
8.	Müsned 1. isnad	İshak b. Îsâ – Mâlik b. Enes – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır.
9.	Müsned 2. isnad	Abdurrahman b. Mehdî – Mâlik b. Enes – Zeyd b. Eslem – Atâ b. Yesâr – Abdullah b. Abbas (r.a.)	Râviler sikadır.

2.14. Fasıklık Yapmak

Abdullah b. Amr'dan (r.anhumâ) rivayet edildiğine göre bir adam Resûlullah'a (s.a.v.) gelerek şöyle sormuştur: "مَا عمَلُ الْجَنَّةِ؟ قَالَ: " الصِّدْقُ، وَإِذَا صَدَقَ الْعَبْدُ بَرَّ، وَإِذَا بَرَّ آمَنَ، وَإِذَا آمَنَ، دَخَلَ الْجَنَّةَ " قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا عَمَلُ النَّارِ؟ قَالَ: " الْكَذِبُ، إِذَا كَذَبَ الْعَبْدُ فَجَرَ، وَإِذَا فَجَرَ كَفَرَ، وَإِذَا كَفَرَ دَخَلَ " يَعْنِي النَّارَ/Cennetin işi nedir? *'Peygamber (s.a.v.): 'Doğruluktur. Kul doğru söylediğinde iyi olur, iyi olunca iman eder, iman edince cennete girer.'* buyurdu. Sonra, 'Ey Allah'ın Resûlü,

541 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 260.

542 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 174.

543 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 363.

544 İbn Hacer el-Askalânî, *Takrîbü't-Tehzîb*, 391.

cehennemin işi nedir?' diye sordu. Peygamber (s.a.v.): *'Yalan söylemektir. Kul yalan söylediğinde fâsık olur, fâsık olunca kâfir olur, kâfir olunca da cehenneme girer.'* buyurdu."[545]

Diğer hadislerde dinden çıkmayı kastetmeyen küfürlerle ilgili yapılan yorumlara baktığımızda bu hadis için de benzer şeyleri söylemek mümkündür. Hadis içerisinde kişinin aşamalı bir şekilde küfre düşmesinden bahsedilmiştir. Bu da önceki şerhlerde yer alan "Her (büyük) günahta küfre giden bir yol vardır." kaidesini akla getirmektedir. Kişinin, hakiki anlamda küfür olmayan herhangi bir günahla dinden çıkmayacağı ihtilafsızdır. Bu hadiste de iyi şeylerin birbirini silsile halinde takip etmesi gibi kötü şeylerin de peşi sıra geldiği vurgulanmaktadır.

İçerisinde küfür lafzının geçtiği bu hadisin mütabi` rivayeti bulunmamaktadır. Bu sebeple sadece söz konusu hadisin sened incelemesi yapılacaktır. Bunun dışında hadisin bahsettiği diğer hususları barındıran rivayetler, Buhârî ve Müslim'in *Sahîh*'leri başta olmak üzere birçok yerde geçmektedir.

İmam Ahmed bu hadisi; Hasan b. Mûsâ – Abdullah b. Lehîa – Huyey b. Abdullah – Ebû Abdurrahman – Abdullah b. Amr b. Âs (r.a.) senediyle nakletmiştir. Hasan b. Mûsâ'nın sika olduğu[546], Abdullah b. Lehîa'nın sadûk olmakla birlikte kitapları yandıktan sonra rivayetlerinde ihtilâta düştüğü[547], Huyey b. Abdullah'ın da sadûk olup vehimlerinin bulunduğu[548] söylenmiştir.

---

[545] Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/216 (No. 6641).

[546] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 164.

[547] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 319.

[548] İbn Hacer el-Askalânî, *Taḳrîbü't-Tehẕîb*, 185.

SONUÇ

Küfür lafzının farklı terkipleri birçok hadiste yer almaktadır. Bunlardan bazıları hakiki anlamdaki küfrü ifade ederken bazıları ise mecâzî anlamdadır. Bu hadislerde geçen küfür kavramının zâhiren hakiki anlamda kullanıldığı görülse de şerhlere müracaat edildiğinde bir kısmının dinden çıkmaya delâlet etmediği görülmektedir.

Bir amelden dolayı küfür hükmünü vermek İslâm fıkhına göre ağır sonuçları olan bir durumdur. Dolayısıyla böyle bir hükmü verme konusunda dikkatli davranmak gerekir. Diğer şer'î hükümlerde olduğu gibi tekfirin de tatbik edilebilmesi için İslâm fıkhında öngörülen birtakım şartlara riayet etmek gerekir. Herhangi bir şartın eksikliği yahut görmezden gelinmesi neticesinde verilen küfür hükmü büyük bir vebale yol açacaktır. Zira şeriata göre küfre düşen kişinin arkasında namaz kılınmaz, böyle birine kız verilmez, öldüğünde cenazesi yıkanmaz ve namazı kılınmaz.

Hadislerde hakiki manada küfre delalet eden davranışların başında irtidat etmek gelmektedir. Sonrasında namazı terk etmek, Resûlullah'ın (s.a.v.) hakemliğini kabul etmemek, put vb. şeyler yapmak, Kur'ân'ın Allah kelamı olduğunu kabul etmemek, kâhini tasdik etmek ve yağmurun yağışını yıldızlara nsipet etmek gibi hususlar zikredilmektedir. Hadis şerhlerinde bunlardan en çok üzerinde durulan hususun namazın terki olduğu görülmektedir.

Şerhlere bakıldığında namazın terki hususunda vârid olan hadislerde geçen küfrün hakiki anlamda küfür olduğunu söyleyenlerin varlığı gibi buradaki küfrün mecâzî anlamda olduğunu ifade edenler de olmuştur. İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve Hanbelîler namazın terkini hakiki küfür olarak görmüşlerdir. İmam Ebû Hanîfe, İmam Nevevî ve Kâdî İyâz olmak üzere bazı âlimler de namazı terk eden kimseyi tekfir etmemişlerdir. Bunlar savaşılması ve öldürülmesi gereken veya ebedî cehenneme gidecek olanların zikredildiği hadislerde namazın terkine değinilmediğini gerekçe göstermişlerdir.

Hadislerde dinden çıkarmayan, fakat mecâzi anlamda küfür olarak isimlendirilmiş amellerin olduğu da bir gerçektir. Küfre yaklaşmak, nankörlük, kâfirlere benzemek gibi davranışların bu amellerden olduğunu söylemek mümkündür. Bazı hadislerde birtakım fiillerin küfür olarak nitelenmesi insanları bu fiillerden uzak tutmak içindir. Küfür lafzının geçmediği, ancak küfre delâlet eden; "bizden değildir" ve "bizim yolumuz üzere değildir" gibi ifadelerin bulunduğu hadisler de mevcuttur. Bunlar çalışmanın dışında tutulmuştur. Küfür olarak nitelendirilen amellerle birlikte teze dahil edilmeyen söz konusu hadislerin de yer aldığı rivâyetlerle birlikte daha kapsamlı bir çalışma yapılabilir.

BİBLİYOGRAFYA

Ahatlı, Erdinç. "Tahdîs". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/391-392. İstanbul: TDV Yayınları, 2010. https://islamansiklopedisi.org.tr/tahdis

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *el-Müsned*. thk. Şuayb el-Arnaût. 50 Cilt. Müessesetu'r-Risâle, 1421/2001.

Apaydın, H. Yunus. "İbn Ebû Zeyd". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/451-453. İstanbul: TDV Yayınları, 1999. https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-ebu-zeyd

Aşıkkutlu, Emin. "'Arkasından Ağlanması Sebebiyle Ölüye Azap Edilir' Hadisine Sosyo-Kültürel Bağlamda Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31 (2014), 33-66. https://doi.org/10.15370/muifd.68629

Atar, Fahrettin. "Mükâtebe". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/530-532. Ankara: TDV Yayınları, 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/mukatebe--fikih

Aydınlı, Abdullah. "Mevkuf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/437-438. Ankara: TDV Yayınları, 2004. https://islamansiklopedisi.org.tr/mevkuf--hadis

Azîmâbâdî, Ebü't-Tayyib Muhammed Şemsü'l-Hak b. Emîr Alî ed-Diyânüvî el-. *Avnü'l-Maʿbûd*. 14 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l 'İlmiyye, 1415.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef el-. *el-Münteḳā*. 7 Cilt. Mısır: Maṭba'atu's-Sa'ade, 1332/1914.

Bedruddîn el-ʿAynî, Ebû Muḥammed Maḥmûd b. Aḥmed. *ʿUmdetu'l-Ḳârî Şerḥu Ṣaḥîḥi'l-Buḫârî*. 25 Cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs̱i'l-ʿArabî, ts.

Bozkurt, Nebi - Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Mekke". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/555-563. Ankara: TDV Yayınları, 2003. https://islamansiklopedisi.org.tr/mekke

Buḫârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buḫârî el-. *et-Târîḫu'l-Kebîr*. thk. Heyet. 8 Cilt. Haydarabad: Dâiratü'l-Meʿârifi'l-ʿOs̱mâniyye, ts.

Buḫârî, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. İsmâʿîl b. İbrâhîm el-Buḫârî el-. *Ṣaḥîḥu'l-Buḫârî*. thk. Muṣṭafa Dîb el-Buġâ. 7 Cilt. Dımaşk: Dâru İbn Keṣîr; Dâru'l-Yemâme, 5. Basım, 1414/1993.

Cevherî, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-. *Tâcü'l-luġa ve ṣıḥâḥu'l-ʿArabiyye*. thk. Aḥmed ʿAbdulğafûr ʿAṭṭâr. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-ʿİlm li'l-Melâyîn, 1407/1987.

Ceylan, Metin. "İslam Hukukunda Kaçan Köle (Abık)". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 4/7 (26 Haziran 2014), 56-73.

Cirit, Hasan. "Rubeyyi' bint Muavviz". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 35/179. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. https://islamansiklopedisi.org.tr/rubeyyi-bint-muavviz

Çalışkan, Sami. *Kur'an-ı Kerim'e göre Yıldızlar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2013.

Çiçek, Mehmet. "Nisâ Sûresi 65. Âyete Dair Abdülmecîd-i Sîvâsî'nin (971/1049-1563/1639) Bilinmeyen Bir Risalesi". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/1 (2011), 293-317.

Dârimî, Ebû Muḥammed ʿAbdullâh b. ʿAbdurrahman et-Temîmî ed-. *el-Müsned*. thk. Merzûḳ b. Hiyâs ez-Zehrânî. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1436/2015.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş‘as b. İshâk es-Sicistânî. *Sünen-i Ebî Dâvûd*. thk. Şuayb el-Arnaûd. 7 Cilt. b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-ʿÂlemiyye, 2009.

Ebû’l-Meḥâsin el-Ḥuseynî, Muḥammed b. ʿAlî b. el-Ḥasan b. Ḥamza el-Ḥuseynî. *el-ʾİkmâl fî Ẕikri men lehû Rivâye fî Musnedi’l-İmâm Aḥmed mine’r-Ricâl sivâ men Ẕukira fî Tehẕîbi’l-Kemâl*. thk. ʿAbdulmuṭî Emîn Kalʿacî. Pakistan: Câmiatü’d-Dirâsâti’l-İslâmiyye, 1409.

El-harîrî, Ammâr. “Ulumu’l-Hadis Kaidelerinin Oluşumunda Sahihayn’ın Tesiri”. çev. Ali Arslan. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 38 (2015), 233-264. https://doi.org/10.17120/omuifd.23833

Ertürk, Mustafa. “Haber-i Vâhid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/349-352. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. https://islamansiklopedisi.org.tr/haber-i-vahid

Eşʿarî, Ebü’l-Hasen Alî b. İsmâîl el-. *Maḳālâtü’l-İslâmiyyîn ve’ḫtilâfü’l-muṣallîn*. thk. Naîm Zarzûr. 2 Cilt. b.y.: el-Mektebetu’l-ʿAṣriyye, 1426/2005.

Fığlalı, Ethem Ruhi. “Cemel Vak‘ası”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/320-321. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. https://islamansiklopedisi.org.tr/cemel-vakasi

Fîrûzâbâdî, Ebü’t-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya‘kūb el-. *el-Ḳāmûsü’l-muḥîṭ*. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1428/2007.

Furkan, Faruk. *İslâm Hukuku Açısından Tekfir Meselesi Şartları-Engelleri ve Ahkâmı*. Konya: Nedâ Yayınları, 3. Basım, 2013.

Güneş, Üsame. *Küfür Konulu Rivâyetlerin Değerlendirilmesi*. Karaman: Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2021.

Ḥâkim, Ebû ʿAbdullâh Muḥammed b. ʿAbdullâh en-Nîsâbûrî el-. *el-Müstedrek âle’s-Ṣaḥîḥayn*. thk. Muṣṭafâ ʿAbdulḳâdir ʿAṭâ. 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-ʿİlmiyye, 1411/1990.

Ḫalîl b. Aḥmed, Ebû ʿAbdurraḥmân el-Ḫalîl b. Aḥmed el-Ferâhîdî el-. *Kitâbu’l-ʿAyn*. thk. Mehdî el-Maḫzûmî - İbrâhîm es-Sâmerrâʾî. 8 Cilt. Beyrut: Mektebetu’l-Hilâl, 1988.

Harman, Ömer Faruk. “Kâhin”. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 24/170-171. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. https://islamansiklopedisi.org.tr/kahin

Harman, Ömer Faruk. “Yegūs”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2013. https://islamansiklopedisi.org.tr/yegus

Ḫaṭṭâbî, Ebû Suleymân Ḥamd b. Muḥammed b. İbrâhîm b. el-Ḫaṭṭâb el-Bustî el-. *ʾAʿlâmu’l-Ḥadîṯ*. thk. Muḥammed b. Saʿd b. ʿAbdurraḥmân Âli Suʿûd. 4 Cilt. b.y.: y.y., 1409/1988.

İbn Ebî Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerḥ ve’t-taʿdîl*. Haydarabad-Dekkan: Meclisü Dâireti’l-Maârifi’l-Osmâniyye, 1271.

İbn Hacer el-Askalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî. *Taḳrîbü’t-Tehẕîb*. thk. Muhammed Avvâme. Suriye: Dârü’r-Reşid, 1. Basım, 1986.

İbn Ḥacer el-Asḳalânî, Ebü’l-Faẓl Şihâbüddîn Aḥmed b. ʿAlî b. Muḥammed el-ʿAsḳalânî. *Fetḥu’l-Bârî Şerḥu Ṣaḥîḥ el-Buḫârî*. thk. Muḥibbuddîn el-Ḫaṭîb. 13 Cilt. Mısır: el-Mektebetu’s-Selefiyye, 1379/1959.

İbn Ḥacer el-ʿAsḳalânî, Ebü’l-Faẓl Şihâbüddîn Aḥmed b. ʿAlî b. Muḥammed el-ʿAsḳalânî. *Tehẕîbu’t-Tehẕîb*. thk. İbrâhîm ez-Zeybek - Âdil Mürşid. 4 Cilt. Beyrut: Müessesetu’r-Risâle, 1326/1908.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbn Mâce*. thk. Şuayb el-Arnaût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'-r-Risâleti'l-ʿÂlemiyye, 2009.

İbn Manẓûr, Ebû'l-Faḍl Muḥammed b. Mukerrem b. ʿAlî Cemâluddîn b. Manẓûr er-Ruveyfiʿî. *Lisânu'l-ʿArab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Ṣâdır, 1414/1993.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn ʿAbdurraḥmân b. Aḥmed b. ʿAbdirraḥmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşḳī. *Câmiʿu'l-ʿUlûm ve'l-Ḥikem*. thk. Muḥammed el-Aḥmedî Ebu'n-Nûr. 3 Cilt. Kahire: Dâru's-Selâm, 1424/2004.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Der'ü Te'âruzi'l-Akl ve'n-Nakl*. thk. Muhammed Reşâd Sâlim. 10 Cilt. Suudi Arabistan: Muhammed b. Suûd el-İslâmiyye Üniversitesi, 1411.

İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. *Mecmûu Fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kasım. 35 Cilt. Medine: Kral Fahd Mushaf Bastırma Merkezi, 1425.

İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Abdurrahman b. Ali el-Bağdâdî. *Nüzhetü'l-aʿyüni'n-nevâẓır fî ʿilmi'l-vücûh ve'n-neẓâʾir*. thk. M. Abdülkerîm Kâzım er-Râzî. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1404.

İbnü'l-Esîr, Ebü's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek. *en-Nihâye fî ġarîbi'l-ḥadîṯ ve'l-eṯer*. thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvâ - Mahmûd Muhammed et-Tanâhî. 5 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-ʿİlmiyye, 1399.

İbnü's-Ṣalâḥ, ʿEbû ʿAmr Taḳıyyüddîn ʿOṯmân b. ʿAbdurraḥmân. *ʿUlûmü'l-ḥadîṯ = Muḳaddimetü İbni'ṣ-Ṣalâḥ*. thk. Nûreddîn ʿItr. Dımaşk; Beyrut: Dâru'l-Fikr; Dâru'l-Fikri'l-Muʿâṣır, 1406/1986.

Kādî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *İkmâlü'l-Muʿlim bi-fevâʾid (fî şerḥi Ṣaḥîḥ)i Müslim*. 8 Cilt. Mısır: Daru'l Vefâ', 1419.

Kandemir, M. Yaşar. "el-Câmiu's-sahîh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/114-123. İstanbul: TDV Yayınları, 1993. https://islamansiklopedisi.org.tr/el-camius-sahih--buhari

Kandemir, M. Yaşar. "Sahîhayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/527-530. İstanbul: TDV Yayınları, 2008. https://islamansiklopedisi.org.tr/sahihayn

Kayrevânî, Ebû Muhammed Abdullāh b. Ebî Zeyd Abdirrahmân el-. *en-Nevâdir ve'z-ziyâdât ʿalâ mâ fi'l-Müdevvene min ġayrihâ mine'l-ümmehât min mesâʾili Mâlik ve aṣḥâbih*. thk. Heyet. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1999.

Kudret, Hüseyin Ali - Mente, Semra Nubihar. "Köleliğin Kılıf Değiştirmiş Hali: Modern Kölelik". *Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 4/2 (31 Aralık 2022), 993-1066. https://doi.org/10.47136/asbuhfd.1100909

Kurt, Fatih. "Şehzade Korkud'a Göre İman-Küfür Sınırı". *Diyanet İlmi Dergi* 56/1 (Mart 2020), 147-170.

Kuzgun, Şaban. "Hanîf". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 16/33-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. https://islamansiklopedisi.org.tr/hanif

Küçükaşçı, Mustafa Sabri. "Harre". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/244-245. İstanbul: TDV Yayınları, 1997. https://islamansiklopedisi.org.tr/harre

Mâlik b. Enes, Ebû ʿAbdullâh Mâlik b. Enes b. Mâlik el-Medenî. *el-Muvattaʾ (Rivâyetu Ebî Musʿab)*. thk. Beşşâr ʿAvvâd Maʿrûf - Maḥmûd Ḫalîl. 2 Cilt. Beyrut: Muʾessesetu'r-Risâle, 1412.

Mevdûdî, Ebü'l-A`lâ el-. *Kur'ân'a Göre Dört Terim*. çev. İsmail Kaya - Osman Cilacı. İstanbul: Beyan Yayınları, 2019.

Mübârekpûrî, Ebü'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdirrahîm el-. *Tuḥfetü'l-aḥvezî*. 10 Cilt. Beyrut: el-Kütübü'l-İlmiyye, 1433/2012.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Ṣaḥîhu Müslim*. thk. Muḥammed Fuâd ʿAbdulbâḳî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs̱i'l-ʿArabî, 1374/1955.

Müzenî, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Yahyâ b. İsmâîl el-. *el-Muhtasar*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1410/1990.

Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-. *Süneni'n-Nesâî*. thk. Hasan Muhammed el-Mesûdî. 8 Cilt. Kahire: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1348.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref en-. *el-Mecmuʿ Şerḥu'l-Muhez̲z̲eb*. 9 Cilt. Kahire: Maṭba'atu't-Tedâmuni'l-Ehevî, 1344.

Nevevî, Ebû Zekeriyyâ Muḥyiddîn Yaḥyâ b. Şeref en-. *Şerḥu'n-Nevevî alâ Muslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İḥyâi't-Turâs̱i'l-ʿArabî, 1392/1972.

Oktan, Yusuf. "Erken Dönem Hadis Münekkitlerinden Ebû İshak el-Cûzecânî'nin Nâsıbîlikle İtham Edilmesinin Tenkidi". *Trabzon İlahiyat Dergisi* 8/1 (2021), 139-169.

Özaydın, Abdulkerim. "Amr b. Lühay". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/87-88. İstanbul: TDV Yayınları, 1991. https://islamansiklopedisi.org.tr/amr-b-luhay

Özbal, Bekir. *VI. ve VII. Yüzyıllarda Arabistan'da Putperestlik*. Çorum: Hitit Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2023.

Polat, Kerim. *İman-Amel Münasebeti Açısından İbn Teymiyye'nin Tekfir Anlayışı*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2017.

Polat, Salahattin. "Garîb". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 13/375. İstanbul: TDV Yayınları, 1996. https://islamansiklopedisi.org.tr/garib--hadis

Polat, Salahattin. "Münâvele". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 31/570-571. Ankara: TDV Yayınları, 2020. https://islamansiklopedisi.org.tr/munavele

Polat, Salahattin. "Mütâbaat". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 32/180-181. İstanbul: TDV Yayınları, 2006. https://islamansiklopedisi.org.tr/mutabaat

Râgıb el-İsfahânî, Ebü'l-Kāsım Hüseyn b. Muhammed er-. *el-Müfredât fî ġarîbi'l-Ḳurʾân*. thk. Ṣafvân ʿAdnân ed-Dâvûdî. Dımaşk; Beyrut: ed-Dâru'ş-Şâmiyye, 1412.

Sââtî, Ahmed b. Abdirrahmân b. Muhammed el-Bennâ es-. *el-Fethü'r-rabbânî li-tertîbi Müsnedi'l-İmam Ahmed b. Hanbel eş-Şeyban; Bulûgü'l-emânî min esrâri'l-fethi'r-rabbânî*. 24 Cilt. Beyrut: Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabi, 1438.

Sinanoğlu, Mustafa. "İman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/212-214. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. https://islamansiklopedisi.org.tr/iman

Sinanoğlu, Mustafa. "İslâm". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/1-2. İstanbul: TDV Yayınları, 2001. https://islamansiklopedisi.org.tr/islam

Sinanoğlu, Mustafa. "Küfür". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/533-536. Ankara: TDV Yayınları, 2002. https://islamansiklopedisi.org.tr/kufur

Sunar, Cavit. “Din Nedir”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/1-4 (1962), 65-70.

Şa’bân, Zekiyüddîn. *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlül-Fıkh)*. çev. İbrahim Kâfi Dönmez. Ankara: TDV Yayınları, 25. Basım, 2016.

Şâfiî, Ebû ʿAbdillâh Muḥammed b. İdrîs b. ʿAbbâs eş-. *er-Risâle*. thk. Aḥmed Muhammed Şâkir. Mısır: Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1358/1940.

Ṭaberî, Ebû Caʿfer Muḥammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmilî eṭ-. *Câmiʿu’l-Beyân ʿan Teʾvîli ʾÂyi’l-Ḳurʾân*. thk. ʿAbdullah b. ʿAbdulmuḥsin et-Turkî. 26 Cilt. b.y.: Dâru Hicr, 1422/2001.

Ṭaḥâvî, Ebû Caʿfer Aḥmed b. Muḥammed el-Mıṣrî eṭ-. *Şerḥu Muşkili’l-âṯâr*. thk. Şuʿayb el-ʾArnaʾût. 16 Cilt. Beyrut: Muʾessesetu’r-Risâle, 1415/1994.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ et-. *Sünenü’t-Tirmiẕî*. thk. Aḥmed Muḥammed Şâkir - Muhammed Fuâd Abdulbâḳî. 5 Cilt. Mısır: Şirketu Muṣṭafâ’l-Bâbî’l-Ḥalebî, 1395/1975.

Tümer, Günay. “Din”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/312-320. İstanbul: TDV Yayınları, 1994. https://islamansiklopedisi.org.tr/din

Uğur, Mücteba. *Ansiklopedik Hadis Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2018.

Uğur, Mücteba. “Cerh ve Tahdit İlmi Yönünden Sahihu’l Buhâri Ravileri”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 32/1-2 (1992), 111-120.

Uludağ, Süleyman. “Ağıt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/470-472. İstanbul: TDV Yayınları, 1988. https://islamansiklopedisi.org.tr/agit

Yapıcı, Hakan. *Gündelik Hayatta Popüler Kültürel Bir Unsur Olarak Burçlar*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

Yavuz, Yusuf Şevki. “Tekfir”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/350-356. İstanbul: TDV Yayınları, 2011. https://islamansiklopedisi.org.tr/tekfir

Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi. “Hak Dini Kur’ân Dili”. Erişim 23 Aralık 2024. https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=3&ayet=7

Yiğit, İsmail. “Sıffîn Savaşı”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 37/107-108. İstanbul: TDV Yayınları, 2009. https://islamansiklopedisi.org.tr/siffin-savasi

Yücel, Ahmet. *Hadis Tarihi*. İstanbul: İFAV, Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 7. Baskı., 2012.

Yücel, Ahmet. “İhbâr”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/528-529. İstanbul: TDV Yayınları, 2000. https://islamansiklopedisi.org.tr/ihbar--hadis

Kur’ân Yolu Tefsiri. Erişim 29 Aralık 2023. https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/